

VASS ERIKA

**UNITÁRIUS HITÉLET
SZÉKELYFÖLDI
LOKÁLIS KULTÚRÁK TÜKRÉBEN**

**Készült a
Magyar Tudományos Akadémia
Bolyai János Ösztöndíja
támogatásával**

**Szentendre
2015**

**A kézirathoz 1022 leltározott fénykép
és a templomok felmérései tartoznak,
ezeket DVD-n adom le
a Magyar Tudományos Akadémia
Doktori Tanács Titkárságán.**

TARTALOM

Bevezetés	1
A kutatás során alkalmazott módszerek	2
Az unitárius egyház vázlatos története	5
Kutatástörténet	8
A templom	10
A marosszéki Nyáradgálfalva	14
Udvarhelyszék	48
Csekefalva	50
Fiatfalva	77
Homoródalmás	100
Székelyszentmiklós	123
Újszékely	137
Az unitárius közösségek a 21. század elején	173
Összegzés	178
Irodalom	184
Mellékletek	
A templomok felmérései	
Fotók	

BEVEZETÉS

Erdély kapcsán sokat emlegetjük az unitárius vallást, mivel e terület volt születésének bölcsője, ám néhány közhelyet leszámítva nagyon keveset tudunk róla. A 16. századi Erdélyt mint a vallási sokszínűség és türelem földjét szokták említeni,¹ hiszen 1568-ban Tordán mondták ki a vallásszabadságot. Ettől számítják az unitárius vallás megszületését, majd az 1571. évi marosvásárhelyi országgyűlés végzése révén került törvényesen a bevett vallások közé.² Az azóta eltelt időszak unitárius eseményeiről azonban keveset tudunk. Vajon milyen a felekezetek együttélése, hogyan működött és működik a mindennapi gyakorlatban ez az elv? Néprajzkutatóként erre kerestem a választ a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai ösztöndíjának támogatásával.

2006 óta a Szabadtéri Néprajzi Múzeum leendő Erdély épületegyütteséért felelő muzeológusként dolgozom. Az épületegyüttes telepítési koncepcióját Buzás Miklós főépítésszel dolgoztuk ki,³ központi elemeként egy unitárius templommal. A Múzeumban ugyanis már áll római katolikus, görög katolikus és református templom, illetve a fenti okok miatt az unitárius vallás az, amely létrejöttével szorosan kapcsolódik Erdélyhez.

A 19. század második felében Jókai Mór⁴ és az unitáriussá lett Orbán Balázs romantikus beállítottságú leírásaiban az unitáriusok mint a legtisztább, legerkölcösebb emberek szerepeltek. „Ezen a reformatio korából származott legifjabb s legtisztultabb hitvallás Udvarhelyszéken leginkább el van terjedve; itt a havasoktól körülölelt vidéken tartották fenn magukat azon vallás hivei, mely kezdetben egész Erdélyben el volt terjedve s melyet az ország fejedelme is vallott egykoron, s mivel az a józan észszel és evangéliummal egyező elveket vall, hitem szerint, nem csak a múlt, hanem a jövő vallása is, mert az emberiség úgy politikai mint erkölcsi tekintetben hátramenni nem szokott; a bal körülményektől, a zsarnokságtól előidézett tespedés feltartóztathatja, megállapíthatja utjában, de elvégre is Isten szellemereje által érintette felébred lethárgikus álmából s még nagyobb erélylyel, s a mulasztásokat kárpótolni törekedvén, még nagyobb sebességgel szokott az előhaladás, a tökélyesülés utján előretörni.”⁵

¹ A kifejezést Mohay Tamás járta körül nagy alaposággal. Mohay 2007: 61-78.

² Simén 1996: 219.

³ Vass – Buzás 2007. 227-268.

⁴ Jókai 2009.

⁵ Orbán 1868: 19-20.

1998 óta Gyimesben és Csíkban római katolikusok körében végeztem gyűjtést,⁶ 2008-2011 között szintén a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai ösztöndíjának támogatásával bejártam azt a 42 Hunyad megyei települést, ahol református felekezetű szórványmagyarság él.⁷ Jelen munkám során korábbi kutatásaim kontextusában igyekeztem megragadni a székelyföldi unitárius felekezet sajátosságait. Munkám során célom az volt, hogy megismerjem az unitárius egyházközségek működését, a társadalom- és mentalitás szervező erejét, a más felekezetűekkel való együttélés működését, illetve feltárjam a templomépítések és berendezések folyamatát, motivációját. A községi élet közvetlen irányítása hosszú századokon át jelentős részben az egyházközségek hatáskörébe tartozott. A faluközösségek életébe, törvényeibe falujegyzőkönyvek feldolgozása révén Imreh István munkái engednek bepillantást,⁸ de az egyházközségek működése háttérben maradt.⁹

Munkámhoz nagyon sok segítséget kaptam a vizsgált településeken szolgálatot ellátó unitárius, református és római katolikus papoktól, illetve a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára levéltárosától, Molnár Lehel-től, rendelkezésemre bocsátották az iratokat, amit ezúton is köszönök. Köszönettel tartozom mindazoknak, akik megosztották velem életüket, vallásgyakorlatuk jellemzőit.

A kutatás során alkalmazott módszerek

Korábbi terepmunkáim során több unitárius településen megfordultam, figyelmes lettem a különböző felekezetű lakosok közti kölcsönhatásokra és mentális határokra is, melyek módszeres gyűjtésére sikerült időt fordítanom. Homoródalmáson 2007-2008-ban végeztem család- és háztörténeti kutatást a Múzeumba került lakóház kapcsán.¹⁰ Akkor figyeltem föl az unitárius közösség erős öntudatára, archaikus szokásaira, 2007 szeptemberében részt vettem a Szent Mihály napi hálaadáson is.

2008 nyarán Buzás Miklós főépítésszel és építész szakos egyetemi hallgatókkal öt székelyföldi, nem középkori eredetű unitárius templomot mértünk fel (Újszékely, Székelyszentmiklós, Csekefalva, Fiafalva, Nyáradgálfalva), ezek közül került kiválasztásra nyáradgálfalvi templom, amely másolatban az Erdély épületegyüttes részeként fölépül a Múzeumban.¹¹ Fiafalva temploma azért is különleges, mert azt közösen használják az

⁶ Vass 2010.

⁷ Vass 2012.

⁸ Imreh 1973, 1979.

⁹ Imreh 1983: 99-120.

¹⁰ Vass 2007: 557-569.

¹¹ Az öt templomot egy nagyobb körből válogattuk ki, amit 2007-ben az általam szerkesztett kérdőívvel Domokos Levente készített elő. Domokos 2007.

unitáriusok és a reformátusok. Az építészeti dokumentumok bekerültek a Múzeum adattárába,¹² Mihály Ferenc és Domokos Levente restaurátorok a kiválasztott templomok festett faanyagát átvizsgálták, ám az unitárius vallás teljesebb bemutatásához néprajzi kutatásra volt szükség.

Az intenzív munka a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával 2012-ben vette kezdetét. Az *Unitárius hitélet székelyföldi lokális kultúrák tükrében* címet viselő kutatásom keretében a már említett hat székelyföldi településen végeztem mélyreható kutatást az unitáriusok körében. Kutatásom két pillérré épült: egyrészt a fennmaradt egyházi iratokat tanulmányoztam, másrészt az adott településen élőkkel készítettem interjúkat és résztvevő megfigyelőként igyekeztem megismerni ünnepeiket, hétköznapjaikat.

Az elmúlt három év folyamán 62 napot töltöttem unitárius téma kapcsán terepen. Lefényképeztem az egyes parókiákon őrzött iratokat, ennek köszönhetően nagyon sokrétű forrásanyagot gyűjtöttem össze, melyekből szinte bármilyen későbbi kutatási témához fogok hasznos adatokat meríteni. Így például a gondnokok által vezetett számadási jegyzőkönyvek évről évre részletesen dokumentálták a kiadásokat és bevételeket, a presbiteri jegyzőkönyvek pedig a gyűléseken fölmerült kérdésekről és döntésekről tájékoztattak. Újszékelyen megtaláltam az építőmesterekkel kötött szerződéseket, Homoródalmáson például följegyezték az 1916. évi román betörés okozta károkat, a tárgylista rámutat az életmódra.

Persze a dokumentumok forrásértéke nem egységes, függ a szerzőtől, hogy emléket akart állítani írásával, vagy csak gyorsan túl akart esni az íráson. Ebből fakadóan vannak szűkszavú források, melyek a bennem fölmerült kérdésekre nem adtak választ, de vannak olyanok is, melyekből aprólékos kép tárult elém az egykori eseményekről. A források egyenetlenségének okai között a politikai eseményekről is szólnom kell. 1848-ban, majd 1916-ban a román betörések során is semmisültek meg iratok, illetve a kommunizmus során nagyon sok dokumentumot vittek el azzal, hogy azok a csíkszeredai állami levéltárba kerülnek, de vagy nem érkeztek meg, vagy azt követően az ottani rossz körülmények következtében semmisültek meg.

1910-ben az unitárius egyház vezetősége minden lelkésszel megíratta egyházközsége történetét, a dolgozatokat a kolozsvári levéltárban találtam meg. Ebben a lelkészek olyan dokumentumokra is hivatkoztak, amik már azóta megsemmisültek, így ezek a művek jelentették az összekötő kapcsolatot a múlt és a jelen között.

¹² Szabadtéri Néprajzi Múzeum Adattára E-341.

A parókiákon talált iratok mellett nagy segítséget jelentettek az 1693-1923 közötti vizitációs jegyzőkönyvek, melyek a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában találhatóak. Eleinte ugyan ezek elég szűkszavúak voltak, de 1789-től kezdődően bőséges adattal szolgáltak számomra. A vizsgálatot vezetők leírták az eklézsia tulajdonában lévő ingatlanokat (a templomot, a pap és a kántortanító portáján álló épületeket), az ingó javakat (klenódiumokat, a templomnak ajándékozott textíliákat), kitértek az egyházközség földjeire és a sajátos problémákra is. Az 1789. és 1801. évi jegyzőkönyvek lebontott, másutt meg nem örökített templomokról is tartalmaznak leírást, ezáltal nyújtva biztos pontokat a festett kazettás mennyezetű templomok eltűnéséhez, vagy a később beolvasztott harangokhoz.

Az unitárius iratok mellett csekefalvi, újszékelyi és fiatfalvi református és homoródalmási római katolikus forrásokat is bevontam, hogy ugyanazon településről többféle szemszögből tájékozódhassak.

Azt is meg kell jegyezni, hogy nem minden kérdésemre kaptam választ, egy-egy esemény csak szűkszavúan került lejegyzésre, de annak háttérére, a vallásos élmény jellemzői homályban maradtak. Például az úrasztali kellékek, textilek felsorolása kapcsán számomra az jelentett hiányosságot, hogy a tárgyak adományozásának okát nem jegyezték föl

Jelen írásomban a szerteágazó tematikák közül a múzeumi bemutatás szempontjából lényeges elemekre fókuszálok: az unitárius hitélet jellemzőire és a felekezeti együttélésre, az 1918 után kisebbségi létbe sodródott közösségek életére – az iskola és az egyház megtartó erejére, illetve az egyházi épületek (templomok, iskolák, papi és tanítói házak) építésére, a másolatban fölépülő unitárius templom mellé ugyanis papi lakot, iskolát és kultúrházat is tervezünk építeni).

Az írott források mellett nagyon fontosnak érzem a résztvevő megfigyelést, hiszen csak így adhatok hiteles képet az egyes közösségekről, illetve az iratokban olvasottak kapcsán fölmerülő kérdéseim egy részére az idős lakosok tudtak magyarázatot, kiegészítő adatot nyújtani. A vizsgált települések kutatásához mindmáig kiváló alapnak tartom Újszászy Kálmánnak 1936-ban megjelent kérdőívét.¹³ Ahogyan a forrásokból szerzett adatok formálták a falusiaknak feltett kérdéseimet, ugyanúgy a terepmunkám visszahatott a múltbeli leírások értelmezésére. A jelenben ugyanis azt tapasztaltam, hogy a felekezeti identitás nem erős. Arra kerestem tehát a választ, hogy a korábbi századokban mi jellemezte az együttélést, a szekularizáció mikor és milyen következményekkel jelentkezett náluk.

¹³ Újszászy 1936.

A kiválasztott települések kapcsán a felekezeti együttélés alaposabb megismerésére is lehetőségem nyílt. Homoródalmáson római katolikusok, a többi településen pedig reformátusok élnek még nagy számban, és figyelni kell a kisegyházak tagjaira is, akik elsősorban a cigányság köréből kerülnek ki.

Munkám kiegészítéseként 2013 májusában, majd 2015 májusában Deim Péter fényképész munkatársammal kerestük föl a kiválasztott templomokat. Deim Péter a templomokról és a klenódiumokról, textíliákról is fényképeket készített.

Az unitárius egyház vázlatos története

Az unitárius vallás János Zsigmond fejedelemnek köszönheti legitimálását.¹⁴ A 16. századi Közép-Kelet-Európa antitrinitárius közösségei közül egyedül az erdélyi élte meg a 21. század elejét. A reformáció radikális ágaként létrejött unitárius felekezet elvetette a Szentháromságról és Krisztus istenségéről szóló egyházi tanítást.

Az antitrinitarizmus erdélyi elterjedésében az autochton elem mellett az olasz emigráció képviselői játszottak szerepet. Az unitárius felekezet Dávid Ferencet tekinti alapítójának, aki szász nemzetiségűként, David Hartel néven 1520 körül Kolozsvárott született. Dávid Ferenc a wittenbergi egyetemen folytatta tanulmányait, hazatérése után iskolamesteri és prédikátori feladatokat látott el Besztercén, Petresen, majd Kolozsvárott. 1557-ben az erdélyi magyar protestánsok püspökévé választották. 1559-re a helvét reformáció hatása alá került, szakított korábbi lutheránus álláspontjával. 1566-ra Giorgio Biandrata, János Zsigmond fejedelem udvari orvosa hatására eljutott a Szentháromság tagadásáig.

1568-ban Tordán törvénybe iktatták a szabad vallásgyakorlatot. Ez az unitarizmus állami elismerését és az egyház megalapítását szavolta. Az 1570-es évek elejére Erdély magyarul lakta településein otthonra talált az új eszméket hirdető felekezet.

János Zsigmond 1571-ben bekövetkezett halála után a Báthory család tagjai követték egymást Erdély trónján. A család valláspolitikája a katolikus egyház restaurációjának kedvezett, intézkedéseikkel meggyengítették az unitáriusok pozícióit. Mivel Biandrata szerint Dávid Ferenc további radikális nézeteivel (pl. elvetette a gyermekkereszttség gondolatát) veszélybe sodorta az unitáriusok egységét, 1579-ben bevádolta Dávid Ferencet a fejedelemnél. A súlyosan beteg püspököt Déva várába zárták, ahol hamarosan elhunyt.¹⁵

¹⁴ Véleményem szerint János Zsigmond kitüntetett támogatása az unitáriusok irányába a római katolikus Habsburg és a muzulmán török birodalmak szorításában lévő Erdélyben azzal is magyarázható, hogy az újonnan megszületett vallás részét képezhette az önálló entitásra vágyó fejedelemségnek. (A nyelvi-etnikai szempontok majd csak a 18. század végétől vették át a vallásnak ezen szerepét.)

¹⁵ Kovács 2008: 135-141.

A 16-17. század fordulóját az unitárius – református – szombatos együttélés jellemezte, ahogyan azt Simén Domokos tárta föl egyik tanulmányában.¹⁶ A reformáció korában elmosódtak voltak az ezen egyházak közti határok. Dávid Ferenc 1579-ben bekövetkezett halálakor sem szervezetileg, sem hitelvileg nem volt lezárva az unitárius reformáció. A paphiány miatt a közösségek nem támasztottak jelentős hitelvi követelményeket. Országgyűlési végzés értelmében a közösségek vallási hovatartozástól függetlenül választhattak papot és tanítót, még akkor is, ha az a másik felekezethez tartozott. Az egyházközségek anyagi javaikat osztatlan közös tulajdonnak tekintették. A Báthoriak korában, az ellenreformáció idején a reformátusok és az unitáriusok egy közös frontot alkottak a jezsuitákkal szemben. Az udvarhelyszéki együttélés hátterét és támaszát az jelentette, hogy ez a vidék jórészt unitárius és szombatos országnagyok birtoka volt, többek között Péchi Simoné, a szombatosok vezéralakjáé. Szemléletes Simén Domokosnak a Nyárad mentéről írt gondolata: „A nagybirtok és gazdájának szorításában elerőtlenedő és szegényedő székely közösség könnyebben adta-vette vallását akár önkéntesen, akár az erősebb akaratnak engedelmeseve.”¹⁷

A felekezeti hármasság együttélését 1619-1638 között számolták fel: a református fejedelmek (Bethlen Gábor és I. Rákóczi György) az ellenreformációval szemben felekezeti egységre törekedtek, és ezért a szombatosok és unitáriusok ellen 1619-ben a református püspököt (egyben udvari lelkészt) küldték, az ő hatására tért át az unitárius közösségek jelentős része reformátusnak.

(Mellékesen megjegyzem, hogy külön kutatás témáját képezhetné a korszakra vonatkozó unitárius és református történetírás összehasonlítása, melyik felekezet történetírója hogyan értelmezte a fennmaradt források alapján e kort. Csak egy példa: Juhász István 1947-ben megjelent művében így írt: „Az unitárius-református egyházközségek egyházi helyzetének rendezése I. Rákóczi György idején ment végbe. Ennek során az erős református fejedelem a törvényadta összes lehetőségek felhasználásával mindent megtett e vidéken a református érdekek védelmezésére.”¹⁸)

Nem tisztem jelen keretek között részletes egyháztörténeti ismertetőt írni, így csak néhány fontos momentumot emelek ki a későbbi évszázadok eseményei közül. 1690-ben megszűnt az önálló erdélyi fejedelemség. Az ellenreformáció és a Habsburg uralom a

¹⁶ Simén 1996: 217-232.

¹⁷ Simén 1996: 231. A történeteket jól érzékeltetik a Koncz József által közölt, Bözödre, Nagy- és Kissolyosra, Szenterzsébetre vonatkozó források: Koncz 1882b: 107-110, 1882c: 217-223. Koncz 1882d: 223-224.

¹⁸ Juhász 1947: 40.

katolikus egyháznak kedvezett, III. Károly és Mária Terézia alatt az unitárius és református felekezetek közösen szorultak háttérbe,¹⁹ és innentől törekvéseik összefonódtak.

II. József uralkodásával azonban új időszak kezdődött. Az 1781-ben kiadott türelmi rendelet korlátozott vallásszabadságot biztosított az unitáriusoknak is: szabadon lehetett prédikálni, a közösségek anyagi erejükhöz mérten templomot, iskolát építhettek, papot, tanítót tarthattak.²⁰ Mindezek hatására az egyházban nagyszabású építkezések kezdődtek el, a gyülekezetek virágzásnak indultak. 1850-ben az unitáriusok száma 46.016 fő volt, 1880-ban 55.398, 1910-ben pedig 78.736.

A 20. században a trianoni békekötést követő elnyomás sodorta az unitáriusokat és a reformátusokat ismét egymás közelébe, amikor a nemzeti identitás érdekében összefogásra volt szükség. Románia alkotmánya kimondta, hogy az ortodox egyház az uralkodó egyház. A kialakult helyzetben a magyar felekezetek vezetői értekezletet tartottak, amelyen közös feladatuknak tekintették nemzetiségük és felekezeteik megtartását.

Az 1921-ben hozott földbirtokreform folytán az unitárius egyház földjeinek 63,6%-át sajátították ki. Ez és az állami támogatás csökkenése anyagi nehézségeket okozott, ez is hozzájárult az egyik fontos forrásom keletkezéséhez, az 1923. évi vizitációhoz, mely során az egyház vezetői a hívek anyagi támogatását kérték. Megtörtént a magyar állami iskolák elvétele is (az unitárius vidéki egyházközségek az 1890-es években az iskolafenntartási költségektől való szabadulás miatt iskoláikat átadták a magyar államnak). A többi felekezettel együtt az unitáriusok is bevezették az iskolák fenntartására az egyetemes adót. Az 1930-as években 36 elemi, 2 közép- és egy gazdasági iskolát tartottak fenn. Emellett széleskörű belmissziói munka indult meg: újjászervezték a Dávid Ferenc Egyletet, a Nőszövetséget és az Ifjúsági Egyletet.

A II. bécsi döntés értelmében 1940-ben 65 unitárius egyházközség került vissza Magyarországhoz, de 54 Romániában maradt. Az előbbieken fölpezsdült az élet, az utóbbiak viszont a román állam diszkriminációs intézkedései megbénították azok működését. Erről az újszékelyi esettanulmányban írok részletesebben.

1947-ben Romániában kikiáltották a Népköztársaságot, az ország egyetlen vezetője a kommunista párt lett. 1948-ban a tanügyi reform következtében államosították az egyházi iskolákat, köztük 34 unitárius iskolát, továbbá a kollégiumokat, kultúrházakat. Ezután az iskolások valláserkölcsei nevelése visszaszorult a templomok és gyülekezeti termek falai közé.

¹⁹ Kovács 2008: 145.

²⁰ Kovács 2008: 147.

Az 1989. decemberi hatalomváltás után az unitárius egyházban is megindult az önszerveződés, újjászerveződtek az egyletek is.

Fontos szólni az unitárius egyház amerikai kapcsolatáról. Ez még a 19. századra nyúlik vissza, az amerikai unitáriusokkal Bölöni Farkas Sándor (1795-1842) vette fel a kapcsolatot. Az I. világháborút követő nehéz helyzetben az amerikaiak anyagilag támogatták az erdélyieket, 1924-ben²¹ minden erdélyi unitárius gyülekezetet egy amerikai fogadta testvéréül. Állami tiltásra az észak-amerikai unitárius egyházközségekkel a testvéri kapcsolat megszakadt, csupán 1989 után indulhatott újra. Az egyes településeknél ezekről is szölok.

A 2002. évi népszámlálás adatai szerint az unitárius egyháznak 66.846 tagja volt, ami Románia lakosságának 0,3%-a, Erdély lakosságának pedig 1%-át tette ki.²²

2010-ben az Erdélyi és a Magyarországi Unitárius Egyházak Magyar Unitárius Egyház néven egyesültek Kolozsvár központtal.

Kutatástörténet

Az unitárius hitélet néprajzi jellegű megközelítése elhanyagolt, kutatatlan területét képezi a magyar néprajztudománynak. Kriza János unitárius püspök figyelme elsődlegesen a népköltészet felé fordult. Az unitáriussá lett Orbán Balázs viszont a Székelyföld leírása monográfiájában²³ az unitárius településekről sok értékes adatot jegyzett le.

Unitárius vallási néprajzi tanulmányok elsősorban az 1984 óta megjelenő Vallási Néprajz kiadványsorozat köteteiben jelentek meg. Ezek közül Küllös Imola és Molnár Ambrus Nyárad menti kutatása volt számomra lényeges,²⁴ továbbá a tavaszi ünnepkörre,²⁵ temetkezésre,²⁶ harangozásra²⁷ vonatkozó tanulmányok, de átfogó, összegző ismertető nem készült el. A sorozat 14. száma Az unitáriusok öröksége címen látott napvilágot 2008-ban,²⁸ mely többek között Simén Domokos egykori unitárius lelkész tanulmányaiból közölt néhányat. Simén Domokos²⁹ mellett Adorjáni Rudolf Károly³⁰ unitárius lelkészt kell

²¹ Kovács Sándor ezen adata téves, az amerikai unitárius egyházak már 1921-ben, Bostonban tartott értekezletükön döntöttek erről, és még abban az évben sor került a testvérgyülekezetek kialakítására. Újszékelyi Közgyűlési jegyzőkönyv 1914-1919: 128.

²² Kovács 2008: 148-156.

²³ Orbán 1868-1873.

²⁴ Virág – Kovács 1990: 173-192; Küllös 1999: 97-105.

²⁵ Molnár 1994: 103-138.

²⁶ Adorjáni 1995: 181-212; Molnár 1994: 21-39; Török 1991: 291-302.

²⁷ Simén 1995: 91-104.

²⁸ Veres szerk. 2008.

²⁹ Simén 1994, 1995, 1996, 1999, 2000.

³⁰ Adorjáni 2011.

megemlítenem, aki Pipéról írt munkájában több ponton is érintette a hivatalos egyházi felfogás és a népi gyakorlat viszonyát.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Kocsordon 1937-ben alakult unitárius egyházközség létrejöttéről F. Csiszár Sarolta írt tanulmányt. Ez azért volt tanulságos számomra, mert adatközlők segítségével részletekbe menően tudta feltárni egy gyülekezet megalakulását, a vallásváltás indítékait.³¹

Unitárius források felhasználása kapcsán lényeges kiemelni Kelemen Lajost,³² továbbá Adorjáni Károlyt,³³ Molnár B. Lehelt,³⁴ Bárth Dánielt,³⁵ Nyárádi Zsoltot és Szász Hunort.³⁶

Kósa László az 1990-ben megjelent Magyar Néprajz VII. kötetében foglalta össze a protestáns egyházas szokásokat és magatartásformákat, az unitáriusokat is megemlítve. Megállapítása és tapasztalatom szerint a reformátusok és az unitáriusok egyházas néphagyományai, istentiszteleti rendtartása, mentalitása a dogmatikai különbségek ellenére is közel áll egymáshoz.³⁷ Unitárius munkák hiányában így elsősorban a református kutatások eredményeire támaszkodhattam egy-egy témában, melyek kutatástörténeti összegzését Kósa László³⁸ és Kiss Réka készítette el.³⁹ Az erdélyi reformátusokra vonatkozó kutatások közül Gazda Enikő⁴⁰ és Kiss Réka⁴¹ munkáit emelem ki, melyek a 17-18. századi Orbai széken, illetve a Küküllői Református Egyházmegyében fennmaradt források alapján vizsgálták a népi kultúrát alakító egyházi irányítás kérdéskörét.

Erdély épített örökségére vonatkozóan elsősorban az esztétikai szempontból kiemelkedő festett kazettás mennyezetű templomok,⁴² a középkorból megmaradt harangok,⁴³ műemlék orgonák⁴⁴ és Udvarhelyszék középkori építészeté⁴⁵ kerültek a kutatás középpontjába. Az általam vizsgált templomokra ettől eltérően esett a választásunk Buzás Miklóssal. Tudatosan olyan templomokat kerestünk, melyek már az unitáriusok által

³¹ F. Csiszár 1992: 639-650.

³² Kelemen 1922: 162-180.

³³ Adorjáni 1990-1991.

³⁴ Molnár B. 2006: 131-135.

³⁵ Bárth 2007: 213-230.

³⁶ Nyárádi – Szász 2010. 257-285.

³⁷ Kósa 1990: 443.

³⁸ Kósa 1990: 444-447.

³⁹ Kiss 2012: 180-243.

⁴⁰ Gazda 2001.

⁴¹ Kiss 2011.

⁴² Balassa M. 2000: 531-544; 2007: 41-54; 2008: 39-49; 2009: 573-584. Kelemen 1945; Kiss 1999: 355-368; Kiss – Lángi – Mihály 2007; Kovács 2006; Tombor 1968; Vilhelm 1975. A festett kazettás mennyezetű templomok terén az utóbbi évek legjelentősebb eredménye Zentai Tünde dél-dunántúli munkája. A szerző kilenc templomról írt egy-egy kötetet, illetve tizedikként egy összegző munkát jelentetett meg. Zentai 2014.

⁴³ Benkő 2002.

⁴⁴ Dávid 1996.

⁴⁵ Dávid 1981.

építettek, nem pedig középkori eredetűek, és ezek közé két stukatúros mennyezetű templom is bekerült.

A templomok berendezésével kapcsolatban P. Szalay Emőket és munkatársait kell kiemelni, akik a Magyar Református Egyház javainak tára program keretében elvégezték a határon túli magyar református anyag nagy részének feldolgozását. Ők nem esztétikai alapon válogatják ki a leltárba veendő tárgyakat, hanem református eklézsiákat fölkeresve teljességre törekszenek. A magyarországi közgyűjtemények ónedény emlékeire vonatkozó katalógus Vida Gabriella munkája,⁴⁶ melyben jelentős erdélyi anyagot is feldolgozott a szerző. Az Erdélyi Református Egyházkerület klenódiumainak feldolgozásával Kovács Mária Márta, textíliáival pedig Tamás Iringó foglalkozik.⁴⁷

A templom

A templom a faluközösség részére és igényei alapján készült. Építése és mérete, díszessége az egyházközség életével, önállóságával vagy önállósodási törekvésével, a közösség tagjainak vagyoni helyzetével áll összefüggésben.

A kutatás eleinte csak a magasművészet szempontjából is impozáns templomokra figyelt, a falusi templomok értékeinek felismerése a 19-20. század fordulójára tehető, amikor az építészetben is a népművészet példaadó szerepét kezdték hirdetni. Legismertebbek Kós Károly munkái, aki többekkel együtt a korábban lebecsült falusi templomok formáit használta.⁴⁸ (Ugyanakkor megjegyzem, hogy ez az az időszak, amikor például Fiafalván és Újszékelyen a helyi közösség tagjainak döntésére lefestették a templomokat díszítő festett elemeket.)

Marosi Ernő fogalmazta meg a templomok összetett jelentését: „A rendeltetés, az építészeti funkció egyszerre jelent gyakorlati és reprezentatív feladatkört. A templomok a falvak legfontosabb középületei. Nemcsak az istentiszteletre valók, hanem gyülekező helyei, a lakóházaknál biztosabb védő építményei is a falunak. A templom a hagyományok őrzője, a régiektől örökölt központ, s temetőjével az a hely, ahol a régiek nyugszanak, s ahová majd az élők is megtérnek. Nem ritkán itt őrzik a falu családjainak vagyonát is. Külseje uralja, jellemzi, messziről felismerhetővé teszi a falut. Tornyából távoli kilátás nyílik, harangjai az időt jelzik, félreverték pedig riasztják a lakosságot veszély esetén. Felszentelésének évforduló, védőszentjének ünnepei, a búcsúk, az év más nagy „sátoros” ünnepnapjai régóta a falusi

⁴⁶ Vida 2013.

⁴⁷ Tamás – Kovács 2010: 79-84.

⁴⁸ Marosi 1975: 9.

közösség ünnepei, összetartozásának megnyilvánulásai. A falusi templom ugyanakkor nem egyszerűen csak közös épülete, afféle székháza a falusi lakosságnak. Nemcsak elődje a közösség vagy a község más központjainak, a tanácsházának, kocsmának vagy eszpresszónak, esetleg iskolának, kultúrháznak. Nem egyszer játszik ezekhez hasonlóan igazgatási, oktató, nevelő, tájékoztató vagy irányító szerepet története folyamán, elsősorban azonban a vallásos kultusz szolgálatára rendeltetett. A templom „Isten háza”, a falu elsősorban nem valamilyen gyakorlati haszon érdekében épített, nem is csak a maga használatára emeli és díszíti, hanem eleve eszmei rendeltetést szán neki. Ezért is emeli, bővíti, ékesíti Igényesebben lakóházainál, gazdasági épületeinél, vállalkozik felépítésével, fenntartásával egyedeinek erejét meghaladó, s a közösséget is hatalmasan igénybe vevő anyagi áldozatokra. Gyakorlati szempontból a templomépítés nem kevésbé célszerűtlen erőfeszítés, mint az égő áldozat, és pusztán a használhatóság, a közvetlen, materiális igények tekintetbe vételével aligha magyarázhatjuk meg a templomok fejlődésmenetét, sajátosságait, akár csak méreteit is. S mindezt nem tekinthetjük csupán ideológiai kényszer, felülről jövő akarat termékének, földesúri kezdeményezés hatásának. Ellentmond mindennek az a számos eset, amely magának a falusi közösségnek kezdeményező szerepéről, igényeinek érvényesüléséről tanúskodik.”⁴⁹ „Azáltal, hogy valamennyi szinte állandóan épül, egyben tükörképei is a falu életének: elárulják, mikor virágzott a falu és mikor szűkölködött, mikor kényszerült hevenyészett tető alá hozni az elpusztult épület üszkös falait, mikor volt viszonylag önálló, s mikor tartozott földesúr alá, milyen vallású volt. Így valamennyi épület organikusan nőtt, sokszorosán kipróbált egész; mind hasonlít egymáshoz, de egyben mind különbözik is a többitől, egyéniség. Az így értelmezett építészeti egyéniség azonban éppúgy nem tűri az önkényes individualizmust, ahogyan nincs helye ennek a paraszti társadalomban sem.”⁵⁰

Az egyházi forrásokból göngyölíthető föl egy-egy templom létrejöttének története. Az idő folyamában csupán egy időpont, amit most látunk, de ennek kialakulása lépésről lépésre történt. A kis falusi gyülekezeteknek nem volt pénze egyszerre megépíteni és berendezni egy templomot, hanem lépésről lépésre. Nyárádgálfalván a 18. században a mainak csak egy része épült föl (azt pedig be kellett zárni, mert a tilalom ellenére épült), amit a 19. században bővítettek. Csekefalva és Újszékely esetében pedig azt látjuk, hogy a kis fatemplomokat hogyan váltották fel a városi ízlést követő, stukatúros mennyezetű templomok. Ugyan napjainkban természetesnek vesszük, hogy a templomoknak tornyuk is van, de ez a 18. században még nem volt általános, sok helyen csupán egy fatornyot emeltek a templom

⁴⁹ Marosi 1975: 13-14.

⁵⁰ Marosi 1975: 19.

közelébe. Az is több helyen előfordult, hogy idővel, az ízlés változásával egyszínűre festették le a növényi ornamentikával festett bútorokat.

Az unitárius templomok építése kapcsán lényeges fordulópont volt II. József türelmi rendelete, ami lehetővé tette új templomok építését vagy a régiak felújítását.⁵¹ Míg a katolikus templomokban az oltár és a szentély volt a központi elem, addig az unitáriusoknál a szentély helyébe karzatot építettek, és a szószék, illetve az úrasztala bekerült a templom középpontjába. A katolikus apszist azonban funkció nélkül megőrizték.

A kisebbségi létből fakadóan a templom egyfajta menedék is lett, itt helyezték el az I. és II. világháború áldozatainak emlékére a neveket felsoroló táblákat, a magyar nemzeti és 2009 után a székely zászlót.

A templomok a csoport identitásának szimbólumai és az emlékezés helye is, amik akkor is biztos pontok, ha az egyének elszakadtak szülőhelyüktől. A módosabb réteg igyekezett elhunyt ősei, testvérei vagy gyermeke emlékének megmaradása érdekében tárgyakat adományozni a közösség központi épületébe.⁵²

A hat település megmaradt klenódiumi és textíliái, illetve az egykori összeírások arra engednek következtetni, hogy a 18-20. század első felében az adományozók vagyoni helyzetétől függően török eredetű szőnyegek, székely szőttek, a felvidéki szlovákoktól származó „tót csipkés” (azaz vert csipkés) terítők⁵³ és külföldi selymek egyaránt szerepeltek, vagyis a magas és a népi kultúra elemei is a közösség elé kerültek, melyek mindennapi tárgyaikra is hatással lehettek.

Az I. világháború után, a kisebbségi lét következtében azonban ez a tendencia részben megváltozott. Az 1970-80-as években a falusi tanítónők és a lelkészek feleségei révén terjedtek el a varrottások. Ezek a nem helyi, hanem kalotaszegi motívumok nem a magasművészet, hanem az erdélyi népi kultúra szerepét értékelték fel és állították értékékként a gyülekezetek tagjai elé, kifejezván, hogy a magyarként való megmaradás az erdélyi népi gyökerek felvállalásával lehetséges. Ugyanakkor számomra nagyon tanulságos volt, amikor a homoródalmási templomban 1910-ből származó, városi ízlést mutató szószékterítőt találtam, és azt felhelyeztük eredeti helyére. Teljesen más, méltóságosabb, polgárabb hangulatot adott ugyanazon térnek.

A vizsgált templomok díszítésére az 1970-80-as években kalotaszegi vagy udvarhelyszéki varrottásokat készítettek, azon céllal, hogy azok által is tudatosodjon,

⁵¹ Levárdy Ferenc 1982: 200-201.

⁵² Egyik típusa ezen feliratoknak a torony csúcsán lévő gombban elhelyezett toronygombirat. Keszeg 2006; Fodor 2012: 71-81.

⁵³ Palotay 1947: 3-8.

erősödjön a nemzeti identitás. Újszékelyen a Kolozsvárra került, újszékelyi születésű, értelmiségi Murvai Júlia ösztönzésére és munkája alapján készültek székely népi motívumok a varrottasokra. A kalotaszegi minták terjedésének egyrészt az volt az oka, hogy az 1930-as években az udvarhelyi református tanítóképzőben a kézimunkát tanító tanárnő kalotaszegi származású volt, aki a székely népi hímzés mellett a kalotaszegi nagyírásos varrását is megismertette és megszerettette tanítványaival. Ezáltal az onnan kikerülő tanítónők ezt a hímzésfajtát terjesztették a székelyföldi falvakban. Másrészt a kalotaszegiek áruikkal eljutottak a Székelyföldre is, és így könnyen beszerezhetővé váltak a székelyföldi egyházközségek számára is.⁵⁴ Harmadrészt bizonyára az is meghatározta a rendelt, hogy a már elkészült terítőket látva azon falvak hívei, lelkészei is kedvet kaptak a varratáshoz, akik még nem láttak ilyet.

Befejezésül a templomokkal kapcsolatban azt említem meg, hogy azok a település társadalmi hierarchiáját is leképezték, ugyanis az ülésrend többnyire a vagyoni helyzet függvényeként alakult ki. Homoródalmáson megmaradt az a fűzet, ami alapján rögzítették, hogy az ülésrend a templom építéséhez történt hozzájárulás alapján jön létre, valaki minél több pénzt vagy munkát adományozott, annál előkelőbb helye volt a templomban.

⁵⁴ Dr. Nagy Jenőné Murvai 1982: 152.

NYÁRÁDGÁLFALVA

Nyárádgálfalván 2008-ban, 2013-ban és 2015-ben végeztem terepmunkát, melynek keretében unitárius hívekkel készítettem interjúkat. Emellett Buzás Miklós vezetésével, építész hallgatók bevonásával sor került az unitárius templom felmérésére, Deim Péterrel pedig a fényképes dokumentáció elkészítésére. Az elmúlt években a kolozsvári levéltárban található püspöki vizitációs jegyzőkönyvek (1816, 1847, 1880, 1925) mellett átnéztem a nyárádgálfalvi parókián megmaradt iratokat is, illetve a nyárádszenlászlói egyház 1854 előtti iratait, melyek 2014 őszén szintén a kolozsvári levéltárba kerültek.

Kutatástörténeti szempontból Adorjáni Rudolf, Molnár Ambrus, illetve Török Elek temetési szokásokról szóló tanulmányai kötődnek a vizsgált településhez,⁵⁵ továbbá Küllős Imola és Molnár Ambrus (a politikai viszonyok miatt Virág Anna és Kovács Péter álnéven) a nyárádgálfalvi, nyárádszentlászlói és szentháromsági unitárius szokásokat vizsgálták az 1980-as évek végén. Tanulmányuk azért volt számomra különösen tartalmas, mert az elmúlt 25 év alatt az általuk rögzített szokásokból sok elem kiveszett, így például a templomi bemenetel és kijövetel 2015. évi tapasztalataim alapján teljesen leegyszerűsödött, eltűnt a pap megkülönböztető szerepe.⁵⁶ Barabás László pedig farsangi szokások, húsvéti határkerülés témakörökben gyűjtött a faluban.⁵⁷

Marosszék

Nyárádgálfalva a Nyárád mente középső részén fekvő település, közigazgatásilag Marosszékhez, majd Maros-Torda megyéhez tartozott.

Marosszék éghajlata a Székelyföld más vidékeihez képest enyhe, ezért gabona és szőlőtermesztése meghatározó volt. A 18. században Benkő József így jellemezte a vidéket: „Területén, amelyen hegyek és völgyek, erdők és mezők váltakoznak, s amelyet a Maros, Küküllő, Nyárád folyók és kisebb patakok öntöznek, bőségesen terem gabonát, bort, gyümölcsöt, barmokat és különféle, az emberi használatra való dolgokat, amelyekkel gazdagon ellátja a székely-magyar, a székelyek harmadrészét kitevő román és a kevés zsidó lakosságot.”⁵⁸ Egy évszázaddal később pedig Orbán Balázs ezt írta: „A gabona minden hazánkban szokásos nemeit tenyésztik itt, e mellett Marosszék lakói nagy mérvben üzik a

⁵⁵ Adorjáni 1986: 214-230; Molnár 1994: 21-39; Török 1991: 291-302.

⁵⁶ Virág – Kovács 1990: 173-192.

⁵⁷ Barabás 2006; 2009: 159-181.

⁵⁸ Benkő 1999 II: 265.

szőlőművelést, mely csak a 7 havasalji faluban szünetel, másutt a verőfényes hegyoldalokat mindenütt szőlőültetvények ékitik. Bora egyáltalában jó, zamatos és erős...”⁵⁹

Marosszékre a kis létszámú falvak rendszere a jellemző, a szűk határ csak ezt az eltartóképességet tette lehetővé (ez is magyarázza, hogy a templomok viszonylag kisméretűek). 1614-ben egy falura 32,5 család jutott, és ez az átlag csak a 19. század elején nőtt meg, 1831-ben elérte a 95 családot. A 17. századot és a 18. század első felét az elnéptelenedés jellemezte: 1600-1603 között Basta császári generális csapatai pusztítottak, majd a Rákóczi szabadságharc alatti dúlások, valamint az 1709-11. és 1717-19. évi pestisjárványok és szárazság okoztak pusztulást.

Az 1721-22. évi összeírás utáni 60 év alatt a lakosság összlétszáma megkétszereződött. Az újra benépesedett települések lakossága már nem katona rendű szabad székely, hanem olcsó munkaerőnek számító, főként a vármegyéből és Moldvából származó jobbágy és zsellér, nemzetiségre nézve pedig román volt (így történt ez a Nyárad középső vidékén is). Az 1614 és 1850 közötti időszakban a székelyek aránya 92%-ról 70%-ra csökkent, a románoké viszont 5%-ról 24%-ra nőtt; a szászoké 3%-ról 0,1% alá esett. A cigányok létszámáról csak 1786 óta vannak adataink (bár bizonyosan azelőtt is jelen voltak), akkor a lakosság 2%-át, 1850-ben 5%-át adták.⁶⁰

Orbán Balázs 1856. és 1868. évi adatok alapján a marosszéki székelyek létszámát 84.808-ra, a románokét pedig 6.200-ra tartotta. Az eltérés a Pál-Antal Sándor által megadott arányoktól azzal magyarázható, hogy a Mezőség falvaitól eltekintve a románok asszimilációja ekkorra már eléggé előrehaladott volt, és ezért Orbán Balázs egy részüket a székelyekhez sorolta: „A keleti vallásúak igen nagy része ismét annyira el van magyarosodva, hogy szót se tud más nyelven, miért papjaik is kénytelenek egyházi szónoklataikat magyarul tartani. Oláhoknak tehát ezeket – kik magok sem akarnak azok lenni – nem tarthatjuk, hanem keleti vallású székelyeknek, mert a vallás nemzetiséget nem képez.”⁶¹ Ebben az időben Orbán Balázs közlése szerint Marosszék 91.008 fős lakosságának felekezeti összetétele a következő volt: 48.034 református, 12.641 görög katolikus,⁶² 15.697 római katolikus, 7.116 unitárius, 5.520 ortodox, 944 zsidó, 285 evangélikus, összesen 771 idegen. Ebből 843 fő

⁵⁹ Orbán 1870: 5.

⁶⁰ Pál-Antal 2007: 7-12.

⁶¹ Orbán 1870: 9.

⁶² Az Alsó-Nyárad mente görög katolikus lakosságának felekezeti és etnikai identitásáról Simon Zoltán írt részletekbe menő doktori disszertációt. Simon 2011.

Nyárádgálfalván lakott: 600 unitárius, 119 római katolikus, 75 református, 30 görög katolikus, 13 idegen és 6 ortodox.⁶³

Marosszék társadalmi összetétele a korábbi századokhoz képest a 18. század elejére jelentősen megváltozott. A fő- és birtokos nemesek száma az 1713. évi összeíráskor 126 volt (3,16%). A vármegyei nemességhez képest a szék nemeseinek gazdasági ereje gyengébb volt, a nagybirtok száma kevesebb, nem jöttek létre több falut felölelő, kiterjedt uradalmak. A 17. század második felében megjelent és számbelileg gyorsan szaporodó kismesek, az armalisták nemeslevéllel rendelkező egytelkesek voltak. Jogilag ugyan a nemességhez tartoztak, de csak kevesen rendelkeztek közülük egy-egy jobbágy vagy zsellér fölött, és adót és egyéb közterheket kellett fizetniük (1723-ban 288 család, 7,22% tartozott ide). A szabad rendű székelyek jogállása az 1711. évi szatmári békekötés után korlátozott lett: a lófők és a gyalog puskások katonai kötelezettsége megszűnt, ami – bár a Lipót-féle hitlevél garantálta kiváltságaikat – maga után vonta megadóztatásukat (1757 család, 44,01%). Véleményem szerint ezek a kötöttségek hozzájárultak ahhoz is, hogy kevesebb lehetőségük maradt például a templomépítésre áldozni, és amint majd látni fogjuk, Gálfalván a nemes család veszi kézbe ennek ügyét. Marosszéken az egy családra eső birtok nagysága sem az armalisták, sem a szabad székelyek esetében nem érte el azt a léptéket, ami alapján legalább kisbirtokosi állapotúaknak tekinthetnénk őket. A jobbágyok száma a fent említett okok miatt megnőtt, 1713-ban 1.017 család (25,49%) tartozott közéjük, a zsellérekhez pedig 665 család (16,66%). A „vándorlók”, vagyis a többek között molnárokat, szolgákat, pásztorokat magába foglaló csoportba 138 család (3,46%) tartozott.⁶⁴

Az unitárius reformáció nem jutott el Marosszék minden vidékére, csupán a Maros, a Görgény, a Nyárád és a Küküllő tájékára, ám a tatár betörések, a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmeknek a szombatosság vádjá alatt véghezvitt támadásai és a már említett járványok és harcok, majd Mária Terézia tiltásai következtében az unitárius felekezethez tartozók és templomaik száma jelentősen lecsökkent, az 1770-es években a 12 gyülekezetben kb. 3.000 főt tett ki.⁶⁵

1831-ben Marosszék felekezeti megoszlása a következő volt: 26.490 református (51,99%), 8.690 görög katolikus (17,05%), 6.600 (12,95%) római katolikus, 4.540 unitárius (8,91%), 3.705 (7,27%) görögkeleti, 170 izraelita (0,34%), 760 egyéb (1,49%).⁶⁶

⁶³ Orbán 1870: 9-10.

⁶⁴ Pál-Antal 2007: 12-16.

⁶⁵ Kénosi Tözsér – Uzoni Fosztó 2009: 466.

⁶⁶ Pál-Antal 1999: 354.

Nyárádgálfalva

A Gálfalvára vonatkozó első biztos adat 1567. évi regestrumból származik, amelyben a település 9 kapuval szerepelt.⁶⁷ Középkori templomról nincs adat, templom tekintetében a hívek akkor is Szentlászlóhoz tartoztak, ezen az sem változtatott, hogy unitáriusok lettek.

Orbán Balázs számolt be arról, hogy a régész Szentiványi Kálmán kertjében romtöredékeket, épületnyomokat talált, továbbá két összeropedt harangnak darabjait. Ebből arra következtetett, hogy valaha templom állt ott, ám tűz martaléka lett. A néphagyomány ide is kolostort helyezett, de erről többet nem tudni.⁶⁸

Az unitárius egyház irataiban gyakran szereplő Ózdi és Szentiványi családokról Orbán Balázs hosszasan megemlékezett. Tudomása szerint a gálfalvi Szentiványiak a háromszéki Szentiványról származtak ide, viszont az *Ozdi* család, melyből Marosszéknek sok hivatalnok került ki, gálfalvi volt (mint Ozdi György, ki 1598–1604-ben volt alkirálybíró, másik Ozdi György 1661-ben, *Ozdi Miklós* 1727- és *György* 1752-ben volt e szék pénztárnoka, *Gergely* pedig 1630-ban volt e szék főjegyzője)⁶⁹

Az unitárius egyházra vonatkozó első írott forrás 1675-ből származik.⁷⁰ Gálfalva ekkor is mint Nyárádszentlászló filiája szerepelt. Habár az általam fölhasznált forrásokban mindig Gálfalva volt a nagyobb lélekszámú település, Szentlászló anyaegyházi szerepében a középkori eredetű temploma lehetett mérvadó.

Gálfalva hosszú időn keresztül szeretett volna önálló egyházzá lenni, hiszen amint arról a későbbiekben írok, sok tekintetben hátrányt jelentett a filia lét, ám csak 1854-ben vált valóra ez a tervük. A súrlódások jól érzékelhetőek a fennmaradt forrásokban. Így például 1816-ban a gálfalviak nem akartak hozzájárulni a szentlászlói templom körül fölmerülő költségekhez, de nem jártak sikerrel, a vizitáció a két kasszát egybe olvasztotta.⁷¹ Arra nem kaptam konkrét választ, hogy az egyház vezetői miért elleneztek ennyire az elszakadást, véleményem szerint ebben közrejátszhatott a szentlászlói eklézsia gyenge anyagi helyzete, önmagában nem vagy csak nehezen tudta volna fönntartani magát, és már itt állt a középkori templom, ami nem igényelt volna másik építési beruházást.

1816-ban az alábbi kimutatás készült a két településről:

⁶⁷ Orbán 1870: 63.

⁶⁸ Orbán 1870: 63.

⁶⁹ Orbán 1870: 64.

⁷⁰ Kelemen 1922: 178.

⁷¹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1816: 99-100.

	A lelkek száma Nyárádszentlászlón	A lelkek száma Nyárádgálfalván
egész bért adó cselédes gazdák	24	62
ezeknek feleségei	24	62
Nőtlenek, özvegyek, felemás házások	8	17
özvegyasszonyok s kiknek férjek más vallású	6	17
ezeknek magzatjok mindkét nemben	78	180
újparasztok, egész gazdák		20
ezek feleségei		20
magzatjaik mindkét nemben		57
Summa Summarum	140	435

Az „új parasztok” kifejezés alatt a cigányokat értették. Ez a kifejezés Mária Terézia 1761-ben kiadott rendeletéből származik, az uralkodónő ugyanis a cigányok helyhez kötésére törekedett, földművelő életmód gyakorlására akarta őket átvezetni. Mária Terézia rendeleteit II. József 1782-ben terjesztette ki Erdélyre.⁷²

Az 1831. évi összeírásból az derül ki, hogy 158 családjával Gálfalva a szék 127 települése közül a 14. legnépesebb helység volt. 100 magyar családja mellett a legjelentősebb közösség a cigányoké volt 38 családdal. A szék területén Gálfalván élt a harmadik legnagyobb unitárius gyülekezet 93 családdal. Ez is indokoltá tette a leányegyház önállósulási kísérletét, amiről később szólok. Az unitáriusok saját templommal rendelkeztek, de a reformátusok egy házhoz jártak istentiszteletre, a katolikusoknak pedig templomhelyük volt. Ekkor Gálfalván 30 másik településhez hasonlóan a családok száma meghaladta a telkekét, vagyis viszonylag túlnépesedett volt, aminek következtében a telkek elaprózódtak.⁷³

1853-ban, a két egyházmegye szétválása előtt Nyárádszentlászlón 125 férfi és 133 nő volt az unitárius egyház tagja, Gálfalván pedig 269 férfi és 274 nő, összesen 543 fő. Tompán 18 férfi és 14 nő, összesen 32 fő, Demeterfalván 15 férfi és 15 nő, összesen 30 fő, Süketfalván pedig 8 férfi és 13 nő, összesen 21 fő. Felekezeti adat nem szerepel a jegyzékben, így vegyes házasságokra nem tudtam következtetni.⁷⁴ A lelkész ezt írta a gálfalvi összeírás végére: „Az elébb sorolt 132 családban 28 bokor cigány mintegy 110 lelkes lévén, ezek gyakran jönnek mennek, költöződnek egyik faluból a másba; azért az összes lelkek száma igen változó.”⁷⁵

Az alábbiakban látható a település 1850-2002 közötti etnikai és felekezeti adatsora. Meg kell jegyezni, hogy az adatok nem mindig tükrözik a valóságot, azok forráskritikával kezelendők. A cigányok esetében mindenképp számolni kell ezzel: a 19. század végén és a 20. század elején a statisztika szerint csak magyarok éltek, miközben az unitárius forrásokban

⁷² Szűk 2012.

⁷³ Pál-Antal 1999: 346-356.

⁷⁴ Lelkek száma Ny. Sz. Lászlón 1853ban. 1853: 8, 24-28.

⁷⁵ Lelkek száma Ny. Sz. Lászlón 1853ban. 1853: 24.

szerepelnek a cigányok. Ha megnézzük az 1910. és 1920. évi adatokat, akkor jól látszik, hogy 1920-ban az államhatalom változásával felülről szóltak bele az adatokba.

Nyárádgálfalva etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai⁷⁶

	összesen	magyar	román	német	zsidó	cigány	Egyéb
1850 n	700	577	11			122	
1880 a	674	578	19				59+18
1880 b	774	594	19				61
1890 a	793	697	18			78 [136]	
1900 a	887	887					
1910 a	841	838	3				
1920 n	818	394	397		9		18
1930 a	870	861	9				
1930 n	870	815	12	1		39	3 szlovák
1941 a	936	904	1			31	
1941 n	936	899	1			36	
1966 a	863	860	3				
1966 n	863	859	4				
1977 n	1425 (beolvadt Nysztlászló)	1384	8			30	3
1992 n	1294	1221	13	1		59	
2002 a	1297	1237	17			43	
2002 n	1297	1228	18			51	

Nyárádgálfalva felekezeti adatai⁷⁷

	összes	ortodox	gr. kat.	r. kat.	ref.	evang.	unitárius	izraelita	baptista	pünk.	advent.	egyéb
1850	710		11	102	55		542					
1857	769	5	27	114	72		551					
1869	784		16	110	90		563	5				
1880	674		15	62	83		510	4				
1890	793		31	73	97		589	3				
1900	887		10	144	119		607	7				
1910	841	1	16	126	145	2	524	27				
1930	870	8	3	125	143	1	568		19			3
1941	936	4	3	104	163	7	654	1				
1992	1294 (Nysztl. is)	12	1	118	354		683		126		24	
2002	1297	43	2	126	422		589		115		26	

⁷⁶ Varga E. 2008c: 78-79.

⁷⁷ Varga E. 2008d: 48-49.

A felekezeti adatokból látható, hogy a 20. század közepéig a jelentős unitárius többség mellett kisebb arányban római katolikusok és reformátusok is éltek, és elenyésző számban izraeliták. Az 1992. és 2002. évi adatsorokból kitűnik a reformátusok számának jelentős növekedése. E mögött véleményem szerint egyrészt az áll, hogy 1977-ben egyesítették Gálfalvát és Szentlászlót, másrészt az, hogy a kollektivizálás hatására a tősgyökeres lakosság egy része elhagyta szülőfalvát és Marosvásárhelyre költözött „blokkokba”, azaz panellakásokba. Az 1990-es években azonban a gyárak egy része megszűnt, és a blokkokban élő, a rezsit fizetni nem tudó családok közül sokan azt a menekülési utat választották, hogy városi lakásukat eladták, az árából falura költöztek, és a megmaradt pénzből még egy ideig vegetáltak. Ez a réteg nem kötődik a településhez, templomba nemigen járnak.

Ebben az időszakban megnőtt a kiségyházakhoz tartozók száma, viszont a statisztikában nem szerepelnek a Jehova Tanúi, pedig terepmunkám során azt tapasztaltam, hogy sokan tartoznak hozzájuk.

A templom

Bevezetésképpen annyit jegyzek meg, hogy a feltárt források alapján Nyáradgálfalván az udvarhelyszéki településekhez képest nagyobb súlya volt a földesuraknak a templomépítésben – és nyilván az élet más területein is. A hívekre nagyon sok panasz volt, rendszeresen ismétlődött, hogy nem járultak kellő mértékben hozzá a közterhekhez, az ingatlanok karbantartásához, az egyházi földek műveléséhez és a kepe fizetéséhez. A szabad paraszti, öntudatos mentalitás helyett inkább a jobbagyi gondolkodást éreztem.

Az 1675. évi jegyzőkönyvből arról kapunk hírt, hogy a legjelentősebb földbirtokos, idősebb Ózdi György adott helyet templom építésére, melyre templomot is építtetett, de annak időpontjáról, részleteiről sajnos nem szól a följegyzés, az a levél pedig, amire hivatkoznak, ma már nincs meg.⁷⁸

Szentlászló és Gálfalva unitárius gyülekezeteinek együttélésére vonatkozóan az első részletesebb adat az 1684. évi püspöki vizitációból maradt fenn, amiből fény derült az 1854. évi szétválásig többször visszatérő egyik problémaforrásra, vagyis a leányegyházban tartandó istentisztelet időpontjára, hiszen a lelkész egymaga nem tudott egyforma mértékben részt venni mindkét gyülekezet hitéletében, amit a filia tagjai gyakran neheztek. Ekkor elhatározták, hogy „Gálfalva leányegyházban vasárnaponként délelőtt istentiszteletet tartsanak (Szentlászlón nyári időben háromszor is), reggeli templomozást végezzenek

⁷⁸ Kelemen 1922: 178.

azonkívül hétfő, szerda és pénteki napokon. A 6 pontban pedig kimondták, hogy a pap s mester a templom cintermében semmiféle barmot ne legeltethessenek, 6 forint büntetés terhe alatt.”⁷⁹

Az unitáriusok számára a kollektív emlékezet szempontjából az egyik legjelentősebb munka a Kénosi Tőzsér János és Uzoni Fosztó István által az 1770-es években írt egyháztörténeti munka, amely a szentlászlói unitárius eklézsia meggyöngyüléséről szól részletesebben, ugyanakkor a gálfalvi templom bezárásáról (illetve az 1770-es évek eleji kinyitásáról, felújításáról), ami abban az időben aktuális kérdés volt, nem írt. A szentlászlói eklézsia gyöngyülésének hátterében egyrészt a Sárosi család egyik ágának katolikusokhoz pártolása áll, másrészt az ide tartozó református hallgatóság elvesztése (8-9 fő). Szentlászlón ugyanis a reformátusok is az unitárius templomot látogatták és az unitárius papnak fizettek bért. Ez ellen lépett fel 1741-ben a backamadarasi református pap, és azt követően annak leányegyháza lett a szentlászlói református gyülekezet. A gyengülés következtében a torony romos volt, a papok csak tengődtek. A szerzők szerint Gálfalva leányegyházként méltóbb lett volna az 1770-es években az anyaegyház nevezetre, „ennek hívei nem járatták az elszakadáson eszüket, hanem nagy szeretettel csüngnek a szentlászlói jeles kőtemplomon, a papnak pedig elég szép bérrel adóznak. Ez eklézsia kegyurai az Ózdiak, Szentivániak és a Gergelyek. Gálfalvi Gergely, hajdan a Kádár család maradéka, szinte egészen elpártolt az unitáriusoktól.” 1765-ben az anya- és leányegyházban, ideszámítva a süketfalviakat is, kb. 445 unitáriust vettek számba, ebből az anyaegyházban, Szentlászlón csupán 32 fő élt.⁸⁰ Véleményem szerint a szerzők a szentlászlói lelkésztől kapott adatokkal dolgoztak, ezért hangsúlyosabb Szentlászló, illetve annak kiemelése, miszerint a gálfalviak nem akartak elszakadni, épp azt jelzi, hogy már korábban fölmerült ennek kérdése. Azt is elképzelhetőnek tartom, hogy az 1684. évi istentiszteleti rend is a gálfalviak elszakadási kísérletének következtében született meg, egyfajta plusz szolgáltatásként a korábbi időszakhoz képest, amikor még nem rendelkeztek saját templommal.

A ma is álló templom első része 1757-ben készült el, majd 1840-47 között bővítették, mert ez volt az egyik feltétele az önálló egyházközséggé alakulásnak. A korábbi templomról csak szűkszavú forrásokból tudunk néhány adatot.

Az 1692-93-ból származó vizitációs jegyzőkönyv szerint a templom építéséhez szükséges telket id. Ózdi György adta, melyre templomot is építtetett. Ezt 1675-ben fia, ifj.

⁷⁹ Kénosi Tőzsér – Uzoni Fosztó 2009: 469.

⁸⁰ Kénosi Tőzsér – Uzoni Fosztó 2009: 469-471. Bár a szövegben Gálfalvához írnak a 32 főt, de a szövegkörnyezet alapján itt elírásról van szó.

Ózdi György megerősítette, majd ezt követően, de még 1692 előtt örökösei cinteremnek, azaz temetőnek való területet is adományoztak: „Anno 1675. die 19. Junii. Boldogemlékezetű n. öregbik Gálfalvi Ozdi György uram adott volt templomnak való helyül egy darab földet ugyan Gálfalván, melyre templomot is építtetett; mi formán adta legyen pedig jó emlékezetű urunknak, arról levele extal ő kglmének az ecclesia Sz. László gondviselése alatt, mely collatióját édes atyjának ratificalta édes fia ifiabbik n. Ozdi György uram is; atta pedig örökösen... Ugyanezt ratificáltak t. n. Ozdi Miklós, Zsigmond és György uramék, egy czintermet is adtanak hozzá.”⁸¹

A templom fából és sövényből épült, és a 18. század közepére rossz állapotba kerülván (a talpait tartó tőkék is elkorhadtak), lebontották.⁸² A templom mellett egy harangláb állt két haranggal, a nagyobb harangot – mely 1743-ban Kolozsvárott (Claudiopolis) készült – Szentiványi Zsigmond patrónus ajándékozta a gyülekezetnek, a kisebb pedig a gálfalvi eklézsia költségén készült 1768-ban: „A’ Gálfalvi Leány Szentegyház Haranglájában. (: Mely vagon a’ Templom előtt nem meszsze, egy a’ Nyomátra menő Útra és abból a’ Sz. László felé járó Útzára le menő kis Sikátortól formált Szegeletbe jó tserefa talpakra kemény oldalakkal és keresztes kötésekkel ’sendelyfedéllel jó móddal készülve :)

1. Vagyon egy 2 ½ másás Harang, melynek válla’ kerületén ez a’ Felyülrás találtatik: „Fundicuravit Sigismundis Sz. Iváni et Judita ’Súki in Rat. Eccl. Unit. Gálfalv.” alább a’ Derekán illyen irás. „Me fudit Jacobus Schönfeldt. 17. Claudiop. 43.”

2. Egy más küssebb mintegy 1. másás Harang, mellyen felyül két rendben illyen irás találtatik nagy betűkkel: „A’ Gálfalvi Unitaria Ecclesia költségével tsináltatott. Anno 1768.”⁸³

Az 1816. évi vizitációban felsorolt könyvek között 8. szám alatt szerepel ugyan a „gálfalvi leány szentegyház dékányjainak számadásait” 1752-től vezető kötet,⁸⁴ de ez nem maradt fenn.

A ma is álló templom építésére vonatkozó forrásokat sajnálatos módon sem Gálfalván, sem Nyárádszentlászlónak a kolozsvári levéltárba bekerült iratai között nem találtam meg, így csak a Gál Elek lelkész által 1910-ben írt egyháztörténeti összefoglalójában megmaradt anyagra támaszkodhattam. Gál Elek az Unitárius Egyháznak Dávid Ferenc születésének 400. évfordulója alkalmából közzétett felhívására készítette el a tanulmányt, abban pontosan

⁸¹ Kelemen 1922: 178.

⁸² Gál 1910: 6.

⁸³ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1816: 73. Schönfeld Jakab ugyancsak 1743-ban a várfalvi unitárius templom számára is öntött harangot. B. Nagy 1977: 244.

⁸⁴ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1816: 67.

meghivatkozva az általa még ismert forrásokat.⁸⁵ E szerint az új kőtemplom Szentiványi Zsigmond áldozatkészségének köszönhetően 1757-ben mintegy 245 négyzetöl belső területtel épült fel, aminek emlékére a nyugati oldalon lévő kőajtóba bevésték az 1757-es évszámot.⁸⁶ A templom bútorzata (mennyezet, padok, szószék) még el sem készült, amikor 1759-ben névtelen följelentésre Mária Terézia bezáratta, mivel a templomot királyi engedély nélkül építették fel.⁸⁷ Nem tudni, hogy fogadták a gálfalviak a bezáratást, az azonban tény, hogy mivel a faluban nem volt kellő számú katolikus, akiknek átadják a templomot (mint pl. 1764-ben a szomszéd Szentháromságon), továbbra is zárva maradt. A gálfalviak az 1770-es évek felé fogtak hozzá a kinyittatás kieszközléséhez. 1769-ben Bécsben tartózkodó földijükkel, Ózdi Ferencel (aki előbb György néven unitárius volt, majd katolikusnak tért át) 200 aranyon felfogadtak egy Voller nevű ügynököt, hogy templomuknak, valamint az ugyanekkor zárva lévő székelykáli templomnak a kinyittatását eszközölje ki. Mivel azonban a főtanács Vollert nem biztosította külön a 200 arany megfizetéséről, Voller 1771-ben visszalépett. A megbízatást ezután Ózdi Ferenc maga vállalta el 1.000 római aranyforintért, reverzálist adván a két egyháznak a kinyittatás nem sikerülése esetére az 1.000 forintról. Még meg sem érkezett a pénz Bécsbe, 1772. április 1-jén máris kijött a szabadság.

A karzaton ma is látható 1773-as dátum is mutatja, hogy a gálfalviak ezt követően ismét hozzáfogtak a templomuk berendezéséhez, a per azonban még ezután is tovább folyt. Huszonöt különböző felekezetű tanút hallgattak ki, akiknek kedvező vallomását felterjesztették a királyi fenséghez, és csak erre és Ózdi Ferenc közbenjárására szüntették meg a további eljárást.⁸⁸

A tanúvallomások közül Gál Ferenc Kozma Mihály esperesét iktatta, ami rávilágít a korábbi templom lebontására és az új templom építésére: „Én abban az időben azon gálfalvi ecclesiának papja lévén így emlékezem a dolgok valóságára: 1. A Gálfalván lévő templom vagy oratorium fából és sövényből épült és igen régi lévén és az oldalas helyen alsó talpait tartó tőkék is megrothadván félő volt rövid időn lehető le dőlése és romlása. 2. Melyre nézve még előre néhai Sz. Iványi Zsigmond úr maga egy kemencze téglát készíttetvén, hogy azt a templom újítása végett készíttette, az bizonyos volt, de midőn hozza akart kezdeni, senki nem is tudta, én magam is abban is legkisebbet észre nem vettem, míg épen akkor Gálfalván lévén

⁸⁵ Gál 1910.

⁸⁶ Gálfalva kérése a főtanácshoz, hogy 1774-ben megfizetett 500 r. fit adósságát Kaáli Nagy József és Miklós nyugtázza. Idézi Gál 1910: 5.

⁸⁷ Id. Szentiványi Sámuelnek a partialis gyűléshez bátyja, Ózdi Ferenc reverzálisának kiadatása tárgyában intézett kérése 1826. Idézi Gál 1910: 5.

⁸⁸ Id. Szentiványi Sámuelnek a partialis gyűléshez bátyja, Ózdi Ferenc reverzálisának kiadatása tárgyában intézett kérése 1826. Idézi Gál 1910: 5-6.

megláttam, hogy rontják az oldalát a templomnak, úgy is alkalmazta az építés kezdetét és a kőmíveseknek arra való kijövetelét, hogy nevezetesen a kőfal rakása kezdődött Anno 1757 maga neve, Zsigmond napján és hogy valósággal maga kölcségeivel építette, bizonyos abból, hogy az 1763. esztendőbeli zsinaton adott instantiájában ilyen expressioval tette ki ezen dolgot: »Nagy költséggel szép kő templomot építették.« Nem hogy másokkal ez iránt egyet értett volna, de voltak olyanok a T. patronusok közül is, kik zúgolódtak ezért ő kegyelme ellen, kétségkívül a munkától és kölcségtől félvén. 3, Jóllehet az egész költség volt T. Sz. Iványi Zsigmond uramé, in specie két negyvenes hordó borát épen az építés idején korcsomára adván, abból a kőmíveseket ki fizette. Sőt ha talán valami kevés ment a templomra az ecclesia közönséges fundusából, az is az ő szombati vámjának beneficiuma volt.⁸⁹ Az ecclesiabeli porcziozó rend minden munkája állott a sövény hordásban és az apró mivesek pótlásában. Holt meg Sz. Iványi Zsigmond úr Anno 1769. 15ma januarii. 4, Az első templom fedele alatt épült a mostani kőből és téglából csinált templom. Azt, hogy nagyobbban nem épült az elsónél, oculaltatta volt, akkor Sz. Iványi Zsigmond úr más religiori assesorok által és a felől, úgy emlékezem, adtak is recognitionalist, mely meg légyen-é, vagy az ő kegyelme halálával el tévelyedett, nem tudom... 5, Midőn azon templom épült, nyilván és szem előtt volt a közél lévő ország útján meg fordult, fő- és viczetiszt uraknak és mindenféle embereknek, de soha senki nem mondotta azon építést tilalmasnak, meg épülése után is sok ideig.⁹⁰

Ezzel nagyjából a többi tanúvallomás is megegyezett, csak a gálfalviak, kiknek nevében Csíki Mihály beszélt, fakadtak ki hevesen: amiért nincs templomuk, annak Szentiványi Zsigmond az oka, mert ha ők ismerik a templomépítésekről szóló tiltó rendeleteket, akkor régi rozoga fatemplomukkal is megelégedtek volna. Gál Elek ezt a vádat a gálfalviak taktikai lépésének tartotta, mellyel a legfelsőbb hatóságot akarták megtéveszteni. Pártfogójuknak életében egy lépést sem tettek templomuk kinyitására, nehogy az ügy bolygatása közben a templomépítés felelőssége reá hárulván veszedelembé jusson. Halála után azonban tüstént felléptek, és a legfelsőbb hatóságot megtévesztve rázúdították a templomépítés minden felelősségét, hogy megnyerjék templomuk kinyitását és a fiskális keresetet velük szemben elejtsék.

A kinyitás után a gálfalviak Kászoni Mihály és Busnya (ma Bustya) István egyházfiúsága idején, 1773-ban hozzáfogtak a templom belső berendezésének

⁸⁹ Szentiványi Zsigmond 1765-ben a Nyárad vizére épített malmának szombati vámját a gálfalvi unitárius eklézsiának ajándékozta, azt 1799-ig használták, de 1800-ban azon vámot Szentiványi György úr megvonta, és a keresztúri gimnázium számára ajándékozta. 1816: 69, 100.

⁹⁰ Mária Teréziához intézett felterjesztés. 1775. Idézi Gál 1910: 7.

elkészíttetéséhez, melyről részletes leírást az 1816. évi püspöki vizitáció jegyzőkönyvéből kapunk: „...egy tsere rakofás, ’sendelyel fedett, délről gyenge fundamentomon álló, két ajtós kerületű kö Templom tseréppel fedve... Ezen Templomnak északi része mind fedelére, mind köfalára nevezve igen megrongyollott, ’s haladékon kívül való Reparatiot kíván. Napnyugoti bütüjén vagyon egy bóltozott kö tornázt, azon belől köből való ajtó feles és szemöldökös Bójárója tserefa ajtóval, a’ Szemöldökén az esztendő szám látszván: „1757.” Napkeleti bütüjén 1. déli oldalán 2. vas rostélyos üvegtelen Ablaktól világosittatván, északi oldalában áll egy kö Prédikáló Szék, mely egy régi török rongyollott Szönyögtől ’s azon felyül egy kék posztó Takarótól borittatik, ez utobbinak kerületén sárga Selyem betükkal ez olvastatván: „Egy dolgot kívántam az URTÓL, hogy Szent Házadot gyakorolhassam, míg jovoltodból élek az Elöknek földén.”⁹¹ Felette egy szép Koróna, melynek feneke belső öbliben ez az esztendő szám: „1773, annak körülette ez az irás: „Nobis unus est Deus Pater, ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per Quem omnia, et nos per Ipsum. 1 Cor. 8: 6.” Külső kerületén ilyen felyül irás: „In Honorem Unius Veri DEI Patris, et Filii Ejus Domini Nostri JESU CHRISTI Crucifixi. 1. Cor. 2. 8.” – A’ Prédikáló Szék mellett balról vagyon a’ falban egy vak Ablak, jobbról a’ fal oldalán ez az emlékezetes Felyül-irás szemléltetik:

„Me pro pere CoCto ferVens Latere erIgIt arDor;

Sed non indultu Principis ante dato.

Regla Malestas CLauDitfLet PLebs sVatrIste

Aprilis quando Ver aperire solet.

DIV MarIa TheresIa trIstIa VINCVLa toLLIt

Imberut Octobris claudere cuncta parat.

Jugiter huc pia Plebs jam supplice voce venite!

Pro REGE et vobis solvite vota DEO.”⁹²

- Ez alatt egy kis fogason tartatik egy keresztelő pléh Kannátska. A’ Templom Piatzán áll az éneklő Pulpitus,⁹³ mellyen három Kendő lévén, az alsó fejr baratzk magos himü len gyólt, a 2ik egy hosszu viola szín Selyem Kendő, zöldel pántlikákkal és virágokkal, F. Sz. Iváni Sámuelné Pálffi Ester Aszszony ajándéka. 3 ik Egy gyöngy szín Selyem arany tsipkés végü Kendő.

⁹¹ Gál Elek a felirat alapján arra következtetett, hogy a szószék már 1757-ben elkészült, mert az leginkább Szentiványi Zsigmond kívánsága lehet. Véleményem szerint általánosabb értelmű a szöveg, más is írhatta, vagy az is elképzelhető, hogy az utódok teljesítették Szentiványi Zsigmond korábbi kívánságát.

⁹² A templom kinyitásának emlékére állított emlékkő szövege, melyről 1910-ben Gál Elek annyit írt, hogy „Jelenleg le van vakolva.” Gál 1910: 9.

⁹³ Ezt a templom padlásán találtam meg és fotóztam le.

Napnyúgotra vagy on egy két láb on álló Kar kék festékkel 's ezen esztendő számmal: „A. 1773.” Vagynak tisztességes festetlen jó erős boruló Székek öt táblában. Padolása veres és sárga festékes párkánynya kék táblákból kirakott Menyezetből áll, melynek 5 tábláján ilyen Felyülírások láttatnak, ilyen állásban:

Vere Dominus est in loco isto, non est hic aliud, nisi Domus DEI et porta Coeli. Gen. 28: 16. 17. Sideprecati fuerint in loco isto Domine dimitte peccata servis tuis, et doce eos viam bonam, per quam ingrediantur. 2 Par. 6: 27.

Te expectat laus Deus in Sion, et Tibi reddetur votum, ad TE omnis caro veniet QUI audis orationem, replebimur in bonis Domus Tuae. Sanctum est Templum Tuum Psal. 65. v. 1.2 5. Hic sacrificetur Nomen tuum in secula seculorum Mat. 6:9.

SUMPTIBUS ECCLESIAE UNITARIAE GÁLFALVENSIS AEDIFICATUM EST HOC LACUNAR MENSE JUNIO A. D. 1773.

Etiam alienigenam, qui venietet oraverit propter nomen tuum exaudi coelo, út timeat Te sicut populus tuus, et cognoscít, quod nomen tuum in vocatum sit super Domum hanc, quae cedificata est in laudem tuam in sempiternum.

Sollicitudine AEdilium Ecclesiae Michaëlis Kászoni et Stephani Bustya, opera vero et labore Mensarii Gregorii Tót de Énlaka.”⁹⁴

Tót Gergelyhez fűződik többek között az énlaki templom hajójának nyugati felében lévő orgonakarzat mellvédje, melyet 1770-ben készített.⁹⁵ 1783-ban a tordátfalvi templom számára egy ajtót készített,⁹⁶ 1798-ban pedig a csókfalvi unitárius templom ajtaja került ki a kezei közül.⁹⁷ Ma már azonban ez a tábla nem látható, valószínűleg a szürke festék alatt meg lehetne találni. Az 1925. évi vizitáció alkalmával is már csak négy szöveggel ellátott kazettáról írtak,⁹⁸ feltételezem, hogy az 1891. évi festésnek esett áldozatul.

1816-ban a vizitáció tagjai megvizsgálták a templomokat, mindkettőt pusztuló félben találták: „...a’ Filialis Ekklésia Templomának is fedelezetje nevezetesen az északi felén egészen elsorvadott, s falai a’ víztől meg ázva sorvadoznak.”⁹⁹

Az építést vezető mesterekről, az alapanyagok beszerzésére vonatkozó információ nem maradt fenn, csupán a nyárádszentlászlói templom javítása kapcsán jegyezték föl az 1816. évi vizitációkor, hogy a cserepet Csókfalváról hozták.¹⁰⁰

⁹⁴ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1816: 58-59.

⁹⁵ Dávid 1981: 99.

⁹⁶ Dávid 1981: 346.

⁹⁷ Szabó 1981: 161.

⁹⁸ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1925: 19.

⁹⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1816: 99.

¹⁰⁰ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1816: 80.

A templom időközönként javítgatva így is állt 1840-ig. Ekkor – mivel már nehezen fértek bele – valószínűleg id. Szentiványi Sámuel buzdítására, aki a Szentlászlótól való elszakadásnak is előharcosa volt, elhatározták, hogy megnagyobbítják és tornyot emelnek. A munka hosszas küszködés után Szombathalvi Ferenc és Csíki Mózes gondnoksága idején kéregetésből és közadakozásból 1847-re csakugyan el is készült, Aranyosrákosi Székely Sándor püspök ugyanezen év szeptember 5-én már is szentelhetette. A nagyobbitás a nyugati oldalon történt 3,5 öl (6,637 m) hosszúságban. A régi keresztfalban lévő 1757-es évszámmal ellátott kőajtót az új falban helyezték el. A déli oldalon egy oszlopcsarnokos új ajtót vágattak és a homlokzatára vésették: 1847. Azonkívül az egésze új, a réginél magasabb szarvazatot tettek. A mintegy 9 ölnyi magas tornyot szintén a nyugati oldalán állították fel 4 négyzetölnyi területen erős alapokra. A régi haranglábát lerombolva a kis harangokat is ide helyezték el. 1850 és 1879-ben a cintermet széles oszlopokkal támasztott kőfallal vették körül, még a templom padozata, a székek megfestése és egy alkalmas papi szék hiányzott. 1895-ben Zsigmond Lajos és felesége, Csíki Helena ezt a hiányt is pótolták. 1900-ban pedig 700 korona értékben egy nagy harangot öntettek,¹⁰¹ amelyhez kisebb gyanánt az egyház összeöntette a két régi harangot.¹⁰²

Elszakadás Nyárádszentlászlótól

A templom bővítése összefügg az önálló egyházközséggé válással, ugyanis azt szabták ki Gálfalva számára egyik feltételül, hogy nagyobbitás meg a templomot. Erre 1840-47 között került sor. A templom bővítéséhez 1844-ben igénybe vették a Sárosi Klára kisasszony által a templom és torony építésre kölcsönként följánlott 100 r. Ft-ot.¹⁰³ 1854-ben, az önállósodáskor azonban ezt az összeget vissza kellett fizetniük Szentlászlónak, ugyanis Sárosi Klára azzal a kikötéssel adta ezt az összeget, hogy ha Gálfalva elszakadna Szentlászlótól, akkor azt tartozzék a szentlászlói eklézsiának megfizetni. A gálfalviak ugyan fölvetették, hogy a szentlászlói templomra és papi házra ennél nagyobb összeget fordítottak, de ezt nem fogadták el.¹⁰⁴

¹⁰¹ Felirata: „A nyárádgálfalvi unitárius egyház számára vallásos kegyeletből öntették Zsigmond Lajos neje Csíki Helenával 1900 évben.”

¹⁰² Felirata: „A nyárádgálfalvi unitárius egyház számára 1748-ban Szentiványi Zsigmond és Suki Judittól öntetett harang újra öntetett 1900. évben.” Gál 1910: 10.

¹⁰³ Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára Nyárádszentlászlói Egyházközség Levéltára számadás könyv 1841-1877: 25-26.

¹⁰⁴ Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára Nyárádszentlászlói Egyházközség Levéltára számadás könyv 1841-1877: 161.

Az elszakadás nem történt meg közvetlenül a templom bővítése után, arra még várniuk kellett a gálfalviaknak. 1852-ből maradt fenn az istentisztelet rendjének változásával kapcsolatos kérésük, hogy ne mindig ők legyenek a másodikak, hanem az anyamegyével felváltva történjenek vasár- és ünnepnapokon az istentiszteletek. Az alábbi idézetből képet kapunk a hosszas folyamatról, amihez nagy kitartásra volt szükségük a kérelmezőknek: „Visgáló Székünk igenis eleven tudatában van, mi szerint a’ Ny. Gálfalvi Leány Megyének régen táplált szent ohajtása a’ Nysz. Laszloi Anya Megye irányában mind a’ Vasárnap délelőtti Isteni tiszteletnek váltólagos tartása, mind az Uri Szt Vatsora kiszolgáltatásának ünnepenkénti feltserélése, - eleven tudatában van miszerint e’ felmerült kérdések feszegetése az Anya és Leány Megye közt számtalan Kedély Hullámzásokat, Ingerültsegeket, szivtolongásokat, kedvetlen öszve kottzanasokat idézett elő – a’ vallásos élet és buzgalom tetemes kárára. Follyamodott volt ugyanis az okból 1832ben a’ Ny. Sz. Lászlón tartatott Zsinati Egyházi Főtanátshoz, honnan kedvező választ Temploma... indokából nem nyerhetett, - Azután Templomát ditséretes és ernyedetlen buzgalommal tetemes maga megrovásával meg nagyobbítván, ujbol foly a modott 1847ben a’ Püspöki visgáló székhez A betű alatt láthatolag, honnan az érdekelt folyamodásnak az Anya Megyével lett közöltetése és ennek rá tett észrevételével együtt az Egyházi Főtanátshoz voltak utasítva, - Közelebről a’ Papságnak 1852ben Ürességbe lett jöttének B betű alatt megint folyamodtak környéki Elöljáróságához és az uj Pap meghívását az érdekelt folyamodás megnyeréséhez kívánták kőtni, - végre a’ jelen folyamodásból ’s saját meggyőződése szeréntis, ismét meg ismét tapasztalja visgáló székünk hogy mind a’ vasárnaponként Délelőtti Isteni Tiszteletnek, mind az Uri Szt Vatsorának évenként négyszer semmi váltólagos kiszolgáltatásának Kivánsága nem tsak futó Kedély, hanem valóságos és megrögzött meggyőződés igénylese, - Másfelől nyilván lévén azért, hogy Templomát szépen megnagyította, ’s ha nétalán abba el nem férne az egyesített Gyülekezet, s a’ Leány Megye a’ Templomnak egy Kar építésseli meg nagyítását jelenleg elhatározta.¹⁰⁵ Mindezek tekintetből vizsgáló székünk jónak látja

1. Hogy az Isteni tisztelet modja egyéberánt az eddigi Gyakorlat szerint maradván valóság tartozzék – az az rendre, egyik vasárnap reggel az Anya – másik vasárnap reggel a’ leány megyék, miként értetödvén, hogy a’ mely nap a’ Pap reggel valamellyik Megyében Templomozott – Dél után a’ másba templomozzon. –

2. Az Uri Szt. Vatsora kiszolgáltatásán egyik Innepen az Anya – ’s mingyárt a’ másikon a’ leány megye Kebelében és Templomában történnyen, ugy mind azon által, hogy midön az Uri

¹⁰⁵ Ide került később az orgona.

Szt. Vatsora osztás az Anya Megyében gyakoroltatik – ezen innep második napján a' leány megyében csak a' Templomon kívül a' Háznál lévő erőtelen betegeknek szolgáltatassék ki – és meg fordítva égyakoroltassék az Anya megyét illetőlegis.

3. A' közelebbi forradalmi években jól rosszul gyakorlatba jött azon szokás, hogy Innep másod napján a' leány megye Templomábanis Uri Szt vatsora osztatott, az Ingerültség kikerülése tekintetéből addig úgy hagyatik mig a' tárgyban az Egyházi Fő Tanáts bővebben határozand, - Valamint ughyagyatik azon Templomozási rendis, hogy Vasárnapokon délelőtt az Anya – délután a' leány megyében tartassék a' Pap által Isteni tisztelet. Egyebaránt – ezen ügy felsőbb ellátás végett a' vizsgáló szék által az E. K. Tanátshoz felfog terjesztetni.”¹⁰⁶

A két megye elválásáról 1854-ben készült részletes szabályozás fennmaradt, abban többek között az alábbi pontok szerepeltek: a gálfalvi papi telek még épülőfélben van: a ház építését már megkezdték, de még nincs készen, a gazdasági épületekhez még építőanyagra van szükség. A telken ekkor a harangozói ház állott, az új épület elkészültéig ide költözött a pap. Ha nem is könnyen, de végül megosztottak a szántóföldeken és a szőlőterületen is. A papot kepe gyanánt a 100 bért fizető gazdától 94 kalangya búza, 84 kalangya zab, 98 véka szemes búza, 98 véka zab és gazdánként 1 váltó garas illeti meg, a 28 cigány család pedig két-két napszámmal tartozik. A mester a papot megillető búza és zab felét kapta, továbbá 52 szekér fát úgy osztottak el, hogy annak 2/3-a a papé, 1/3-a a mesteré lett.¹⁰⁷

Az anyaegyház temploma

A templom körül a keleti és déli oldalon széles oszlopokkal támasztott kőfalat 1850-ben és 1879-ben építették, majd 1920-ban javították és fedték zsindegyel.¹⁰⁸

A templom tornya eredetileg zsindegyfedésű volt, melyre 1892. évi javításakor bádogból készített az évszámot helyezték el. 1924-re tönkrement a csatorna, a torony gömbje a rajta levő csillaggal együtt 1921-ben leesett.¹⁰⁹

A tornyon „1926” felirat olvasható. 1925-re a templom tornya annyira rossz állapotba került, hogy újrafedése nem tűrt halasztást. A szükséges költségek előteremtéséhez először önkéntes adományozásra hívták fel az egyházközség tagjait, de mivel ez a kezdeményezés nem járt eredménnyel, hamarosan kiszabták az egyházközség tagjaira a „róvatalt”, adót,

¹⁰⁶ Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára Nyárádszentlászlói Egyházközség Levéltára számadás könyv 1841-1877: 123-125.

¹⁰⁷ Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára Nyárádszentlászlói Egyházközség Levéltára számadás könyv 1841-1877: 148-174.

¹⁰⁸ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1925. 20.

¹⁰⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1925: 18.

melynek összege vagyoni helyzetétől függően 100-1.000 lej volt.¹¹⁰ A munkát Noé Jenő nyáradszeredai bádogos kapta meg.

1926-ban készült el a Zsigmond István és felesége, Bíró Róza, illetve özv. Fekete Gáborné által följánlott 131 kg-os harang 28.865 lej értékben. A harang hazahozatalakor ünnepélyt és táncmulatságot rendeztek, de sem a részletes programot, sem a harang készítésének helyét nem jegyezték föl a jegyzőkönyvben.¹¹¹

A templom berendezésének változásáról később még szó lesz.

Úrasztali kellékek és textíliák

Az 1816. évi vizitációs jegyzőkönyv összesített listát tartalmaz a két eklézsia úrvacsorai készületeiről, ebből csupán annyi derül ki Gálfalváról, hogy 9. szám alatt: „Egy Magyar Biblia 8ad réteg, mely a’ Gálfalvi Templomban állván, titulussa előtt ez olvastatik: „Ez a Szent Biblia Ny Gálfalvi Tks Patronus Urak és Ministerek ’s más Kegyes Benefactorok’ Költségén vétetett oly véggel, hogy a’ Ny. Gálfalvi Unitarium Templomból Senki Ki ne vigye. 1782. 26. Jan. Nysz. Lászlai és Gálfalvi Ekklesiák Lelki Tanítója Dersi György.”¹¹²

Az első Gálfalvára vonatkozó részletes összeírás 1847-ből származik, e szerint akkor az alábbi tárgyak díszítették a gálfalvi úrasztalát:

„A, Van egy kisdud láda egy zárral ellátva, mellyben a leány megye kevés levelén, pulpitusra való takarói állanak.

B, Egy keresztelő pléh kannátska.

C, Egy régi kék posztó katedra takaro

D, Egy más uj zöld posztó rojtos katedra takaro az előbbenire boritva ezen varrott irással: Zágori Mária

E, Egy fejr selyem aranyos rojtos kendő

F, Megint egy selyem kendő

G, Fejr patyolat rojtos kendő ezen irással: Sz. Iváni Susánna 1825

H, Egy fekete selyem tojásdad fejr karikákkal pettyezett, két végin aranyos varrással himezett kendő Szentiváni Sámuelné Pálfi Eszter ajándéka.”¹¹³

Az értékesebb úrasztali kelyhek, tányérok, kanna hiányoznak a listából, azokat Szentlászlóról hozta magával a pap. Ezeket a szétválást követően pótolni, gazdagítani kellett.

¹¹⁰ Jegyzőkönyv (borító nélkül) 1925-36: 18-23, 45.

¹¹¹ Jegyzőkönyv (borító nélkül) 1925-36: 40-41.

¹¹² Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1816: 67.

¹¹³ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1847: 75.

1854-ben az elválás részét képezte a tárgyak megosztása is: „Az Úr Asztalára tartozó Edenyek és diszitőenyeket illetőleg A Gálfalvi Gáspár István által 1671ben ajándékozott kissebb fedeles On Kanna legyen a Gálfalvi Eccláje – a Neh: Szt. Iváni György által a Szt. Lászlói, és Gálfalvi egyesült Ecclákk ajándékozott Kamuka Abrosz, és a Szt Iváni Susánna által szintén a nevezett két Ecclák ajándékozott, drágán ki himezett Keszkenő, mint hogy az ajándékozó Család akarattya az, maradjon a Szt Lászlói Ecclának”¹¹⁴

1924-ből egy nagyon részletes összeírás maradt ránk a klenódiumokról és a templomot díszítő textilekről.¹¹⁵

	Megnevezés és leírás	évszám	Ajándékozó neve	megjegyzés
1.	Fedeles ónkanna a fedél belső oldalán cégjellel. A kanna füle fölfelé futó virágdíszsel. A kanna oldala alul és fölül körülfutó díszítéssel közepén virág és paradicsom madár díszítésekkel. A kanna alján bekarcolva: Gáspár István 1671.	1671	Gáspár István	Nincs használatban.
2.	Ezüsttel futtatott pléh pohár alján cégjelzéssel, oldalán kis koszorú között „H.E. 1761” bevésés.	1761	Az egyházközség szerezte.	Nincs használatban. A futtatás legnagyobb részben lekopott.
3.	Üveg (cseh) pohár, kék színben üveg oválok, szája arannyal futtatott.		Fekete Ágnes	Az arany futtatás lekopva. A pohár karajban meg van maradva.
4.	3 db. ón tányér, mindhárom alján cégjelzéssel, kettőbe MP betűk karcolva, egybe pedig NK betűk		Kettőt a papné Uzoni f. Katalin, egyet Kövesdi Katalin ajándékozott.	
5.	Dombor díszítésű talpon, domború virág díszítésű csészébe illesztett sima ½ literes, belül aranyozott ezüst pohár. A pohár oldalán díszesen vésett koszorúban a következő írás van bevésve: „Ajándékozta Öz. Tolnay Jánosné Sz. Ivany Juliánna a ny. Gálfalvi Unitaria Eclésiának 1869 Jul 1n” A kehelynek dombordíszítésű és	1869	Özv. Tolnay Jánosné Szent-Iványi Zsuzsánna	

¹¹⁴ Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára Nyárádszentlászlói Egyházközség Levéltára számadás könyv 1841-1877: 160.

¹¹⁵ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1925: 12-15.

	csúcsosan kihegyesedő fedele van. Akkori értéke 1.000 forint!			
6.	Cínezett sárga réz kanna 6 liter űrtartalommal. Felirata: „A nyáradgálfalvi unitárius egyház számára: készítette Zsigmond Istvánné György Juliánna a maga s férje és fia Albert emlékére 1896”. Akkori értéke 25 Ft.	1896	Zsigmond Istvánné György Juliánna	
7.	Ezüst, belül aranyozott úrasztali kehely, magastalpú, kevés díszítéssel, akkori értéke 60 kr.	1913	Csiki Józsefné, Sófalvi Julianna	
8.	Ötszögletű, 4 kis kerek lábón álló úrasztali ezüst tányér a kerek belső rész aranyozott. Az öt sarkon ovál alakú domború díszítéssel, akkori érték 20 korona.	1913	Bustya Klára	
9.	Fehér kamuka rojtos abrosz, felírása: „Nagy Jánosné Kövesdi Katalin szivessége 1854”	1854	Nagy Jánosné Kövesdi Katalin	
10.	Selyem abrosz, pala alap szín, kék és vörös csíkokban hasonló színű dísszel és rojttal. Veres selyemmel a következő felírás van rávarrva: „S.Ivány Susánna özv. Tolnai Jánosné a nygálfalvi unitaria eksnak ajándékozta 1869 Juli 1.’ Akkori értéke 20 o. a. forint	1869	Özv. Tolnai Jánosné Szent-Iványi Zsuzsánna	
11.	Lila színbe játszó virágos selyem keszkenő körös körül rojtos		Fekete Lőrincné Csupor Katalin	
12.	Virágos fehér keszkenő veres csipkével és 4 csokor veres pántlikával. Veres selyemmel a következő írás ráírva: „1854 Áts Sámuelnő Török Susána ajánlata”	1854	Ács Sámuelné Török Zsuzsánna	
13.	Vöröses színű virágos felselyem kamuka asztal keszkenő.	1851	Nagy Ferenc szabómester	
14.	Selyem keszkenő (sima színes, viertes)		Csiki Mihályné Orbai Juliánna	
16.	(15-ös szám kimaradt a leírásban) Kék posztó takaró, szakadt.		Csiki Jánosné Nagy Juliánna	Eredetileg szószék takaró volt, ma a papi szék van betakarva vele.
17.	Oltártakaró. Kék szövet, felírása fehér zsiur rávarrással: „Terebesi Jozsefné Orbai Mária” (két darabban)		Terebesi Józsefné Orbai Mária	
18.	Bordó színű szószéktakaró „Kászoni Margit és Domokos emlékére 1895”	1895	Kászoni Zsigmondné Nagy Eszter	
19.	Virágos, kék szószéktakaró fehér	1895	Fekete Lászlóné	A csipke

	csipkével díszítve.		Szombatfalvi Judit	leszakadva, alig egy-egy darab rajta.
20.	Zöld színű bársony szószék takaró arany rojtokkal díszítve. Két arany színű selyemmel varrott búzakaralás alatt a következő felirattal, varrással: „Isten dicsőségére 1907 Özv. Zsigmond Istvánné György Juliánna ajánlata”	1907	Özv. Zsigmond Istvánné György Juliánna	megbarnult
21.	Veres színű úrasztali takaró zöld és kék díszítéssel, rojttal és sarkokon bojtokkal. Ráfestve a következő felírás: „Csiki Józsefné Biró Sára”		Csiki Józsefné Biró Sára	
22.	Fehér úrasztali terítő széles fehér csipkével		Csiki Józsefné	
23.	Fehér színű piros selyemmel hímzett, tulipánokkal díszített asztalfutó, rávarrva: „Márkódi Róza ajálta 1913 ban”. Csipke dísszel.	1913	Márkódi Róza	
24.	Papi szék takaró kék alap barnás virágokkal beszegve zöld és arany színű zsinórral.			
25.	Fehér oltártakaró piros és zöld szü varrással a két végén. Piros varrással a következő felírás: itt áthúzva az idézet			Sz (ellopva) Iv. Iu. 1825”
26.	Kék szövet oltártakaró zöld zsinórral rávarrva: Bustya Mária 1855.”	1855	Bustya Mária	
27.	Fehér selyem oltártakaró két végén ezüstös szegéssel			
28.	2 db. szakadozott szélű terítő			
29.	Kávébarna selyem oltártakaró fehér ovális és sárga és arany 4-szer keresztülfutó hímzéssel díszítve.		Szentiványi Sámuelné Pálfi Eszter	
30.	Egy magyar nemzeti színű zászló	1896	A község készítette ezredéves emlékül.	
31.	3 db. román nemzeti zászló	1923		1 db. a templom, 2 db. az iskola számára
32.	1 db. barna huzatú párna a papi széken			
33.	4 db. gyászlobogó			
35.	2 db. gyászlobogó (34-es szám nincs)			
36.	4 db. gyászfátyol takaró szószékre, úrasztalára, virág kannára és orgonára.			
37.	Zöld posztó szószéktakaró egy darabja ezen írással Zágor		Zágori Mária	

A nyáradgálfalvi egyház készlete jelenleg hat darabból áll:

1. A listán 2. sorszámú, 1761-ből származó pohár már 1924-ben is használaton kívül volt.
2. Megmaradt az előző listában 6. sorszám alatt lévő, 1896-ból való kanna. A gondnok az istentisztelet előtt ebbe tölti a bort, majd úrvacsoraosztás kezdése előtt ebből tölt a kelyhekbe.
3. Az előző listán 5. sorszám alatti, 1869-ben készült kelyhet a férfiak használják. Az aranykönyvi bejegyzés az ajándékozás motivációjáról nem szól, csupán annyi derült ki, hogy ugyanekkor özvegy Tolnai Jánosné drága selyemszövetből úrasztali terítőt is készíttetett,¹¹⁶ mely a listán 10. sorszám alatt szerepel, de ma már nincs meg.
4. A 7. számú, 1913-ból való kelyhet a nők használják.
5. A 8. sorszámú, 1923-ból származó úrasztali tányérra a felszeletelt kenyeret helyezik.
6. A listán még nem szerepelt egy kisméretű kehely, amit kereszteleseknél használnak, oldalán felirat: „Konfirmándusok / ajándéka 1941”

A templomban lévő textileken kívül csupán ezek vannak. A terítőket az úrvacsoravétel alkalmával használják. A szalvétákat a boros tárgyak megtörlésére használhatnák, de ezeket a díszeseket kímélik, ezért nem veszik elő, helyettük egy egyszerűbbel törlik meg a kelyheket.

1. Fehér színű vászonból készített aszalterítő, négyzetes alakú, körben gyári, fehér színű rojtokkal díszítve. Felirata: "Konfirmált ifjak emléke 1964 évben". 79,5 x 87,5 cm
2. Fehér színű terítő, négy oldalán fehér színű cérnával hímzett felirat olvasható: „Az 1998-as évben konfirmált ifjak adománya. / Csécs Levente /Varga Orsolya Veress Cézár / Fekete József” 179,5 x 179,5 cm
3. Felirat nélküli terítő, 171,5 x 171,5 cm
4. 4 darab kis szalvéta, 25,5 x 26 cm
5. 2 darab kis szalvéta, 24 x 24 cm

A templom berendezése

Az orgonát Kolonics István készítette,¹¹⁷ 1888 augusztusában történt az átadása, ára a hívek önkéntes adományaiból gyűlt össze.¹¹⁸

Művészetileg a templom fő díszje az 1773-ban készített szószékkorona, melyet „1891 év őszi úrvacsora ünnepélyessé tétele alkalmával nyárad-gálfalvi Kádár Josefné szül. Kovács Anna vallásos érzületű hitbuzgó és áldozatkész nő az egyház és vallás iránti forró szeretettől

¹¹⁶ Aranykönyv 1869: 1-2.

¹¹⁷ Dávid 1996: 117.

¹¹⁸ Aranykönyv 1888: 15.

buzdítatva... egészen saját költségén újra festette, hasonlóképpen a kisebb kelet felőli kart gyöngyszinre, és az egész templom belsejét újra meszeltette a rombolásokat kijavította...”¹¹⁹

„Ugyancsak 1891 év őszi urvacsora alkalmával nyárad-gálfalvi idős Fekete Lászlóné lelkes és hitbuzgó nő készítettett egy egészen új urasztali asztalt gyöngyszinre megfestve, s vett egy urasztali takarót, melynek földje piros stráfos, négyszeglete pántlikával ellátva...” Az úrasztala megmaradt eredeti, naiv virágdíszítésével (bár később egy helyi kéz nagyméretű számokat festett rá leltári számnak), felirata: „Fekete Lászlóné Szombat Ju Dit 1891 Be ajálata”.¹²⁰

A templom felújítása 1895-ben folytatódott. Ebben az évben „...a Ny. gálfalvi unitár egyház gondnoka Zsigmond Lajos és neje Csiki Helena vallásos érzületű hitbuzgó egyének a ny. Gálfalvi unitárius egyház templomát egészen újonnan bepádimentumoztatták, a papság számára egy új széket készítették; a templomi székeket mind kifestették; a templom belső romladozásait belől kijavították; egy szóval: a templomot, belsejében egészen szépen kijavították és feldiszítették.”¹²¹ A papi széket sajnos lefestették, csak a felső részén lévő föliratot hagyták meg: „ISTEN DICSŐSÉGÉRE VALLÁSOS KEGYELETBŐL KÉSZITETTE ZSIGMOND LAJOS ÉS NEJE CSIKI HELENA 1895.” A sötét festék alatt azonban vakuval történt fényképezést követően kivehetőek az egykori virágmotívumok, érdemes lenne restaurálni, hogy visszanyerje eredeti szépségét. Zsigmond Lajos és neje később is jelentős mértékben támogatta az egyházat. 1900-ban egy harangot öntettek, melynek felirata: „A nyáradgálfalvi unitárius egyház számára vallásos kegyeletből öntették Zsigmond Lajos neje Csiki Helenával 1900 évben.” 1912-ben pedig ők és Kovács Mihály adományozták az egyháznak a temető területét.¹²²

1895 pünkösdjére Kászoni Zsigmondné, Nagy Eszter két meghalt gyermeke emlékére egy bordó szőszéktakarót adományozott, a korábban már szereplő Fekete Lászlóné, Szombatfalvi Judit pedig egy kék színűt.¹²³

A templomba a konfirmáló gyermekek szülei, illetve elhunyt családtagok emlékére módosabb személyek ajándékoztak terítőket, énekeskönyveket vagy adtak nagyobb pénzadományt, amit emléktáblán tüntettek föl a templomban. A hívekkel történt beszélgetésekből is érezhető volt ez utóbbiakkal kapcsolatban a fenntartás, volt olyan emléktábla, aminek kihelyezése körül az egyháztagok között is vita támadt, hiszen maguk a

¹¹⁹ Aranykönyv 1891: 22.

¹²⁰ Aranykönyv 1891: 22.

¹²¹ Aranykönyv 1891: 23.

¹²² Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1925: 18.

¹²³ Aranykönyv 1891: 24.

hívek is büszkén vallják, hogy az unitárius templomokra a puritanizmus jellemző: „Unitárius templomban festmény nincs... Az unitáriusok nem bálványt imádnak. Nincs, hogy Máriát vagy valamit teszünk a falra.” Ugyanakkor sokan igyekeztek maguknak és családjuknak emléket állítani, aminek egyfajta társadalmi presztízs jellege van. A gyermektelen személyeket pedig talán az is vezérelte, hogy ha nevüket nem viszik tovább gyermekeik, így maradjanak meg a falu emlékezetében.

Konfirmálás esetén általában a pap mondja meg, hogy mire van szükség a templomban, mit csináltassanak meg a hívek. Így például 2013-ban a férfiak bejáratán kívüli lejárót javították meg a konfirmálandó gyermekek szülei és keresztszülei. A konfirmálóktól származik a két világháborús emléktábla közötti, fából faragott tábla is „ERDÉLY 2000” felirattal.

Az I. világháborúban elesett 22 férfi emlékére 1925. május 28-án állított emléktáblát Zsigmond Mihály nyáradgálfalvi birtokos. Az emlékművet és annak foglalatát Brassai marosvásárhelyi szobrász és Zsák Kálmán kőfaragó készítették.¹²⁴

A II. világháborúban elesett hősök emlékére készített emléktáblán 11 családapa és 6 legény neve szerepel, és ide jegyezték föl annak a 3 főnek a nevét, akik még az I. világháborúban estek el, és idegen földön, jeltelen sírban nyugosznak.

A templomban három lámpa lóg le a mennyezetről. A világítást 1966-ban vezették be a templomba, amint arra a férfiak bejáratí ajtaja fölött, a templom külső falán elhelyezett tábla emlékeztet: „VILLANYT VEZETETTE KERESZTESI DÉNES SZÜLEI EMLÉKÉRE 1966.” Idősebb személyek elmondása szerint azelőtt gázlámpával világítottak. A három lámpa közül kettőn örökítették meg az adományozók nevét: A középső darabon ez áll: „EMLÉKÜL KÉSZITETTE TANÁSZI ALBERT 1967” Az ajándékozó maga esztergálta, ekkor még csak ez az egy lámpa volt a templomban, a másik kettő később készült. A női oldalon lévő lámpán nincs felirat. A harmadik 2013-ban készült el, a májusi fotózásunk után, így a korábbi fotóinkon nem szerepel. Felirata: „Fekete Árpád Istv. emlékére 2013. / Lánya, Éva és családja adománya”.

A férfiak oldalán lévő lámpa mellett egy nagy gonddal elkészített búzakoszorú függ, eredetét a megkérdezett hívek nem tudták megmondani, annyi bizonyos, hogy az 1960-as években már megvolt.

A templom nagyobb volumenű díszítésére 1980-82 között került sor, amikor a helyi értelmiség népi motívumokat előtérbe helyező irányzata mentén varrottas minták alapján

¹²⁴ Jegyzőkönyv (borító nélkül) 1925-36: 25.

készítették el a padokat és a karzatokat díszítő terítőket, valamint az énekeskönyvek borítóit. A készítő Dézsy Zoltán tanító felesége volt, aki helyben született, 17 évesen ment férjhez. Habár ő nem tanított, de a tisztelet jeleként férje után „tanító néni”-nek nevezték a faluban. A mintákat Marosvásárhelyen egy üzletben nyomtatták rá a hímzendő anyagokra, ott lehetett kiválasztani, hogy kinek melyik minta tetszik. Az otthoni lakásbelső díszítésében is nagy szerepet kaptak terítőkön, díszpárnákon ezek a minták, ezeket is elsősorban a tanító nénivel készítették el. Az írásos kollekciónak darabjai a következők:

- A szószéken: „ID. MARTON JÁNOS EMLÉKÉRE SZERETETTEL LEÁNYA RÓZÁLIA ÉS FIA JÁNOS 1980.”
- A papi széken: „ID. ZSIGMOND FERENC ÉS NEJE RÓZÁLIA ADOMÁNYA 1980.” (Nem született gyermekük.)
- Az úrasztalán lévő terítő felirata: „1981-BEN KONFIRMÁLT IFJAK ADOMÁNYA”. Ezen még egy horgolt terítő van, de ennek eredete ismeretlen.
- A férfiak oldalán lévő padok elején: „IFJ. TEREBSI ALBERT EMLÉKÉRE ADOMÁNYOZTÁK SZÜLEI 1980.” A belső, kevésbé látszó padon nincs.
- A férfiak oldalán, az 1773-as évszámot tartalmazó karzaton: „ÖZV. SIMON JÁNOSNÉ ADOMÁNYA SZÜLEI ID. FEKETE MÓZES ÉS FELESÉGE MEZEI ANNA EMLÉKÉRE 1982-ES ÉVBEN.” (Ennek az adományozónak sem született gyermeke.)
- Női oldalon: „CSIKI KÁROLY EMLÉKÉRE ADOMÁNYOZTÁK FELESÉGE ÉS GYERMEKEI 1982.” és „1980-BAN KONFIRMÁLT IFJAK ADOMÁNYA.”
- Orgonánál: „TÖRÖK ELEK KÁNTORTANÍTÓ EMLÉKÉRE FIA ELEK ÉS FELESÉGE MÁRTA 1980.” „FEKETE GÁBOR EMLÉKÉRE ADOMÁNYOZTÁK FELESÉGE ÉS GYERMEKEI 1981.” (Fekete Gábor egy diófáról leesve hunyt el. Felesége főzőasszonyként volt ismert a faluban.) „DÉZSY ZOLTÁN EMLÉKÉRE ADOMÁNYOZTA FELESÉGE ÉS GYERMEKEI 1980.” (Amint említettem, a feleség készítette el az összes templomi terítőt.)

A templomban két magyar zászló látható: a szószék melletti darab még a „második magyar világ” idejéből való, a magyar katonák hozták, de mivel 1945 után nagy vétek volt, ha valakinek ilyen volt, a padláson rejtették el, és csak az 1989. évi „fordulat” után vették le. Elég megviselt állapotú darab, de az idősebb hívek számára nagy eszmei értékkel bír. A férfiak bejárata fölötti magyar zászló pár éves, egy Magyarországra került, gálfalvi születésű férfi halálának emlékére hozta a helyi szokásoknak megfelelően a Magyarországon élő fia.

Az orgona oldalán fehér márványtáblán ez áll: „ORGONÁT JAVITATTA SÓFALVI PÁL NÉHAI CSIKI RÓZSA 1985” (Az asszony volt helybeli, férje nyomáti származású. Nem született gyermekük, az orgona javítására nagy összeget ajánlottak föl.) Az orgonasípok előtt fekete márványtáblán az orgona villany meghajtásúvá tételéről szóló tábla szerepel: „E TEMPLOM HARANGJAINAK HIVÓ SZAVÁT ÉS AZ ORGONA HANGJÁT VILLANY MEGHAJTÁSRA SZERELTETTE FIUK ATTILA (1976-1991) ÁLDOTT EMLÉKÉRE JÓ ÉDES ANYJA NAGY JOLÁN SZÜL. PÁSKULY ÉS APJA NAGY ELEMÉR 1992” (Nagy Jolán főzőasszonyként segített a parókián, amikor 1991-ben Gálfalván jártak az amerikai testvérgyülekezet tagjai közül. Közben fia otthon a garázsban ügyködött, és az autóból kijövő kipufogógázban megfulladt.)

A karzat oldalán, az 1773-as évszám két oldalára két márványtáblát tettek föl: „FEKETE KÁROLY D. NEJE KOVÁCS MARGIT 5000 LEIT ADOMÁNYOZOTT A LELKÉSZI LAKÁS ÉPÍTÉSÉRE 1978 BAN” „SEBESTYÉN ÁRPÁD NEJE FEKETE EMMA ADOMÁNYOZTÁK SZÜLEIK EMLÉKÉRE 2007-BEN” Az első egy gyermektelen házaspárnak állít emléket, akik akkori viszonyok között kb. egy kollektívban dolgozó személy egy évi jövedelmének megfelelő összeget adtak a lelkészi lak építésére. Ennek az emléktáblának a létét adatközlőim is elfogadták, hiszen komoly összegről van szó, de a 2007-es tábla körül komoly vita is volt, mert nem volt mögötte jelentős adomány.

Az emléktáblák nagy része Török Elek lelkész idejében került a templomba, utódai nem folytatták ezt a vonulatot, sőt Barabás Zsolt még a szószéket takaró bársony terítőt is levetette, és csak egy keskenyebb írásos terítő maradt, hogy jobban érvényesüljön a szószék kehely alakja.

Az amerikai testvérgyülekezettel való kapcsolattartásnak két tárgyi emléke található a templomban: az 1991. évi látogatásról maradt zászlót a II. világháborús emlékmű mellett helyezték el: „All Souls Unitarian Church Kansas City Missouri USA Sister Church Visit September, 1991”. A 2014 őszi látogatás alkalmával kapott patchwork képet pedig a szószék oldalára tették fel. Az amerikai testvérgyülekezet anyagi támogatása révén került sor 2014-ben a templom javítására.

Az egyházi telkek

Amint fentebb említettem, az elszakadást követően a saját papjuknak új házat és gazdasági épületeket készítettek. 1870-ben kerekcsúcsú kutat, 1880-ban gabonást és zsindelellyel fedett törökbúza kast építettek. A gabonást 1915-ben cseréppel fedett „sütő konyhává” alakították át.

Cseréppel fedett új papi papi ház és csűr 1893-ban készült, amit 1914-ben javítottak és kibővítettek: 4 szobából, 1 konyhából, 2 kis kamrából és egy üveges verandából állt, a konyha előtt pedig tornácon keresztül léphettek be a házba. A ház és a csűr mellett 1919-ben épített, deszkával fedett tyúk- és disznóólak helyezkedtek el.

Az „Énekvezér tanítói” ház 1900-ban épült nyitott verandával, 3 szobával. 1903-ban deszka fedéllel disznóólat, 1904-ben zsindegyel fedett csűr építettek. A cseréppel fedett, külön sütőkonyhával rendelkező nyári konyha 1919-ben épült. Ezek mellett egy zsindegyel fedett gabonás, egy tyúkol és egy 1870-ben épített kút álltak a telken.¹²⁵

A mostani nagyméretű, minden igényt kiszolgáló paplak 1953-55 között épült fel.

Az iskola és a kultúrház

Az iskola épületét 1860-ban építette a községi birtokosság a községi kocsmá helyére, az épületet az egyházközségnek ajándékozta, 1897-ben telekkönyvileg is az egyház tulajdonába került. Az épületet cseréppel fedték, és 1 tanteremből, 1 kis szobából és 1 kamrából állt.

Az iskolát 1912 szeptember 1-jétől 1919-ig a magyar állam tartotta fenn, ezért azt mint állami tulajdont a román állam 1919-ben az egyházközségtől karhatalommal elvette, de használatra leltár mellett visszabocsátotta még ugyanazon év őszén.

Az 1920-as években két tanító volt, a második tantermet a gálfalvi tejszövetkezet tulajdonát képező olvasószobában alakították ki, a benne lévő padokat és táblát a szentgericzei unitárius egyházközségtől kapták kölcsön.¹²⁶

A kisebbségi létből kifolyólag az egyházak hangsúlyt fektettek a hívek kulturális életére és ezen keresztül nemzeti identitásuk megtartására. Ezen célból 1922-ben Gálfalván is megalakult 45 taggal a Dávid Ferenc Közművelődési Egylet, illetve 41 taggal a Dávid Ferenc Ifjúsági Egyesület.¹²⁷ Emellett a tanítók feladata volt színi előadások szervezése, melyek összefogták az ifjúságot. Például 1924 karácsonyán az ifjak a kántálásból befolyt összeget harmónium vásárlására gyűjtötték össze.¹²⁸

Az I. világháborút követően Nyáradgálfalván az unitárius egyházközség felekezeti iskolát tartott fenn (jelenleg a Jehova Tanúi imaházként használják ezt az épületet), ahová nemcsak unitárius, hanem református és katolikus diákok is jártak. Az iskola történetét az

¹²⁵ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1925: 20.

¹²⁶ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1925: 21.

¹²⁷ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1925: 22.

¹²⁸ Aranykönyv 1924: 80.

alábbiakban Aranykönyv és A nyárádgálfalvi unitárius egyházközség keblitanácsi jegyzőkönyve 1937-1957. felhasználásával foglalom össze.

Az iskola fenntartásában 1921-től nagy szerepet játszott az amerikai (Chestnut Hill) testvérgyülekezet anyagi támogatása.

Az iskola nagyon rossz műszaki állapotban volt, ráadásul 1937-ben a román állam állami iskolát létesített, ezért Kovács Domokos unitárius pap kezdeményezésére, hogy ne legyen Gálfalván román iskola, vetődött fel új egyházi iskola építésének gondolata. Ő szervezte meg a munkálatokat, utazott Magyarországra az 1940-es évek elején, hogy az építkezéshez anyagi támogatást szerezzen. A gyűjtést 1938-ban kezdték el, de csak 1945-re készült el az épület, és 1947 októberében még mindig az építési költségek 10%-val tartoztak az építőmesternek. Ehhez az is hozzájárult, hogy nem egy átlagos iskola készült el, hanem egy olyan impozáns épület, mely kultúrházként, iskolaként és levanteotthonként is funkcionált, ráadásul még egy tanítói lakást is kialakítottak benne. A kultúrháznál kuglipálya, sakkasztal is volt, tartalmaz szórakozási lehetőséget nyújtott a fiataloknak, akik csütörtök esténként gyűltek itt össze. Az egyház tulajdonát képező kultúrházhoz a hívek is hozzájárultak, ki búzája árával, ki munkával, ugyanakkor a korábbi közönyre utaló jeleket is észleltem, például 1940-ben a téglakiégetése a szükséges fa hívek általi hazaszállításának késése miatt nem történt meg. 1941-ben rendeletben kötelezték a híveket, hogy az egész bért adó gazdák 500, a félbért adók 250 téglát kötelesek a helyszínre szállítani, aki nem tette eleget, az pénzben tartozik ezt megfizetni.

Az iratokból az is kiderül, hogy 1938-ban, kisebbségi helyzetben az unitáriusok még tárgyaltak a reformátusokkal és katolikusokkal, hogy amennyiben hozzájárulnak az építkezéshez, akkor abban az arányban majd ők is részesedhetnek a bevételből. Ezzel szemben az 1940-es évek elején, amikor Gálfalva ismét Magyarországhoz tartozott és már nem kisebbségi helyzetben éltek, vita támadt a három felekezet között. A reformátusok és katolikusok állami iskolát akartak az unitárius felekezeti iskola helyett, 1943-ban meg is alapították, de ugyanabban a tejszövetkezettől kapott tanteremben, amit az unitáriusok is használtak harmadik tanteremként, azzal a különbséggel, hogy az állami iskola óráit délután tartották meg.

1944 őszén Gálfalván is áthaladt a front, az orosz csapatok a kultúrház építésére beszerzett faanyagból építettek hidat.

A kultúrház és iskola 1948-ban az ország- és hatalomváltás következtében a román állam tulajdonába került, amit csak 2011-ben kapott vissza az unitárius gyülekezet. Akkor hasznosításként fölmerült gyerekeknek táboroztatásra használható szálláshely, illetve idősek

otthona kialakítása, de mindkettő jelentős anyagi háttérrel igényelt volna, így megmaradt eredeti funkciójában. Elsősorban halotti torokat, konfirmálási, ballagási ebédeket, esküvőket tartanak benne, az egyháznak 250 személyre való edényei és étkezésle van. 2012 óta itt tartják a felelevenített szüreti bálakat is. Felekezeti különbség nélkül reformátusok és katolikusok is használják bérleti díj fizetése ellenében.

A lelkész és a presbitérium

Nyárádgálfalván Török Elek 48 évig volt lelkész. 2007. december 31-én vonult nyugdíjba. 2008. február 1-jétől 3 évig Barabás Zsolt volt a lelkész, akit a gyülekezet Raváról hívott meg, hogy legyen lelkészük, és aki családi okok miatt 2011-ben Várfalvára ment tovább. Az őt követő és jelenleg is Gálfalván szolgáló Jakabházi Béla-Botond pályázat útján, egyetlen jelentkezőként került a gyülekezet élére Nyomátról, ahol továbbra is beszolgáló lelkészként szolgál.

Amit Gálfalván és a többi településen is tapasztaltam, az egész gyülekezet élete szempontjából meghatározó szerepe van a lelkésznek, az ő magatartása, a gyülekezet tagjaihoz való viszonya kihat az egyházi élet minden szegmensére. Török Elek hosszas gálfalvi tartózkodása alatt nagy hatást gyakorolt az ottani szokásokra, a templom berendezésére is, amint arról már volt szó.

A 20. század második felében a legtöbb helyen megváltozott a papok életvitele. Míg korábban a lelkészek – köztük Török Elek is – gazdálkodással is foglalkoztak a papi hivatás mellett, addig a jelenlegi lelkészek többsége eltávolodott a földműveléstől, a visszaszerzett egyházi földeket bérbe adják.

A presbitérium tagjai közül a gondnoké a legnagyobb feladat, ugyanakkor gondnoknak lenni presztízst is jelentett a közösségen belül. Nyárádgálfalván az 1936-ban született Csíki Ernő 5,5 évig töltötte be ezt a tisztséget (fia a szomszédos Nyárádszeredában gondnok), 2013-ban mondott le egészségügyi állapotára való tekintettel, azóta a gondnoki feladatokat megbízott gondnokként Csécs Albert pénztáros tölti be, de ezáltal megbomlott az évszázados rend.

A gondnok egyik reprezentatív feladata úrvacsoraosztáskor van, ő segít kitölteni a bort a kelyhekbe. Míg a gondnok a közösség tiszteletben álló, tapasztalt tagja, addig a fiatalok egyfajta belenevelődése volt a célja az egyházfi szerepkörnek: ez azt jelenti, hogy ha bért kellett beszélni vagy valamilyen egyházi hírt kihirdetni, akkor az egyházfi járta körbe a faluban a híveket.

Az istentiszteletek látogatottsága

1924-ben az 531 fős gyülekezetből a templomlátogatók átlagos száma hétköznapiokon 10, vasárnap délelőtt 90, vasárnap délután 120, ünnepnapokon délelőtt és délután 150 fő volt.¹²⁹

Napjainkban egy átlagos vasárnapi istentiszteleten 5-10 fő vesz részt, nagyobb ünnepeken úrvacsoraosztás alkalmával 20-30 személy. Magyarázatul ennyivel érik be, bár nyilván emögött mélyebb okok húzódnak meg: „Akkor nem mennek, mert hideg van, nyáron nem mennek, mert dolog van.” Emellett a kommunizmus időszakát okolják még, amikor tiltották a templomba járást és a gyermekek vallásos nevelését, akik mostanra felnőttek, ugyanakkor visszatérő válasz volt, hogy „...a kommunizmusba, mikor tiltva volt, akkor is sokkal többen jártak a templomba.” Az 1924. évi adat is jelzi, hogy a szekularizáció nem újkeletű probléma.

Ülésrend

A nők a templom nyugati oldalán a torony alatti bejáratot használják, míg a férfiak déli oldalon, a portikuszon keresztül mennek a templomba.

A tiszteletes asszony a bejáratú ajtó felőli első padban ült. A helyi közösség tagjai pedig öröklés útján kaptak helyet. A padok beosztásának konkrét történetét nem ismerik, de minden bizonnyal a templom építése korában érvényes társadalmi hierarchia alapján alakult ki a rend. A presbitereknek nem volt külön kiemelt helyük, hanem a megszokott családi padjaikban ültek. Az azonos vezetéknevű családok is más-más helyre ültek: „Csíki nemzetségből is van 3, s melyik sor melyik Csíkié. A Zsigmondoknak megint külön megvót, melyik padjuk vót. Egy rokonságnak, egy törzsnek külön vót a padja. Na, aztán azt nem tudom, valamikor ki mennyit ajánlt vagy mennyit adott, vagy hogy osztották be, nem tudom azt. Mert én gyermekkoromban így ismertem meg. Ez akkor gyermekről gyermekre maradt hátra.”

Napjainkban jobbra csak a konfirmálás előtt álló gyermekek jönnek el a templomba. Egykor a kisebb gyermekek a kisebb, 1773-as évszámú karzatban ültek, amit „gyermekek karzattya” névvel illették. A konfirmálás után pedig az orgona felőli karzatba ültek át a legények: aki még nem volt katona, az az orgonától és a kántortól balra, aki katonaviselt legény volt, az jobbra. A legények karzatát sokféle graffiti díszíti, a legények bicskával vésték be neveiket a karzat és a padok faanyagába, vagy ceruzával írták föl az orgona oldalára.

¹²⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1925: 24.

A konfirmált lányok az édesanyjuk mellé ültek be a családi padba. Amikor férjhez mentek, akkor átültek a férjük családját megillető padba. A nem unitárius származású lányok szintén anyósuk mellett foglaltak helyet, ezzel is jelezve beilleszkedésüket a helyi rendbe.

A fiatalabbak már nem tulajdonítanak szerepet az egykori rendnek, de az idősebbek hatására többnyire betartják azt: „Furcsa azoknak, akik beköltöztek és eljőnnének a templomba, hogy hátraszorulnak. Ha tízen vannak, akkor is mindenki tudja, hol a helye.” Olyan lakos is van, aki Gálfalvára kerülve a gyermekkorában szülőhelyén megszokott helyet választotta magának az itteni templomban: „Ezt ott örököltem, ahol születtem, és megkaptam azt a helyet itt, amit onnan hoztam.”

Az úrvacsoravétel rendje

Az unitáriusok évente négy alkalommal vesznek úrvacsorát: karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor és őszi hálaadáskor, ami mezőgazdasági évet lezáró Szent Mihály napjához kötődik (a gondnok által vezetett számadásokban is ez volt az évforduló). Habár az unitáriusok elvetették a szentek tiszteletét, az iratokból kiderül, hogy a Szent Mihály és Szent György napja kifejezést megtartották.

Az úrvacsoravételt megelőző héten hívek hiányában nincsenek templomi összejövetelek, ahol a hívek felkészülnének az úrvacsorára.

Úrvacsoravételnél előbb a házas emberek álltak ki, utánuk a nőtlen legények, majd az asszonyok, végül pedig a leányok. Egy-egy csoporton belül a születési sorrend alapján mennek ki: legelől a legidősebb, leghátul a legfiatalabb személy; az asszonyoknál a legelső hely a pap feleségét illette meg. Mivel napjainkra lecsökkent a résztvevők száma, és mindössze 20-30 személy van jelen, többnyire egyszerre áll ki mindenki.

Gálfalván az unitáriusoknál a fiatfalvi reformátusokhoz hasonlóan van egy tartószerkezet, amit „kává”-nak hívnak (annyi a különbség, hogy itt fából, Fiatfalván fémről készült), ami megkönnyíti az úrvacsoraoasztáskor az úrasztala megterítését: ez alá készítik be a borral teli kannát, a felszelt kenyeret tartalmazó tányért és a két kelyhet, melyek egyike a férfiaké, a másik pedig a nőké.

Csíki Ernő volt gondnok így emlékezett vissza: „Előveszi a lelkész a kenyeret, előbb kiállnak a férfiak, mindenki kap egy kenyeret. Megeszi, akkor jön a lelkész, veszi a kelyhet, az kell telítődjön. Mikor megy, ürül egy kicsit, akkor nehéz inni a kortyot, akkor int, töltöttünk bort belé, úgy körbe menyen mindenkinek. A szokás az, hogy mikor én elveszem, így fogom meg, s a pappal szembenézek. Az a becsület, ha valaki szembenéz. Előbb is mond egy beszédet [a pap], úrvacsoravétel előtt, s mikor a férfiak megeszik az úrvacsorát, akkor

megint mond egy imát s egy beszédet a férfiaknak. Utána jönnek a nők, azoknak is mond. Mikor vége van, akkor leülünk, s az úrasztala mellett megint mond egy szép beszédet. Jelképe Jézusnak: a bor az én vérem, a kenyér az én testem. Egy közösség, hogy érzelmekkel legyen mindenki, s alázattal kell járulni az úrasztalához. Azelőtt legalább kell járni templomba, nem kéne káromkodni, mindenki lelkileg legyen felkészülve úrvacsorára.”

Húsvét

Az alábbiakban a 2008-2015. között az 1920-30-as években született adatközlőimtől gyűjtött anyagom alapján írom le az emlékezetben megmaradt elemeket, de a szokások múzeumi bemutatásához nagyon lényeges adatokat tartalmaznak a Küllős Imola – Molnár Ambrus, illetve Barabás László által írt tanulmányok.¹³⁰

A húsvéti ünnepkör meghatározó eleme volt húsvét szombatjának éjjelén a határjárás, amikor a férfiak gyalogosan megkerülték a határt. Eközben azokat a fiatalokat (többnyire 14 éveseket), akik abban az évben konfirmáltak, legénnyé avatták. Ehhez a beavatandó fiúknak jelképesen ki kellett takarítaniuk a mezőn lévő kutakat (ma már nincsenek meg), illetve tréfa gyanánt kaptak néhány fenekest, ami nem jelentett fizikai bántalmazást.

A határjárás alkonyodáskor kezdődött, és hajnal 1-2 óra körül ért véget. Ekkor kezdődött a „fenyőágazás”, más néven „virágzás”, aminek húsvétvasárnap hajnalra készen kellett lennie. A fenyőfa ágait már előre összekészítették, azokkal minden házat feldíszítettek, a kapufélfához („sashoz”) kötözték, és nemzeti identitásuk jeleként piros, fehér, zöld szalagokkal ékesítették. Az a legény, aki udvarolt egy lánynak, a lányos házhoz „tetőt”, azaz a fenyőfa legfelső, szalagokkal feldíszített részét is odatette.

Vasárnap délelőtt és délután is az istentisztelet állt az ünnep középpontjában, délelőtt úrvacsoravétellel egybekötve. Húsvéthétfőn templomba inkább csak az idősek mentek el.

Húsvét másodnapján, hétfőn került sor az „öntözésre”, azaz a locsolkodásra. A legények csoportokba gyűlve keresték föl a lányos házakat, de ha valaki udvarolt egy lánynak, akkor külön ment el ahhoz a házhoz, és ha a lány viszonzni akarta a legény közeledését, akkor piros tojást vagy keszkenőt adott a legénynek. A csoportokban volt két vagy négy vőfély, akik az abban az évben konfirmáltak közül kerültek ki, vízzel teli kancsót vittek magukkal, amiből fenyőággal locsolták meg a ház nő tagjait, nemcsak a lányokat, hanem az asszonyokat is. Szinte minden házba bementek felekezettől függetlenül, kivéve azokat, ahová nem engedték be. A közös öntözés alkalmával kapott pénzüsszeget a legények többnyire az

¹³⁰ Virág – Kovács 1990: 173-192; Barabás 2009: 159-181.

egyházközségnek adták, leszámítva a zöldágak és a zenészek költségét. A locsolkodást a hegyen kezdték meg, majd Alszeg és végül Felszeg következett, ahol kb. 17-18 órára végeztek.

Ezt (illetve a délutáni istentiszteletet) követően a fiatalok a kultúrházban gyűltek össze, ahol „rántottázásra” került sor, amihez az öntözés során kapott tojást, szalonnát használták fel, illetve közösen elfogyasztották az ajándékba kapott bort. A kultúrház adott helyet húsvét másod és harmadnapján is a bálnak. A kultúrház megépülte előtt, az 1930-as években még egy-egy csúriben rendezték a bált.

A határjárást azonban a kommunizmus idején beszüntették, 1960-ban került sor az utolsó, 1961-ben megkezdődött a kollektivizálás, ami megváltoztatta a falusiak életét. „Ahogy a demokrácia béjött”, 1991-ben megpróbálták feleleveníteni ezt a szokást, de nem sikerült, a fiatalok nem érezték szükségét.¹³¹

A locsolkodás a kommunizmus alatt is megmaradt és napjainkban is él, de a kommunizmus alatt nem egyházi szervezés keretében került rá sor, a pénzt a fiatalok maguknak tették el, illetve a sportfelszerelésekre gyűjtöttek. Csíki Ernő gondnokká választása után elevenítették fel azt, hogy a bevételt az egyháznak ajánlják. A résztvevők között reformátusok és római katolikusok is vannak, ezért egyik évben az unitáriusoké, másik évben a reformátusoké, harmadik évben a katolikusoké lesz a bevétel. Akik udvarlásuk jeleként akarnak meglocsolni egy lányt, a csoportos jövetelen kívül, legfeljebb négy-öt barátjukkal közösen mennek öntözni a kiszemelt lányt. A rántottázás és a hétfő délutáni mulatság napjainkban is megvan.

Korábban Nyárádgálfalván nem volt szokás, az utóbbi években azonban Nyárádszereda és Andrásfalva irányából divatba jött, hogy ha egy lány nem fogadja egy legény közeledését, akkor a legények úgy tréfálják meg a lányt, hogy húsvéthétfő hajnalán leszedik az utcai kiskaput, és egy-két házzal arrébb viszik, vagy fűrészporral hintik be a járdát.

¹³¹ „Nyárádgálfalván 1991-ben az unitárius egyház felújította az évtizedekkel ezelőtti határkerülést. Szombat délután nagy sereg nép ment ki a határba és idősebb férfiak vezetésével énekeltek, imádkoztak, felelevenítették az emlékezetükben élő szokásmodellt. „Eljátszották” a népszokást, de a nosztalgia nem bizonyult tartósnak. A határkerülés nem állt vissza a falu életrendjébe: 1992-ben nemhogy határkerülésre, hanem csoportos öntözésre sem került sor. 1996-ban néhány református presbiter kíséerte a köszöntő vőfélyeket. A csoportos öntözésnek a felköszöntés mellett bevallottan az adománygyűjtés volt a célja, hogy a református templomban a gázt bevezethessék.” Barabás 2009: 174.

Karácsonyi kántálás

A karácsonyi „kántálás” „karácsony szombatján”, december 24-én 19 órakor kezdődött, és éjfél tájra ért véget. Nyárádgálfalván 1954-ben kezdődött, hogy a kántálásból származó jövedelmet az egyháznak adták, akkor alakult meg a dalárda. A kántáláson elsősorban a nős férfiak és a lelkész vettek részt, de ha nem voltak elegendően, akkor az egyházfiakat is bevonták. A résztvevők között reformátusok is voltak, „abból nem csináltak problémát”.

Az 1989. évi „változás” után eleinte többen mentek, a bevétel az unitárius egyházé lett. Elsősorban csak azoknak a családjaihoz mentek be, ahonnan valaki részt vett, de voltak olyanok is, akik ezen felül is behívták őket és megkínálták süteménnyel. Unitáriusokhoz, reformátusokhoz is bementek, ha kaptak meghívást, de volt olyan unitárius is, aki direkt bezárta előlük az ajtót.

Az utóbbi években megfogytak a résztvevők létszáma, elsősorban az idősek ragaszkodtak hozzá gyermekkori karácsonyaik miatt, a fiatalabbak pedig inkább az otthon kényelmét választották. Régebben három csoport alakult: egy csoporté volt a két hegy, másik csoporté a kőhídtól lefelé eső falurész, a harmadiké a kőhídtól felfelé eső rész, és kb. éjfélre végeztek. 2012-ben már csak két csoport volt, 2014-ben pedig elmaradt a kántálás.

Felekezeti együttélés

A különböző felekezethez tartozó gálfalviak között jó viszony volt, adatközlőim így emlékeztek vissza: „Nálunk nem volt az, hogy te református vagy, én katolikus. Egyáltalán nem probléma. Az unitáriusok nem olyanok, mint a katolikusok. Azok kötötték a dolgokat [ezalatt a reverzális értendő], mi nem.” „...nem mondta soha senki, hogy te most református vagy, ne gyere be a bálba, vagy nem járhatsz ide az iskolába. Ilyen nem volt. Se katolikusnak, se senkinek.”

A békés felekezeti együttélést jelzik a vegyes házasságok is, a feleség a férje templomába megy, a gyermekeket is oda keresztelik: „...ez magától érthető vót itt, abból nem csináltak problémát, hogy ha egy unitárius reformátust vett el, vagy fonákul, fordítva. Nem csináltak kázist.”

Ezen észrevételek napjainkban is igazak, így például a húsvéthétfői locsolkodásból származó jövedelem is váltakozva illeti meg a római katolikusokat, reformátusokat és az unitáriusokat.

A nyárádgálfalvi római katolikusok Nyárádszeredához tartoznak. 1991 előtt csak haranglábjuk volt a faluban, 1991-ben készült el a kápolnájuk, ahol a szeredai pap minden

hónap első vasárnapján tart misét. Az első gálfalvi katolikus személyről ezt a történetet hallottam: „Az első katolikus hogy lett Gálfalván? A templomnál valami javítás volt, akkor csinálták a tornyot, mert két rétebe vót építve [a templom], s az akkori gondnok valamin összevesztek, a' vót az első katolikus Gálfalván... Egy Domó János nevezetű... Valamin összevesztek, kiállt az unitáriusoktól, s átállt katolikusnak. Ezt tudom a nagyapámtól s a régebbi emberektől.” A katolikusok létszámának növekedését azzal magyarázták, hogy vegyes házasság esetén a katolikusoknál papi nyomásra kötelező volt, hogy a nem katolikus fél reverzálist adjon, és születendő gyermekeiket katolikusnak kereszteljék.

A reformátusok Tompa filiájának számítanak, onnan jár hozzájuk a lelkész minden második vasárnap. Sosem lettek önálló anyaegyházzá, létszámuk is alacsonyabb volt. A reformátusok számának növekedése a vegyes házasságok mellett a beköltözőkkel áll összefüggésben.

Nyárádgálfalván jelentős számban élnek Jehova Tanúi, akik között nagyon magas a cigányok aránya. Ebben véleményem szerint közrejátszik az is, hogy az unitárius, katolikus és református magyar hívek is el akarnak határolódnival a cigányoktól, míg a Jehova Tanúi összejövetelien egyenrangú felekként vehetnek részt: „Bemegy egy cigány, s azt mondja neki: Szervusz! Meg testvérek vagyunk. Az utolsó cigány is mindenkivel tegeződnek. Nekik ez egy felemelő dolog. Egyenjogúnak tartják magukat.”

A faluban minden lakos a saját vallásának megfelelő harangozónak fizet évente bért, de ha például meghal egy unitárius, akkor a református és a katolikus harangokkal is kötelesek harangozni neki kölcsönösségi elven. Ilyen esetben csupán egy kalácsot és fél liter pálinkát szokás mindegyik a harangozónak adni. A temetés reggelén mennek a zászlóért a templomba, akkor viszik a kalácsot és a pálinkát. A reformátusoknak és az unitáriusoknak külön zászlóik vannak, az volt a gyakorlat, hogy a menet elején a halott vallásának megfelelő két zászlót vitt egy-egy férfi, mögöttük a másik egyház két zászlaját vitték, de ma már csak a saját felekezeti zászlóit viszik. Katolikus zászló sosem volt jelen unitárius vagy református temetésen.

UDVARHELYSZÉK

A vizsgálatba bevont következő öt település Udvarhelyszéken található. A vidék a Hargita hegység nyugati oldalán és annak nyúlványain terül el. Ebből kifolyólag földje földművelésre kevésbé alkalmas, csak a folyók és patakok mente termékeny, a havasalji falvak lakói csak rozst és zabot tudtak termesztetni.

A szék két települése, Székelyudvarhely és Székelykeresztúr voltak szabad királyi mezővárosok. A családok falvankénti átlaga a 18. században 34-44 között ingadozott. 100 családot meghaladó település 1722-ben Székelyudvarhely mellett csak Homoródalmás és Etéd voltak, míg Székelyszentmiklóson 10-nél kevesebb család élt. Ez az összeírás a Rákóczi szabadságharc és a pestisjárvány után készült, a telkek egyharmada lakatlan volt. Homoródalmáson 195, Fiafalván 150, Újszékelyen 132 fő lett a pestis áldozata. Az elhunytak helyére főként a vármegyékből és a szomszédos román vajdaságokból származó jobbágyok és zsellérek érkeztek.

A szék lakossága a középkor végéig egységesen magyar anyanyelvű volt. Míg 1614-ben a szék összlakosságának 92%-a székely-magyar volt, arányuk 1772-ben csak 88-89% között mozgott. Viszonylag nagyobb számú román és szász lakosság jelenlétéről a 17. század elejétől beszélhetünk. A románok a vármegyei részokről jöttek, és számuk 3,5-4% között lehetett. 1733-ban Homoródalmáson 33 román család élt. A románok folyamatosan gyarapodtak. Természetes szaporulatuk túlhaladta a betelepítettek számát. Számuk 1761-re elérte az összlakosság 10-11%-át. 1614-ben a szászok aránya 3,5-4% körül mozgott, de mivel a románokkal ellentétben szórványosan települtek ide, nem szerveződtek közösséggé, és rövid idő alatt asszimilálódtak.

Udvarhelyszéken a szabad rendűek a legnépesebb rétegét képezték a székely társadalomnak, csak utánuk következtek a földesúri alávetettségben levő parasztok. A szabad székelyek (lófők és gyalogosok) aránya 1614-ben 50,77%, 1722-ben pedig 47,69% volt. 1711-ben a szatmári békekötés után katonai kötelezettségeiket elvesztették, és rendes adófizetőkké lettek.

A nemesség alsó fokán lévő armalisták (jobbára nemeslevéllel rendelkező egytelkesek) közül 1722-ben a legtöbben (18-an) Homoródalmáson éltek. Az ő anyagi helyzetük a szabad székelyeknél kedvezőbb volt, de a nemeseknél jóval szerényebb.¹³²

¹³² Pál-Antal 2009: 7-13.

A 19. század végére a vidék túlnépesedett, nem tudta eltartani a lakosokat. Közgazdasági fejlődését egyrészt megakadályozták a kelet felé felállított magas vámsorompók, másrészt nem épültek gyárak, amik megtarthatták volna helyben a lakosokat. A rossz minőségű talaj sem nyújtott kedvező feltételeket a földműveléshez. A kilátástalan helyzetből sokan Romániába, a Zsil völgyébe vagy Amerikába menekültek, hogy nehéz fizikai munka, bányászás útján teremtsék elő azt az összeget, ami földek vásárlásához, házépítéshez vezetett szülőfalujukba visszatérve, de persze sokan végleg új hazájukban telepedtek le.¹³³ A térség mezőgazdasági szempontból is elmaradott volt, az új technológiák csak lassan jutottak el¹³⁴ (homoródalmási adatközlőim közül többen az 1940-44 közötti időszakot emelték ki e tekintetben, akkor fejlődött sokat a térség).

A kollektívek megalakulását követően a falusi fiatalok nagymértékben költöztek városba. Meghatározó mértékű ipar azonban a 20. század második felében sem épült ki. Az 1990-es évektől, amikor az addigi gyér munkalehetőségek is megfogyatkoztak, sokan Magyarországon, a 2000-es években pedig Németországban vagy más nyugat-európai országban vállalnak munkát. Ennek következtében a falvak elöregednek, illetve a megüresedő részekben a cigányság aránya egyre magasabb.

Az 1992. évi népszámlálás szerint Udvarhelyszék lakosságának 49,78%-a római katolikus, 28,9%-a református, 18,05%-a unitárius, 1,36%-a ortodox.¹³⁵

¹³³ Barabás 1904: 9, 13, 35.

¹³⁴ Barabás 1904: 15.

¹³⁵ Sepsiszéki Nagy 2003: 19.

CSEKEFALVA

A település

A település Székelykeresztúrtól 2 km-re északra, a Gagy patak völgyében, a patak bal oldalán helyezkedik el. A sík részeken egykor szántók, a domboldalakon pedig legelők, szántók, szőlők és erdők húzódtak meg.

Csekefalva első írásos említése 1567-ből való, amikor összeírták a szászsebesi vár építésére adófizetőket, közöttük 15 csekefalvi szabadtelkes nemest.¹³⁶

A Varga E. Árpád által összeállított népszámlálási adatsorból látható, hogy nemzetiségi szempontból homogén közösségről van szó, ám terepmunkám tapasztalata alapján az utóbbi évtizedekben a cigányok száma jelentősen megnőtt, de ez nem derül ki a statisztikából, hiszen magyar nyelven beszélnek, és egy részük magyarnak vallotta magát a népszámláláskor. A felekezeti adatsorban 2002-ben feltüntetett 24 pünkösdist a „dombi cigányok” közül került ki.

Csekefalva etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai¹³⁷

	összesen	magyar	román	német	zsidó	cigány	egyéb
1850 n	468	66 + 402 székely					
1880 a	521	484		4			12+21
1880 b	521	504		4			13
1890 a	544	528					15
1900 a	550	539		10			1
1910 a	571	567	3	1			
1920 n	492	488			4		
1930 a	482	481		1			
1930 n	482	471		1	10		
1941 a	496	495		1			
1941 n	496	496					
1966 a	432	431	1				
1966 n	432	431	1				
1977 n	493	486			4		
1992 n	495	439	13		43		
2002 a	524	520	4				
2002 n	524	484	4			36	

Az 1801. évi vizitációs jegyzőkönyv szerint az unitárius eklézsiában a gazdák és özvegy gazdaasszonyok száma együtt 37 fő volt, az életben lévő gazdák feleségei 20, a fiú

¹³⁶ Szabó szerk. 1876: 219.

¹³⁷ Varga E. 2008a: 16-17.

magzatoké 39, a leány magzatoké 40, így összesen 136 fő.¹³⁸ Ez a szám 1840-re 196 főre nőtt.¹³⁹ Az alábbi statisztikából a falu egészére kapunk adatot.

Csekefakva felekezeti adatai¹⁴⁰

	összes	ortodox	gr. kat.	r. kat.	ref.	evang.	unitárius	izraelita	pünkösdistá	egyéb
1850	468			15	243		210			
1857	517			4	297		216			
1869	507			5	292		210			
1880	521			1	272		244	4		
1890	544	1		1	323		213	6		
1900	550			1	347	1	191	10		
1910	571		4	2	357		202	6		
1930	482			15	280		177	10		
1941	496			20	303		168	5		
1992	495			15	229	1	225			
2002	524			32	204	4	274		24	1

A templom

A templomokkal kapcsolatos első adatunk a 17. századból való: 1631 előtt a csekefalviak egy része református hitre térve az unitárius anyaegyházról, Szentábrahámtól különvált, és a székelykeresztúri református eklézsia filiája lett.¹⁴¹ A falu határában lévő, valószínűleg még a reformáció előtti romos kápolna újjáépítésére I. Rákóczi Györgytől 1640-ben kaptak engedélyt.¹⁴² Benkő Elek szerint a falu eredetileg zömmel a patak jobb oldalán húzódott meg, és a fenti forrásban szereplő templomromot a mai falu közepén elhelyezkedő református templom elődjeként azonosította.¹⁴³

Az 1693. évi unitárius vizitáció Szentábrahám filiájaként említette Csekefalvát.¹⁴⁴

Az unitáriusok valószínűleg a szentábrahámi templomba jártak, saját unitárius templomuk helyéhez 1736-ban csere útján jutott az eklézsia. 1773-ban így írtak róla: „Vagyon egy Fa Templom, mellyet épített maga költségivel a' Csekefalvi Unitaria Filialis Ecclesia az 1739-dik Eszt[endÖ]ben; melly az után le romolván ismét ezen Ecclesia a fundamento¹⁷ fel építette, a' mint a' Menyezeten másodsor felszegezett kéken festett Táblán való irás meg mutatya; melly Templom helyet vásárolta[na]k Tituló Concambii [csere címén] Csekefalvi Kováts Sámueltól, melly Concambionalis de dato Anno 1736.19 az Ecclesia Ladajába exstal.

¹³⁸ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 48.

¹³⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1840: 319.

¹⁴⁰ Varga E. 2008b: 11.

¹⁴¹ Dávid 1981: 93.

¹⁴² Koncz 1884: 164.

¹⁴³ Benkő 1992: 73. A szerző 1981-1983 között a 15-17. századi falurészen végzett ásatást. Benkő 2012: 315.

¹⁴⁴ Generális vizitációs jegyzőkönyv 1692-93: 61.

Ezen templom körül vagyon sasokba rakott deszka Czinterem. Ebben vágjon egy magass deszkával bé borítva Fa Harangláb; melyben vagyon Két Harang: a' nagyobbikon vágjon ilyen iras: *A[nn]o 1744. Csekefalvi Unitaria Ecclesia. Me fudit Josephus Vetsk Schaesburg.* A' kissebb Harangon vágjon ilyen irás: *A[nn]o Domini 1664.*"¹⁴⁵ (1801-ben ugyanezen harangok voltak.¹⁴⁶)

A korábbi fatemplomról részletes leírást az 1801. évi vizitációs jegyzőkönyvben találtam: „Melly Fundus kerítettik tserefa sasok közé rakott fenyődeszkákból álló 'sendelyes fedelű kertek, bé menetelt enged Nap keletről 'Sendely fedél alatt tserefa talpakra, Borna fákából vakolásos tapasztással épült Templom, mellybe dél felől való Oldalán egy Zsendelyes fedelű, tserefalábakon álló, az Alján fenyő dszkákkal meg deszkázott, ugyan fenyő deszka Pádimentumu és Mennyezetü Tornáztzon által bé menetelt szolgálta vas sorku és zárú egy félig béllett fenyő deszka ajtó; Világosságot engednek fába foglalt négy üveg ablakok, lévén kívülről oltalomúl hosszan bé egy egy fa rúd, és ezeken keresztül két két vas vessző. A' Templom Piattza és a járások fenyő deszkákkal Padimentumoztattak; Menyezete Parkányok által táblákra vadnak osztatva, lévén a' Tábláknak közepei fejek, a' Széleik pd zöld szine hagyott festékekkel festve... A' Menyezet alatt kereken mindenütt irás vagyon de a' Betük le vágása miatt nem mindenütt olvasható. A' Templom két felé osztatik egy fa Szivárvány által, melynek Eszak felől valo végénél vagyon köböl rakott Predikálló Szék fejéren és kéken festve, ez előtt Egy zöld festékes kerek Asztal, melynek közepiben ilyen irás vagyon: Tsekefalvi Kováts Josef Feleségével Kendi Susa Aszszonal együtt 1768. Kereken pd 1 Cor. 11 V. 24. Vegyétek és egyétek ez az én testem melly tü érettetek meg töretik ezt tselekedjétek az én emlékezetemre. E' mellett a' Templom Piattzán egy négy Szegletü Párkányos, virágos vásott festékü Éneklő Pulpitus, melynek teteje Szarvazat forma, két oldalán vagyon négy négy, a' más két oldalán két két metzett és veressen festett Rosa, egyik oldalán pd ezen Esztendő Szám: 1743. A' Predikálló Szék felett vagyon egy Zöld festékes Korona, a' Szivárvánra vas horoggal fel függestve, ennek alsó Korináján ez olvastatik: Ezen Koronát tsináltatta Öreg Özvegy Major Mihályné Asszony maga költségén az Anno 1778dik. A' Korona felső része Tornyos, és a' Tornyozás tetejében vagyon egy fából metszett és veressen festett Pelikán madár maga Fiaival. Vagynak ezen templomban fenyő deszkákból készült jó boruló Székek, mellyek közül egy u.m. a' Papság ülő Széke, Kárpitos, lévén a Szék első felén ezen irás: *Oratorium hoc adornatum Gregorium Toth de Enlaka 1769.*¹⁴⁷ A' Templom Nap

¹⁴⁵ Adorjáni 1991a: 41.

¹⁴⁶ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 41.

¹⁴⁷ Vele már találkoztunk a nyárádgálfalvi templom mennyezete kapcsán.

Nyugot felől való végiben vagyon tserefa lábakon egy Kar a' Templom Menyezetéhez hasonló Táblázásokkal bé borítva, lévén az alján egy helyly Syr III-8 részéből. Ezen karba feljářást szolgálta tölgy faból készült egy Grádits, benne pd. vagyon az Ülésre két hoszszu padok. A' Templomból ki jövén job kézre vagyon tölgy fákból épülni kezdett de még bé nem végeztetett Harang láb, melynek egyik lábán alol ezen Esztendő Szám vagyon: Anno 1800. Vagyh a Czinteremben hét Szilva fák is, mellyek a Levitának functificalnak.”¹⁴⁸

A festett kazettás fatemplom lebontására konkrét okot nem találtam, valószínűleg az önállósodott egyházközség érezte azt, hogy az akkor már nem túl divatos stílusú templom helyébe egy impozánsabb, stukatúros mennyezetű templom szükségeltetik számára. Ezen túlmenően egyfajta rivalizálásnak is tekinthető a reformátusokkal, az újszékelyi református parókián talált, 1825-ben megszakadt jegyzőkönyv szerint ugyanis a reformátusok 1816-ban kezdtek el templom építésére gyűjteni.¹⁴⁹ A református templom mennyezetének évszáma szerint 1821-ben épült. A torony 1823-ban készült el,¹⁵⁰ de 1825-ben még mindig tartott az építkezés.¹⁵¹

Elszakadás Szentábrahámtól

Az 1801. évi vizitációs jegyzőkönyv jelentős részét a csekefalviak Szentábrahámon élő papjuk elleni elégedetlenségének felsorolása tette ki.

A problémák között az istentiszteletek rendje mellett az alábbiakat sorolták fel: a halálos betegek, akik kívánnák a papot mind imádságra, mind úrvacsorával való élésre, a pap távolléte miatt „lelki fájdalmat” szenvedtek. (Elképzelhetőnek tartom, hogy a reformátusokkal való szoros kapcsolat összefügghet a paphiányos idővel, és krízis esetén a helyben élő református paphoz fordulhattak.) Ha az újszülött „terhes nyavalyában” születik, akkor a szülők szerették volna a csecsemőt gyorsan megkereszteltetni, hogy ne haljon meg kereszteleetlenül, de ehhez a beteg csecsemőt Szentábrahámbra kellett vinni a paphoz.¹⁵² A csekefalviak hivatkoztak arra is, hogy helyben élő mesterük telkét rendben tartják, de ezen felül a pap azt kívánja tőlük, hogy a szentábrahámi háza javításából is vegyék ki részüket. Az istentiszteletekkel kapcsolatban egyik problémájuk az volt a csekefalviaknak, hogy a pap siet haza, hogy otthoni híveinek istentiszteletet tartásával el nem maradjon, de olyan esetek is

¹⁴⁸ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 37-38.

¹⁴⁹ A csekefalvi reformáta ekklesiának jegyző könyve 1776-1825: 54. A kötetben talált utólagos feljegyzés szerint a könyv második részét 1984-ben a csíki állami levéltárba kobozták el Csekefalváról.

¹⁵⁰ A csekefalvi reformáta ekklesiának jegyző könyve 1776-1825: 67.

¹⁵¹ A csekefalvi reformáta ekklesiának jegyző könyve 1776-1825: 72.

¹⁵² Emögött az a katolikus hagyomány áll, mely szerint a kereszteleetlenül meghalt csecsemő lelke elkárhozik. Az unitárius Pipén az 1930-as évekig élt ez a gyakorlat, habár az unitárius hit szerint nem igaz. Adorjáni 2011: 207.

előfordultak, amikor a filiában elmaradt az istentisztelet. A konfliktus megértéséhez szolgál az alábbi táblázat.

A jelenlegi pap, Nagy Gergely által gyakorlott istentiszteleti rend

1. vasárnap	délelőtt lévita tartja délután a pap előbb Csekefalván, majd Szentábrahámban
2. vasárnap	délelőtt lévita tartja délután a pap előbb Csekefalván, majd Szentábrahámban
3. vasárnap	délelőtt a pap tartja délután a lévita

A csekefalviak szerint jól működött, Nagy Gergely előtti rend annyiban különbözött ettől, hogy vasárnap délutánokon a pap csak Csekefalván tartott istentiszteletet, Szentábrahámon nem, és akkor több ideje jutott a filiában élőkre. A vizitáció javaslata az volt, hogy a pap egy vasárnap csak a filiában, két vasárnap csak az anyaegyházban tartson délelőtt és délután is istentiszteletet, de ez nem nyerte el a csekefalviak tetszését. A hétköznapokról csak annyi maradt fenn, hogy pénteki napokon a reggeli órában a pap szokott a filiában könyörögni, de hogy a hét többi napján a mester tartott-e könyörgést, nem tudni, de valószínűsíthető. A csekefalviak részletesen sorra vették, mi mindent adnának,¹⁵³ ha saját lelkészüik lenne, de ez az álmuk csak 1807-ben vált valóra.¹⁵⁴

Új templom építése

Az unitárius templom építésének időszakából nem maradtak meg lényeges adatokat rögzítő források. Az építéshez szükséges pénz gyűjtéséhez a püspöki engedély megszerzése után kezdhettek.¹⁵⁵ 1830-ból maradt fenn egy névjegyzék azokról, akik saját költségükön téglát vettek a templom építéséhez. 1832-ből a cserepet vettők névsora maradt meg, illetve a templom alapkőletételekor és fala felrakásakor kapott perselypénzt könyvelték el. 1835-ben szintén a templomhoz szükséges cserepek adományozóinak névsorát írták össze. 1843-ban a templom karzatának árára adományozókról esett szó, de őket már nem írták név szerint össze. A templomi padokra özvegy Lőrinczi Györgyné és özvegy Demeter Péterné adott pénzt. A padok elkészítésével és festésével megbízott mester nevét nem jegyezték föl.¹⁵⁶

¹⁵³ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 43-45.

¹⁵⁴ Bartók 1910: 2.

¹⁵⁵ Bartók 1910: 2.

¹⁵⁶ Arany könyvi bejegyzések 29-33.

Az egyik padon olvasható felirat: „EZEN SZÉKEK KÉSZÜLTEK, DEMETER DÁNIEL GONDNOKSÁGÁBA 1843”

A templom kinézetéről legrészletesebben az 1840. évi vizitációs jegyzőkönyvből értesülünk, e szerint az építéskor nem jutott már pénz új bútorzatra, hanem a régi templomi darabokat tartották meg: „Ezen deszka kerítésben lévő telek’ közepén vagyon egy ujj kő templom, keleti végihez ragasztott kő tornyával, mind cserép fedél akatt. A’ templom belőlről stakaturral ’s két végiben kő karzattal készült, vagyon benne egy kőből épült predikáló szék ’s felette egy kék fő festekű virágos korona, mely felett viszont a’ falon ezen Irás vagyon: Az egyetlen egy Isten ditsóságára 1833” – a’ keleti karzaton pedig „1838” év szám. – egyébiránt még a’ templom készületlen belőlről, nem lévén sem ablakai sem alpadlása, ’s az ülő székek is a régi templomból valók ’s erősen viseltések. A’ korona fenekén ez olvastatik: „Renovált 1834” – a párkánya belső felén pedig „1778” évszám.”¹⁵⁷

A torony felirata 2012-ig ez volt: „In honorem solius dei Anno MDCCCXXXVI”, majd ekkor a lelkész a felújítás tényét megörökítendő, alá íratta a 2012-es évszámot. Sehol nem olvastam a torony elbontásáról, csupán az Iktatatlan iratok jegyzőkönyvében írták le, hogy 1847-ből a torony lebontásáról, 1848-ban pedig az új torony építését célzó gyűjtögetés engedélyezéséről való levél született.¹⁵⁸ Feltételezem, hogy 1848-ban a politikai helyzet miatt nem járt eredménnyel a gyűjtés, és így elmaradt az új torony építése.

1843-ban vették tervbe kőkerítés építését a templom köré. Az építkezés menetrendje azért volt tanulságos számomra, mert abból a gazdasági élet rendje is nyomon követhető. A kerítés építéséhez szükséges kő hordására a két kaszálás közötti időt határozták meg, a téglát az aratás után vettetik ki. Az égetéshez szükséges fát az énlaki eklézsia ajánlotta fel, azt két kapálás közt fogják elhozni alkalmas időben.¹⁵⁹

Az orgonát a székelykeresztúri gimnázium igazgatóság ajándékozta a gyülekezetnek 1892-ben,¹⁶⁰ a felújítás költségét pedig egy Kovács József nevezetű személy állta.¹⁶¹ Bár régebbi keletű, az öregiszteres hátuljátszós orgona széldíszének hátán ez olvasható: „Készítette Mátisfalvi Szócs Sámuel 1893-ban és javította az orgonát.” Érdekességként megjegyzem, hogy amint sok kis gyülekezetben, úgy a csekefalvi reformátusoknál is használt orgonával találkozunk, nyilván így olcsóbb volt, mint ha újat rendelt volna. Az 1748-ban

¹⁵⁷ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1840: 313.

¹⁵⁸ Iktatatlan iratok jegyzőkönyve 1967.

¹⁵⁹ Csekefalvi Unitarius Presbiterialis Gyűléseiről és azokban folytatandó Ügyekről azoknak el határozatásokról készült Jegyzőkönyv az 1836dik esztendőben 19-20.

¹⁶⁰ Arany könyvi bejegyzések 36.

¹⁶¹ Arany könyvi bejegyzések 1.

készült orgonát a miklóstelki szász egyháztól a fiatfalvi egyházközség vásárolta meg 1836-ban, majd azt 1908-ban adták el a csekefalviaknak.¹⁶²

A jelenlegi úrasztala stílusát tekintve az 1949-ben készült újszékelyivel lehet rokonságban. A gyülekezeti teremben azonban egy korábbi is őriznek. Feliratát csak restaurálás útján lehetne pontosítani, most csak a „778”-as szám látható, ami a készítés évére, 1778-ra utal. Ez az 1801. évi leírásban szereplő, 1768. évi darabbal lehet azonos, viszont ebben az esetben forráskritikával kell élnünk az egykori följegyzésekkel, ahol ezek szerint elírták az évszám harmadik számjegyét. Az asztalt később valószínűleg felújították, de erről restaurátor tudna pontos adattal szolgálni. Az aranykönyvi bejegyzések között 1882-ből szerepel egy úrasztal adományozása, de az is lehet, hogy csapán a korábbi felújítását jelentette.¹⁶³

1923-ban a templom rossz műszaki állapotban találtatott: „A templom a bejáró előtt egy kis térrel rendelkezik, ahonnan tornác vezet a templomba, mely a kisebb méretűek közé tartozik; magában csinos és kellemes, de mindenik részén több repedés veszélyezteteti épségét és állandóságát. Az egyházközség a repedéseket koronkint bevakoltatja, de újra megnyílnak. A hivek azt tapasztalták, hogy a repedések alkalmával összehúzódznak; néhány évvel ezelőtt biztosítási kötések alkalmaztak, ezuttal nagyobb veszély nem fenyegeti.”¹⁶⁴

A harangok

1840-ben a korábban is feljegyzett, 1742-ben Segesváron öntött harang mellé a 17. századi harang helyére egy 1819-ben szintén Segesváron készített harang került, amelyen ugyan csak a harangöntő rövidítése szerepel (Dan. Got), de az újszékelyi harangról kiegészíthető „Daniel Gotsling”-re.

1916-ban a katonaság az egyházközség mindkét harangját hadi célra elvitte. 1921-ben az gyülekezet egy 82kg-os harangot öntetett.¹⁶⁵ A másik, 142 kg-os harang pótlása céljából egy Amerikába kivándorolt, csekefalvi származású Kovács Károly is szervezett gyűjtést az amerikai magyarok körében, így a harangra a kívül élők közül nemcsak csekefalviak, hanem például nagygalambfalviak, atyhaiak, soproniak is küldtek pénzt (összesen 43 fő).¹⁶⁶ A harang készítésének helye nem derül ki az aranykönyvből, csupán annyi, hogy a keresztúri

¹⁶² Dávid 1996: 63.

¹⁶³ Arany könyvi bejegyzések 1.

¹⁶⁴ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 232.

¹⁶⁵ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 231.

¹⁶⁶ Arany könyvi bejegyzések 37-39.

vasútállomásra ingyen hozták el szekérral 1924-ben.¹⁶⁷ Az Amerikában élő Kovács Károly 1927-ben a templom felújítására is gyűjtött pénzt a kint élőktől.¹⁶⁸

Az Amerikában élő csekefalviakhoz annyit fűzök hozzá, hogy 1900-1910 között 28-an vándoroltak ki Amerikába. Mivel a falu határa kicsi volt, az Amerikába kivándoroltak hazaküldött pénzéből nyílt lehetőségük a csekefalviaknak más falvak határában is földet vásárolni. A kivándoroltak egy része hazajött, mások pedig végleg künn maradtak¹⁶⁹

Úrasztali készülétek

Az úrvacsoraosztás úgy zajlik, hogy Moldován-Szeredai Noémi két kehellyel jár körbe, és föl váltva hol egyiket, hol másikat adja a soron következő személynek.

A bor kehelybe öntéséhez egy rózsaszín keménycserép kancsót használ, amit 1986-ban Mózes Domokosné adományozott, fenekén „ZSOLNAY” felirat olvasható.

A férfiak által használt egyik kehely 1882-ből, a másik 1910-ből származik: Az egyik egy felül keskeny, alul szélesedő, abroncsos és virágos talpban végződő, virágos díszítésekkel ellátott ezüst serleg,¹⁷⁰ felirata: „Major Sára Török Pálné ajándékozta a csekefalvi unitár ekklezsiának 1882”. Az aranykönyvi bejegyzés szerint Török Pál az egyházközség gondnoka volt, aki 1864-ben pénzadománnyal járult az egyház kiadásaihoz, felesége pedig 1867-ben egy úrasztali terítőt is ajándékozott.¹⁷¹ A másik egy kívülről ezüsttel, belülről arannyal befűjtatott karcsú, talpas serleg,¹⁷² felirata: „Emlékül Fekete Dénes és neje Fazakas Zsuzsa, 1910.”

A nők által használt egyik úrvacsorai kehely a gyülekezet legrégebbi darabja, melyről így írtak 1773-ban: „Vagyon az Ecclesia[na]k egy Singes kora Ládaja. Mellyben tartatik az Ur Asztalára való, egy hoszszuko, a' felső szádánál viragos arannyas, az alsó reszin abrontos arannyas, de az abrontson alol meg hasadott ezüst Pohár; Vágjon benne a' fenekiben alól egy B. betü.”¹⁷³ Ivel már a 18. század végén is hibás volt, feltételezem, hogy korábban vagy a szentábrahámi anyaegyházban, vagy más gyülekezetnél használték, ahol helyébe új darab került, és akkor adták át a leányegyháznak.

A nőknél használt másik kelyhet 2009-ben kapta a gyülekezet, amikor a lelkész a Hopedale-i unitárius univerzalista gyülekezetnél tett látogatást. Felirata: „CSEKEFALVA –

¹⁶⁷ Arany könyvi bejegyzések 41.

¹⁶⁸ Arany könyvi bejegyzések 45.

¹⁶⁹ Lőrinczi 1971: 41, 67-68.

¹⁷⁰ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 3.

¹⁷¹ Arany könyvi bejegyzések 35.

¹⁷² Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 3.

¹⁷³ Adorjáni 1991a: 42.

HOPEDALE In Memory of Rev. Richard F. Drinon 1932-2008” Richard F. Drinon volt az amerikai testvérgyülekezet lelkésze, vele indította el Moldován-Szeredai Noémi a kapcsolatot, az ő emlékét őrzi a kehely.

A kenyeret tartalmazó gyári, fém tányért is lelkész adta, felirata: „Özv. Lőrincz Mózesné adománya férje emlékére a csekefalvi unitárius egyházközségnek 1985. szeptember 29. Péterfi Sándor lelkész”

A keresztelői pohár is régi darab, 1801-ben így vették jegyzékbe: „Egy fél fertályos taplas ón pohár, keresztelésre szolgáló, Gagyi Judith ajándéka.”¹⁷⁴

A legújabb darabot Moldován-Szeredai Noémi lelkész nő és férje adományozták lányuk konfirmálása alkalmából. A poharat ócskapiacon vették, ebbe gravírozatták bele a feliratot: „Moldován Szeredai Eszter / és / Fodor Dávid / konfirmálása / emlékére / 2014. VI. 15.”

A használaton kívüli tárgyak közül a legrégebbi datálású egy négyszögű, kettős fedelű, 1739-ből származó ón palack, felirata: „TSEKEFALFI UNITARIA ECCLA AO 1739”. Ez az 1773. és 1801. évi összeírásokban is szerepelt.

A három óntányér közül az egyik: „B M / G R / 1772” feliratú. A másikon „P J 1734” felirat olvasható, a harmadikon pedig „HK” monogram. Az első nem, a második és a harmadik óntányér szerepelt az 1801. évi jegyzékben: „Két ón tányér, az egyik Ttetes Jakabházi Pálné Henter Krisztina Asszony ajándéka, melynek belső karimáján H. K. betűk vannak, a másik lapos és a fenekén kívül P. J. 1744 felirat van írva.”¹⁷⁵ Ez utóbbi fenekén segesvári készítést tanúsító mesterjel található.

Ugyan már nincs meg az a gyöngyházás nyelvű kés, amiről 1773-ban írtak, de az összeírásban ez az egyetlen tárgy, aminek készítési helye is szerepel. E szerint ez is szász termék, Brassóból került használati helyére. Egy 1777-ből származó leírás pedig egy adományozási motiváció háttérébe nyújt bepillantani: „Csekefalvi Gagyi Andrasné, Gagyi Judith Asszony, NB. [Nota Bene - megjegyzendő] Meg ne ütközzék az Olvasó a' Gagyi nevezetben, mert más féle Familia a' Férfi, másféle az Asszony, ha egy nevezeten vadnak is lévén egyetlen egj kedves István nevezetű Fiatskaja, s' több azon kívül nemis lévén, mivel Istennek tetszett azt kedves gyermeki á'llapottyában el venni: kívánta annak emlekezetit fenn hadni azzal, hogj a' Csekefalvi Filialis Unitaria Ecclesia számára tsinaltatott s' adott egy On Pohart, melly vagyon fél fertallyos mekkoraságu, talpas és egy ujni hoszsusagú labas, a'

¹⁷⁴ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 40.

¹⁷⁵ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 40.

Szent. Kereszttségnek ki szolgáltatásának Eszközéül. Légyen ditsere a' Jok[na]k száma között.”¹⁷⁶

A templomot díszítő textilek

Az úrasztalát az 1773., 1801, és 1840. évi leírások szerint székely szőnyegekkel terítették le. Ez is mutatja, hogy a nagyobb, módosabb gyülekezetekhez képest itt kevesebb drága, külföldi anyagból készült darabot ajánlottak fel a hívek. Az úrasztali terítők közül csupán egy 1886-ban készült díszes darabot emelek ki, mely jelenleg keretezve a gyülekezeti terem falán látható. Felirata: „Török Péter és neje Farkas Anna 1886.”¹⁷⁷

A templom és az úrasztala díszítésével kapcsolatban érdekesség, hogy 1925-ben egy asszony a szószék fölé művirág koszorút kötött, az úrasztalára pedig egy cserép virágtartót adományozott.¹⁷⁸

A templomban egy falvédő emlékeztet az amerikai testvérgyülekezetre: „EGY AZ ISTEN – GOD IS ONE / CSEKEFALVA HOPEDALE”

A szószéket egy bordó bársonyterítő borítja: „Egy az Isten! Major Béla és neje Török Eszter emlékére adományozták leányaik Irénke és Ildikó. 2011”. E fölött egy hat részből álló együttes keskeny, kalocsai hímzéssel készített terítője fut: „Adományozta Gábor Mózes, neje Margit és leánya Ágnes / Héreg, Magyarország 1991.” A kalocsai stílusú karzatterítő felirata: „Nagy Károly és neje Török Erzsébet Adományozta 1995-ben”.

Az úrasztalán a szószéken lévő bordó bársonyterítő párja látható, rajta egy felirata szerint 1929-ben Török Piroska által készített fehér terítő helyezkedik el, afölött pedig egy kalocsai mintával hímzett. Az 1929. évi terítőhöz még három hasonló díszítésű tartozik, ezeket úrvacsoravételkor használják, kettőt a szószékre, egyet a papi székre helyeznek. Kettő felirata: „Emlékül! Bedő Domokos és neje Fekete Zelma 1927”, szélén: „Ágota” A harmadiké: „Török Bertuska és Piroska / 1927”.

Az úrvacsoraosztás alkalmával használt, selyem alapú, búzakaralászokkal díszített együttest „Adományozta a Tar család az elhunyt szülők emlékére 2007”. Egyik darabjával az úrasztalát terítik le, a másikkal az összekészített kelyheket, a harmadik pedig a kenyeret tartalmazó tányér terítője.

A használaton kívüli terítők között van egy fehér színű kalotaszegi varrottas együttes, amit 1971-ben készített, 1 úrasztali terítőből, 1 szószék terítőből és 2 papi szék terítőből áll.

¹⁷⁶ Adorjáni 1991a: 43.

¹⁷⁷ Arany könyvi bejegyzések 1.

¹⁷⁸ Arany könyvi bejegyzések 42-43.

Használaton kívül van egy 1902-ben és egy 1917-ben készített terítő is. Az utóbbi felirata: „LŐRINCI ZSUZSANNA BUDAPEST MALYÁK ISTVÁNNÉ 1917”.

Az adományozás tényét még a gyári szőnyeg szélére is rávarrták: „Németh Márton és neje Páll Mária 1967.”

A terítők között van egy fekete, ezt nagypénteken szokták feltenni az úrasztalára.

A templomban találtam egy ládát, benne összecsomagolva az egyszerűen csak „gyász”-nak nevezett együttes darabjait (a leltárkönyvben kegyszeres ládaként szerepel). Haláleset alkalmával innen viszik el a hívek, és ezzel készítik el a ravatalt. A „gyász”-t csak akkor adják ki, ha az elhunyt egyháztagnak rendezett az egyházi hozzájárulása. Ebből a kapura és a ház ajtajára is tesznek drapériát a gyász jeleként, továbbá azt a két deszkát is fekete anyaggal terítik le, amire a koporsót rakják. A kapun elhelyezett drapériára gombostűkkel erősítik fel a gyászjelentést. A halotti zászlót temetéskor a menet elején egy asszony viszi. Ezzel a feladattal két asszonyt bíznak meg, a zászló nehéz súlya miatt ugyanis azt felváltva vitték. Csekefalván olyan rendszer él, hogy házról házra száll át ez a feladat. Az első temetés alkalmával az első két unitárius háztól kell egy-egy asszonynak jönnie, a következő temetés alkalmával a harmadik és negyedik unitáriusok által lakott háztól, és így tovább. Mikor a falu végére érnek, kezdődik előről. A reformátusoknál hasonló rendszer működik. 2014-ig háztól való temetés esetén a lelkésznek kitétek egy asztalt a tornácra, hogy mindenki hallja a beszédet. A koporsót ugyanis az első szobába tették, körülötte a közvetlen rokonok helyezkedtek el, a megjelent távolabbi rokonok vagy szomszédok az udvaron álltak. Ha kicsi volt az udvar, ott csak az asszonyok tartózkodtak, a férfiak a kapun kívül az úton álltak.

Az egyházi telkek

Csekefalván – lévén Szentábrahám filiája – pap nem élt, csak a kántortanító. 1773-ban lakásáról csupán a legértékesebb darabokat emelték ki: „A' Mesterség Házába vagyon két karos Fogas, fába rakott két üveg Ablak. Egy könyv in Folia regiis egy kitsin ez az iras oldalán 1742.”¹⁷⁹

A mesteri telekről 1801-ből részletesebb leírás maradt fenn: a telket cserefa karókkal épített sövénykerítés vette körül, egy nagyobb és egy kisebb fenyőfából, cserefa kapufélfákkal készült kapun lehetett bejutni. A boronafalú, a mestergerenda felirata szerint 1758-ban épült lakóházban középtű a pitvar helyezkedett el, innen nyílt egyik oldalra ajtó a „Mesterség

¹⁷⁹ Adorjáni 1991a: 42.

lakóházá”-ba, másik oldalra a „Classis”-ba, a két szoba között, a pitvar hátsó részében pedig egy „Elés Kamrátska”. A kántortanító két üveglablakkal ellátott szobájában, vagyis „Az Házban ben találtaik paraszt és mázas kajhákból elegyesen rakott füttös tüzelő Kementze, két hosszú karjos fogasokkal és égy kerek Asztalotskával égyütt mellyen ezen Esztendő Szám vagyon 1634.” A tanterem világíttatván „két pappiros ablakkal, ’s lévén benne paraszt tserép kákhákból rakott tüzelő kementze, a’ Gyerekek irására két fenyő deszkákból való hosszú Asztal és mellette két hosszú Padok.” A ház ereszében egy fenyődeszkából készített hambár helyezkedett el, ebben tárolták az egyház gabonáját.

A telken deszkás fedél alatt egy sütökemence állt. Szalmafedél alatt egy csere- és bükkfákból rakott „Hizo és rüdeg sertéseknek” való két pajta, kőből pedig szekérszín állott. Ez az adat is jól mutatja, hogy az állattartásban itt még a rideg- vagy külterjes és az istállózó állattartás közötti átmenet folyamatban volt. Az 1840. évi vizitációs jegyzőkönyvben a bevételek között szerepelt a tölgyerdőben termett makk ára, amit valószínűleg sertésekkel etettek meg.¹⁸⁰ Ezen kívül egy szalmával fedett, cserefa kapus csűr is állt a telken, melyet bükkfa „bornából”, cserefa talpakra építettek, két végében egy-egy állattartó pajta helyezkedett el. A csűrön hátul állt egy asztal láb, ahol a cséplésre váró gabonát tárolták. A vizet gémes, kőből kirakott kútból húzták. A kert terményei közül a szilvafákat említették meg.¹⁸¹

Az 1801. évi feljegyzésben a gazdálkodásról még az derül ki, hogy kétfordulós rendszerben művelték a földeket, a törökbúza, vagyis kukorica ekkor még nem volt általános, csak a tehetősebbek termesztették.¹⁸²

Új papi lakot az önálló egyházzá válást követő évben, 1808-ban építettek, a leírás alapján ez a korábbi mesteri telek, ahol a melléképületek nem változtak az 1801. évi feljegyzéshez képest, csupán egy kukoricakas került még a telekre, ami kapcsolatban állhat a kukorica elterjedésével, a kepe részévé válásával. „Ezen telken vagyon egy jó állapotban lévő fa ház, cserép fedél alatt mely mint a’ mester gerendára tett jegyzés mutatja épült 1808ban. Ezen ház egy közből lévő kamara és pitvar által két osztályra van szakasztva, melynek hataso osztálya Tanito háznak az első rész pedig mely két szobákból áll ’s vas záros ajtóval, zöld cserép kementzével ’s üveg ablakkal van el látva, a’ Pap lakásául szolgál, a’ házon kívül vagyon két kapukkal ’s két oldalán marha pajtákkal készült csűr szalmával fedve, - két rideg ’s egy hizo sertés ól szalmával fedél alatt – egy sütő ház sendelyel fedve ’s egy gémes kút és

¹⁸⁰ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1840: 317.

¹⁸¹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 38.

¹⁸² Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 46.

törökbuza kas – valamint két asztag láb is. Kerítése ezen teleknek nagyobbára sövényből készült, reszint a' szomszédok, részint a' halgatok által tartva – vagyon veteményező és gyümölcsös is.”¹⁸³

Az 1840. évi jegyzőkönyv egy izgalmas elemet tartalmaz a népi táplálkozás szempontjából: a gyűlés alkalmából búzából, élesztővel pálinkát főztek.¹⁸⁴

1863-ban határozták el új papi lak építését. Az építendő ház helyül az akkori kert országút melletti részét nézték ki. A „nagy ház” hossza 3, szélessége 2,5 német öl, a „kicsi ház” hossza 2,5 öl, az eresz 2 német öl egy kis szalonnás kamrával és sütőkemencével. A teljes kicsi ház alá pincét építenek, melynek a tornácról nyílik a lejárata.¹⁸⁵

A jelenleg is álló papi ház alapját 1912-ben építették.¹⁸⁶ 1923-ban így írtak róla: „A papi ház jókarban lévő csinos épület, tágas tornáccal, 3 szoba, konyha, kamra, különálló nyári konyha, mely javítást vár. Gazdasági épület: 1 csür két istállóval. Az épületek mellett a telek mintegy fél hold területű gyümölcsös és konyhakert.”¹⁸⁷

Moldován-Szeredai Noémiék az amerikai testvérgyülekezet anyagi támogatásával újították fel és bővítették a mai igényeknek megfelelően. A felújítás emlékét őrzi a kertben felállított kopjafa: „AZ ADOMÁNYOZÓK TISZTELETÉRE 2002-2007”.

A református – unitárius együttélés kezdete

A korai jegyzőkönyvekből a pontos idő feltüntetése nélkül az derült ki, hogy a két egyházközség egyenlő arányban kapott földeket és erdőket „a' falu közönséges meg-edgyezéséből”, ám ezek miatt hosszú pereskedés alakult ki a két fél között.¹⁸⁸

A mindennapokban azonban békésen élhettek együtt az emberek, kapcsolataikat nem a felekezeti hovatartozás szervezte. 1801-ben az unitárius vizitáció tagjai ezt a döntést hozták: akik a református részen lévő iskolában járni comperiáltattak, a vizitáció által onnan ha különben nem lehetne, a presbitérium segítségével által is... injungáltaték a fungens mester ő kegyelmének.¹⁸⁹

1813-ban hasonlóan írtak a református vizitáció tagjai: „Kedvetlenül vészi a Szent Visitatio a Gyermekes Szüléknek azon cselekedetét hogy Tanulo Gyermekeiket idegen vallásban valo Unitárius Vacant Mester eleibe adták: ugy más felől az oskola Mester résziről

¹⁸³ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1840: 314.

¹⁸⁴ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1840: 316, 318.

¹⁸⁵ Csekefalvi Unitarius Presbiterialis Gyűléseiről és azokban foltyatando Úgyekről azoknak el határozatásokrol készült Jegyzőkönyv az 1836dik esztendőben 36.

¹⁸⁶ Arany könyvi bejegyzések 3.

¹⁸⁷ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 232-233.

¹⁸⁸ A csekefalvi reformáta ekklesiának jegyző könyve 1776-1825: 30. 1840: 313.

¹⁸⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 47.

is hogy ennek okául azt adják, hogy az iskola Mester nem tanított. Mellyre nézve meg hadja ezennel a Sz. Visitatio mind a gyermekes Szülőknek hogy gyermekeiket azon Vacáns Mester eleibe ne botsássák, hanem a rendes iskola Mester eleibe adják fel, mind pedig az iskola Mesternek hogy minden mellesleg való mesterségnek félre tételével szorgalmazza a Gyermekeket taníttatni. Különb az iskola Mester ezt el mulasztván keményen meg büntetetik, a Szüléknek pedig ha nem engedelmeskednének talál módot... Erővel is arra szoríttassanak mellynek egyenesen való végbe vitelét bizza a Sz. Visitatio a T. Papra és a n. b. Presbyteriumra, hogy ezen rendelést a közelébb következő Vasárnapon a Templomba közönségesen fel olvasván annak ki meneteléről 's foganattyáról a Tiszt. Esperess Urat haladék nélkül tudositssák.”¹⁹⁰

Népszokások

1801-ben a bevételek között szerepelt „A' Gyermekágyból való fel szabaduláskor némely Asszonyoktól”, köztük „A' Fungens Mesternétől” kapott pénz.¹⁹¹ E szerint nem mindenki élt ezzel az adománnyal, de hogy a kántortanító köztük volt, azt mutatja, hogy általánosan elfogadott szokásról van szó. 1840-ben szintén szerepelt a bevételek között a „tisztulási pénz”.¹⁹² Akkor azt is följegyezték, hogy keresztelésért egy csirkét vagy egy csirke árának megfelelő pénzt adtak a papnak.

1923-ban a templomi óévbúcsúztató mellett, amiről még szó lesz, a kantálást jegyezték föl: „Karácsony estéjén az is szokásban van, hogy a legények először megjelennek a belső emberek ajtója előtt, éneklés után egy közülök künn köszönti a közelgő ünnepet, azután a szóló bemegy a lakásba és ott köszönti a családot, mit a belső ember pár szóval megköszön és tetszés szerinti összeget ad. Ezt folytatják a község leányos házainál, azzal a különbséggel, hogy oda mindnyájan bemennek és megkínálják őket.”¹⁹³ A karácsonyfa 1928-ban jelent meg először a kiadások között „gyermekes karácsonyfája” néven, melynek árát a hívek adományaiból fedezték.¹⁹⁴

1923-ban a mulatozásról így írtak: „A korcsmázás sajnos nagymértékű. Az ifjak mulatozása egyszerű táncok, műsoros estek rendezésében áll, meg utóbbiakat nagyrészt belső emberek, részben pedig tanuló ifjak irányítják. Továbbá rendszeresen járnak a téli hónapokban az úgy nevezett leány korusba (fonó), ahol egy-két duhajkodót leszámítva

¹⁹⁰ A csekefalvi reformáta ekklesiának jegyző könyve 1776-1825: 46-47.

¹⁹¹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 42.

¹⁹² Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1840: 317.

¹⁹³ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 230.

¹⁹⁴ Arany könyvi bejegyzések 51.

szeliden nevetgélnek, énekelnek és játszadoznak is. A felnőtteknek van 13-14 tagú fuvó zenekara, melyben való gyakorlásukkal töltik a téli esték nagy részét. Azonkívül szomszédok egybegyűlve vagy beszélgetnek, vagy időtöltésből kártyáznak.”¹⁹⁵

1923-ban néhány babonát is megemlítettek: „Egyes kuruzslás jellegű szokások ugyan még elvétve előfordulnak, de ennek talaja már csak az öregebb, tehát kevésbé iskolázott személyeknél van. Ilyen pl. a parázs szénnel, olvasztott ónnal való öntés stb.”¹⁹⁶

Az 1923. évi leírás szerint a kenyeret a papné sütötte. Mivel másutt nem találtam sem a kiadások, sem a bevételek között erre vonatkozó tételt, ez lehetett a bevett szokás.

Az I. világháború és annak hatása az unitárius egyházra

1916-ban a román hadsereg betörésekor a lelkész és mintegy 40 híve a Pest megyei Kocsérra menekült, a kántortanító pedig Jászkisérre, ahol hivatása szerinti állást kapott, és vallásos oktatásban részesítette az ott tanuló 15 unitárius növendékét. November hó első vasárnapján tartották a hazatérés örömeivel az első istentiszteletet a csekefalvi templomban. Ekkor került sor úrvacsoravétellel összekötve az őszi hálaadás ünnepére. A gondnoknak köszönhetően az ellenség nem tett kárt a templomban, és az úrasztali tárgyak is épségben megmaradtak.

1916-ban elvitték a két harangot hadi célra. Helyette egy leleményes eszközt készítettek: 70 cm hosszú, 50 cm széles acéllapot erősítettek a harang helyére.¹⁹⁷

Az I. világháborút követő hatalomváltás következtében az addigi állami iskola a román tulajdonát képezte. A református és unitárius egyházi vezetők önálló felekezeti iskolák létrehozását szorgalmazták, de ilyen kis gyülekezetekben erre nem volt mód. Csekefalván a két felekezet közös összefogással, református vezetéssel hozta létre az egyházi iskolát, mely felszerelések hiányában csak 1920. január 2-án nyitotta meg kapuit.¹⁹⁸ Az unitárius kántortanító azonban a felekezeti iskolát elhagyta, és esküt tett a román államnak, majd az állami iskolában tanított, emiatt a hívek és közte konfliktus alakult ki. Ezt az 1923. évi vizsgálószerk simította el, a hívek elvállalták a romlásnak indult kántori lak felújítását, hogy a kántor visszaköltözhessen. A gyermekek többségét a felekezeti iskolába írták be a szülők, de 1923-ban a román hatóságok betiltatták azt.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 2.

¹⁹⁶ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 6.

¹⁹⁷ 21. leltári számú, cím nélküli jegyzőkönyv, 1911-1952: 22-24.

¹⁹⁸ 21. leltári számú, cím nélküli jegyzőkönyv, 1911-1952: 32.

¹⁹⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 2, 229-230.

Kutatásom fontos részét képezik a vizitációs jegyzőkönyvek, melyek létrejöttéhez, a vizsgálat lefolyásáról 1923-ból maradt fenn részletes leírás: „A püspöki vizsgálószték 1923. szeptember 15-én délelőtt 9 órakor érkezett meg, Dr. Elekes Dénes egyházi tanácsos kocsiján, Székelykeresztúrtól Csekefalvára. A lelkészi lakás előtt felállított diszkapunál, Sófalvi Domokos lelkész úr fogata a keblitanács és több egyházttag jelenlétében a püspöki vizsgálósztéket. Kifejezést adott azon meggyőződésének, hogy bár a sorban utolsók közé tartoznak, kiket a püspöki vizsgálószték meglátogat, de hiszik, hogy a főtiszt. Püspök úr jó indulatában és szeretetében nem lesznek utolsók. Az üdvözlétet a főtiszt. Püspök helyettes úr hálával fogadja s biztosítja, hogy az utolsók is lehetnek elsők, ha nemes szív és jó cselekedetek vezérlik.

Ezután ugyancsak a diszkapunál Varga Béla ref. lelkész köszönti főtiszt Dr. Boros György püspök helyettes úrat, hangsúlyozva, hogy Csekefalván az unitáriusok és a reformátusok mindig békességben éltek és ezáltal vezéreltetve hozza el most is testvéri üdvözlétét, melyet a főtiszt. Püspök helyettes úr az együtt érzésre való buzdító szavakkal válaszolt.

Ezek után Vadász Ilonka egy szép csokrot nyújtott át a főtiszt. Püspök helyettes úrnak, melyet meg köszönve, a püspöki vizsgálószték lelkészi lakásban szállott meg. Tíz órai elfogyasztása után, a püspöki vizsgálószték a templomba megy és Istentiszteletet tart, melyen, ép heti vásár lévén, a hívek kevesen jelenhettek meg aránylag. A templomban „E szent napon örvendezzünk” kezdetű ének elhangzása után, imát mondott Kovács Lajos pp. v. széki jegyző, a szeretet és békesség áldását kérve Istentől a gyülekezetre. Közre Lőrinczi Elek vezetésével – aki az előbbi ének is vezette, mint kiségitő kántor – a gyülekezet „Világosság szent atyja” kezdetű énekét énekelte, mely alatt a főtiszt Phelyettes úr foglalta el a szósztéket s tartotta meg Máté V. „Boldogok a békességre igyekezők, mert ők Isten fiainak mondatnak” alapján főpásztori beszédét. Hivatkozott arra, hogy a keresztény vallás legnagyobb vívmánya az a gondolat, hogy Isten a mi Atyánk. Jézus erről igyekezett felvilágosítani az embereket. Reámutatott arra, hogy a békesség országa az Isten országa. Kéri a főtiszt. Úr, hogy becsüljék meg a békességet, mert az ez által teremtett nyugalom adja meg az igazi boldogságot. Ehhez a hitben áldást kér a gyülekezetére.

A főpásztori beszéd elhangzása után Sófalvi Domokos helybeli lelkész az Úr házában is üdvözlí a püspöki vizsgálósztéket, melyre válaszolva, a főtiszt. Phelyettes úr az egyház iránt való szeretetre buzdítja a gyülekezet tagjait.

Ezek után a főtitest. Phelyettes úr tudomására hozza a gyülekezetnek, hogy folytatólag a templomban közgyűlés lesz s kéri hogy a tagok maradjanak benn. Feltéve a szokásos kérdéseket, a felelet a következő...”²⁰⁰

Ebben az évben a vizsgálószék a lelkészt a nőszövetség és a Dávid Ferenc ifjúsági egyesület megalakítására utasította,²⁰¹ de ezek tényleges működéséről nem maradt fenn adat. A kisebbségi létben a reformátusok és unitáriusok közösen rendeztek „vallásos estélyeket”,²⁰² de azok is hasonló sorsra jutottak.

A felekezeti iskola megszűnte után az állami iskolában a hittant továbbra is a lelkész tartotta. Eleinte a magyar állami iskolában kialakult rendszer szerint egy református és egy unitárius tanító tanított, de 1939-ben azt írták, hogy „unitárius tanerő hiányában, de főként az állam tanügyi politikája miatt” nem tanított unitárius tanerő.²⁰³

Az 1940-1944 közötti „magyar világ” idejében felpezsdült a kulturális élet. 1940-ben kisdédóvót alapítottak, ami egyrészt megkönnyítette a szülők helyzetét, másrészt a nevelés terén is megalapozta az első lépéseket. Az 1941. évi falutalálkozón a hősök emlékműve mellett egy országzászló emlékművet is állítottak,²⁰⁴ ami az anyaországhoz való kötődés jelképeként értelmezhető. Az iskolai tanításban visszaállt az I. világháború előtti rend. A háromnyomásos gazdálkodást és az ugarrendet az 1940-es években számolták föl.²⁰⁵ 1942-ben a férfiaknak ezüstkalászos gazdátanfolyamot indítottak, ahol a legkorszerűbb gazdálkodási ismeretekről hallottak a résztvevők. A lelkész és az énekevezér által tartott népművelési összejöveteleken többek között az elmúlt két évtized hiányosságait igyekeztek pótolni, például Magyarország történelméről hallhattak a résztvevők, ami nem képezte részét a román állami iskola tananyagának. Ezen években a nemzeti identitást erősítette az újév köszöntése is, erre ugyanis a hősök emlékoszlopa előtt került sor,²⁰⁶ míg korábban és ezt követően is a templomban gyűltek össze a hívek. 1944 őszén azonban elérte a települést a front, és azt követően ismét román uralom következett. A Kommunista Párt 1947. évi hatalomra jutása után az egyházak a korábbi évekhez képest is háttérbe szorultak.

Házasságok

²⁰⁰ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 228-229.

²⁰¹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 6.

²⁰² Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 230.

²⁰³ Ecclesia domestica 1939-től 3.

²⁰⁴ Lőrinczi 1971: 8.

²⁰⁵ Lőrinczi 1971: 66.

²⁰⁶ Ecclesia domestica 1939.-től 5-8.

A statisztika jól mutatja, hogy a református és unitárius egyház tagjainak száma viszonylag egyensúlyi helyzetben volt és van. A kis lélekszámú faluközösségen belüli kiegyensúlyozottságot és a fentiekben már tárgyalt vallási közönyt fejezi ki a házassági rendszer is. Amennyiben református és unitárius személyek kötnek házasságot, a feleség automatikusan a férje vallását veszi át. Ez a szokás nem újkeletű, idős adatközlőim is erről számoltak be családjukban visszamenő jelleggel is. Vegyes házasságból adódó áttéréseket 1923-ban is említettek. Ezt ugyan a vizsgálószerk nem helyeselte, és a híveket arra buzdította, hogy „...jó unitárius semmi körülmények között nem hagyja el vallását.”²⁰⁷

A jól ismert gyakorlattól eltérően, miszerint a lányok az édesanyjuk, a fiúk az édesapjuk vallását követik (ahogy az a türelmi rendeletben szerepelt), Csekefalván azt a gyakorlatot alkalmazzák, hogy a feleség automatikusan a férj vallását követi, és ezáltal a gyermekek is azonos vallásúak lesznek. Például ha református leány unitárius legénnyel köt házasságot, akkor onnantól ő is az unitárius templomba fog járni, és a gyermekek is unitáriusok lesznek. Ám ha az unitárius lányuk református legényhez megy feleségül, akkor a házasságkötés után férjével együtt a református templomban fog részt venni a szertartásokon, gyermekei pedig reformátusok lesznek.

Ma már vannak ettől eltérő esetek is, olyan is előfordult, hogy a római katolikus feleség megtartotta saját vallását, a gyermekek azonban férje után unitáriusok lettek. Egy idős unitárius asszony, akinek mindkét menyje római katolikus származású, így fogalmazta meg véleményét a római katolikus vallásról: „Erősebb a katolikus vallás. Nagyobb a szertartás, a szokásokat meg kell tanulni, de szép vallás. Erősebb vallás. Legerősebb. Többen vannak. Ezen a vidéken nem, de Zetelakán, följebb. Annyian, s úgy mennek a templomba, hogy nem igaz. A reformátusok se annyira. Zetelakán vasárnap úgy mentek a templomba, mint az özönvíz, anyatársam gyergyóalfalusi, ott is milyen nagy katolikusok, erős. Ott imádkoznak, olyan szertartás van temetéskor is, hogy nem igaz. Egyik menyem unitárius lett, de katolikus volt. Azért tudott olyan könnyen átállni, mert elkerültek Székelykeresztúrra, ott már az a világ járta. Tiltották a vallást. Nem jártak úgy a templomba. Ő csak akkor járt a templomba, katolikus templomba, mikor hazament a mamájához Gyergyóalfaluba.”

Az unitárius lelkész

A csekefalvi unitárius lelkész, Moldován-Szeredai Noémi 1971-ben Marosvásárhelyen született, édesanyja az unitárius, édesapja a református felekezethez tartozott. A teológia

²⁰⁷ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 229.

elvégezése után mindenképp falura akart kerülni. Első évben még Marosvásárhelyen kellett maradnia segédlelkészként, majd a következő évben, 1998 őszén került Csekefalvára. Városi származású lévén a falunak azon értékei vonzották, miszerint az ottani emberek összetartóbbak, nyitottabbak, természetesebben viselkednek: „...marosvásárhelyi születésű vagyok én is, a férjem is, városiak vagyunk, nem akartunk városon maradni, hanem falura akartunk menni, mert úgy gondoltuk s most is úgy gondoljuk, hogy lehet, hogy a falusi embernek inkább szüksége van a vallásra, hitre, inkább megnyilvánul vallásos téren.” Csekefalva mellett szolt az is, hogy közel van Székelykeresztúrhoz, így a város nyújtotta előnyök is elérhetőek, a faluban és a parókián is vezetékes gáz volt, továbbá nagy vonzerőt jelentett az 1912-ből származó, tornácos parókia épülete is (a másik faluban, amit választhatott volna, egy 1980-as években épült parókia várta volna).

Moldován-Szeredai Noémiéket az is vonzotta, hogy közelebb kerülhetnek a természethez, hiszen falun meg lehet termesztetni a szükséges növényeket. Az ebből adódó lehetőségeket ki is használja: 2010 óta rendszeres résztvevője a Székelyudvarhelyen 2009 óta megrendezésre kerülő Udvarhelyszéki Gyümölcsfesztiválnak, ahol saját készítésű lekvárjait, szörpjeit árusítja. Gyülekezetéből három-négy asszony csatlakozik még hozzá. Legújabb kísérlete a levendula, 2014-ben 1 hektárnyi területet ültettek, de további bővítést is terveznek férjével. Termékeit saját facebook oldalán is hirdeti, azokkal részt vett a kolozsvári magyar napokon is.

Az unitárius egyházban csak a forradalom után, 1990-ben indult meg a teológián női hallgatók képzése, Moldován-Szeredai Noémi 1992-ben a harmadik vegyes évfolyamban kezdhette meg tanulmányait. Álláskereséskor még több helyen hátrányt jelentett számára a neme, mert a falusi gyülekezetekben a férfi pap képe élt: „...elég új dolog volt, az emberek nem igazán lelkesedtek az ötletért, vagy ha lelkesedtek, akkor lebeszéltek őket, hogy mégiscsak meg kell gondolni, mert ki tudja, mi lesz... nem tud fát vágni, havat seperni, mi lesz télen?” Mivel Csekefalván az előző lelkész nyugdíjba vonulása után egy évig nem tudták betölteni az állást, örömmel fogadták a női jelentkezőt is. 1998-ban Moldován-Szeredai Noémi volt a környéken az első női lelkész, de azóta sokat változott a helyzet, 2013-ban már heten teljesítettek szolgálatot a székelykeresztúri egyházkerületben.

Moldován-Szeredai Noémi nem tekintélyelvű lelkészi szerepet vállalt fel, hanem nyitni szeretne minden réteg felé. A katolikus házszentelés mintájára minden év elején meglátogatja a híveit, a házaknál rövid imádságot is mond, majd elbeszélget a család tagjaival.

Csekefalva mellett Moldován-Szeredai Noémihez tartozik Kede és Rugonfalva is, de azok jóval kisebb gyülekezetek, havonta egy alkalommal tart azokon a helyeken istentiszteletet. A három gyülekezet elsősorban nagy ünnepeken jelent többlet feladatokat a lelkésznek. Ezt úgy oldja meg, hogy ünnep első napján délelőtt Csekefalván, délután 15 órakor Rugonfalván tart istentiszteletet, ünnep másodnapján délelőtt pedig Kedében. Mivel itt az emberek gazdálkodásból élnek, ünnep másodnapján is (legyen az hétfő) otthon tartózkodnak. (Romániában az állami ünnepnek számító ortodox húsvét és pünkösd csak időnként esik egybe a magyarokéval, így a magyarok, köztük unitáriusok által is megtartott húsvét- és pünkösdhétfők nagy része munkanapnak számít.) Mivel télen nem lehet kimenni a Kis- és Nagykede közötti dombtetőn lévő közös templomba, 10 órakor Nagykedében egy családi házban, 11 órakor pedig Kiskedében a bolthelyiségben kerül sor az istentiszteletre. A nagy ünnepek harmadnapján ismét Csekefalván tart istentiszteletet a lelkész. Nagypénteken csak Csekefalván, 11 órakor kerül sor istentiszteletre. Volt olyan év, amikor unitárius lelkészek közreműködésével készített CD-ről hallgatták meg az unitáriusoknál nagy hagyománnyal rendelkező Passiót, máskor a lelkész felolvasta a Bibliából Jézus szenvedéstörténetét. Mivel Rugonfalván nincs unitárius templom, 1997 óta az unitáriusok is a református templomot használják (korábban egy régi kocsmai verekedés miatt volt nézeteltérés az emberek között).

Egyházi szertartások

Az istentiszteletek látogatottsága nagyon alacsony, mint ahogy a vizsgálatba bevont többi településen is. A vallási közöny már 1923-ban is érződött. A 208 fős gyülekezetből vasárnapokon délelőtt 30-50, délután mintegy 70 fő vesz részt, ünnepeken pedig 70-80 fő járul az Úr asztalához. Hétköznapokon a lelkész minden második nap tartott istentiszteletet, de azon soha senki nem vett részt.²⁰⁸

Napjainkban Csekefalván 5-10 fő vesz részt egy átlagos vasárnapon. Mindannyian nők (kivéve a lelkész férjét), férfiak csak a nagyobb ünnepek alkalmával látogatnak el Isten házába. Úrvacsoraosztással járó istentiszteleten 35-37 fő vesz részt (a 2002. évi népszámláláskor 274 személy vallotta magát unitáriusnak). A kisebb létszámú rugonfalvi gyülekezet azonban ünnepnapokon nagyobb arányban, közel 50%-ban vesz részt az istentiszteleten. Ez az információ ismét alátámasztja azt az elméletemet, hogy a kislétszámú, hátrányos helyzetű gyülekezetek aktívabbak, mert jobban érzik az elfogyás veszélyét. Az

²⁰⁸ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 229.

istentiszteleten lévők közül mindenki vesz úrvacsorát. Aki nem akar ezen részt venni, az nem megy el a templomba. Ma már a lelkésznek nincs fegyelmező szerepe az erkölcsi mértékben, mint amikor még élt az eklézsiakövetés szokása.

Egy évben négy alkalommal: karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor és őszi hálaadáson van lehetőség úrvacsora vételére, továbbá konfirmáció alkalmával. Az úrvacsorához szükséges kenyeret és bort a családok közül megegyezés szerint egy-egy adja többnyire halottaikra való emlékezés okán. Konfirmáláskor a konfirmáló gyermekek szülei adják, ha többen vannak, akkor egymás között beosztják. A kenyeret maguk sütik (a kenyérsütés egész Székelyföldön reneszánszát éli, sokan megélhetési forrásként is, a közeli városokban adják el). A bor sajátkészítésű fehér bor, szinte minden háznál telepítettek lugast. Évközi vasárnapokon nincs kántor, hanem a lelkész vezeti az éneklést. Ünnepeken van kántor, ilyenkor a lelkész és a kántor vesznek legelőször úrvacsorát, hogy utána folyamatos legyen a zene. Ha jelen van vendég (pl. a lelkész férje vagy édesanyja), akkor ő következik, majd a férfiak állnak ki egy körbe születési sorrendben a legidősebtől a legfiatalabb felé. Őket az asszonyok követik, a sorrend itt is a legidősebbel kezdődik és születési sorrendben folytatódik. A megmaradt bort istentisztelet után a férfiak fogyasztják el helyben. A kenyeret Csekefalván – ahol az a szokás, hogy a gyermekeknek konfirmálás előtt nem kell templomba járniuk – a lelkész viszi haza, Rugonfalván és Kedében viszont az istentisztelet után a részt vett gyerekek között osztja szét.

Az amerikai testvérgyülekezet

Az amerikai kapcsolatra utaló legrégebbi feljegyzést az 1923. évi vizitációs jegyzőkönyvben találtam, akkor az egyházközség amerikai testvére Detham volt, és évenként anyagilag támogatták a nehéz helyzetbe jutott gyülekezetet.²⁰⁹ Ez a kapcsolat azonban politikai okok miatt megszakadt.

Moldován-Szeredai Noémi idekerülésekor ugyan létezett papíron egy amerikai testvérgyülekezet, akikkel 1989 után vették fel a kapcsolatot, de valós érintkezés nem volt közöttük. Amikor az új lelkész felvette velük a kapcsolatot, az amerikai gyülekezet elállt a folytatástól, ezért a lelkész új testvérgyülekezetet keresett. Személyes ismeretsége által sikerült is ez a célja, és a Massachusetts állambeli Hopedale-lel vették fel a testvérgyülekezeti kapcsolatot, ahová 2002-ben férjével el is látogattak. A kapcsolat e-mailen keresztüli kommunikációból áll, a két gyülekezet értesíti egymást a jelentősebb eseményekről,

²⁰⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 231.

Moldován-Szeredai Noémi néha megadja a blogján bejegyzett tartalmakat is (<http://napi3perc.blogspot.hu/2013/10/moldovan-szeredai-noemi-az-eletbol.html>).

A csekefalvi lelkész 2011 óta az amerikai istentisztelet végén skype-on keresztül rendszeres időközönként tart előre egyeztetett témában rövid elmélkedést a kb. 100 fős amerikai gyülekezetnek, illetve beszámol a gyülekezetnek a falujában történt jelentősebb eseményekről és arról, hogyan használták föl az amerikai hívek adományait. A testvérgyülekezeti kapcsolat jelentős anyagi támogatást hozott Csekefalvának: többek között ebből a pénzből tudták igényesen felújítani a papi lakot, továbbá a gyerektáborok költségeit, a gyümölcsfesztiválra benevezett asszonyoknak kötelező tanfolyam árát is ebből finanszírozták.

A gyermekek nevelése

Napjainkra annyira leapadt a gyermekek létszáma, hogy az olyan kis falvakban, mint amilyen Csekefalva, csak alsó tagozatos osztály van. Moldován-Szeredai Noémi számára az unitárius gyermekek összefogása azért sem egyszerű, mert a helyi 1-4. osztályos iskolába csak a „dombi cigányok” járatják a gyermekeiket, akik egyik felekezethez sem tartoznak. Az unitárius gyermekeket a szülők (ide értve azokat a cigány családokat is, akik igyekeznek felzárkózni a székely családokhoz) a közigazgatási központnak számító Szentábrahámra vagy Székelykeresztúrra írták be. Ezért a csekefalvi lelkésznek vallásos nevelésre a vasárnapi istentisztelet előtt egy órával kezdődő vallásóra áll a rendelkezésére, a konfirmandusok pedig az istentisztelet után maradnak a parókián (a lelkész ragaszkodik ahhoz, hogy aki nála konfirmál, legalább ezen a heti egy alkalmon ott legyen). Ezeken az órákon készülnek fel a rendezvényeken történő szereplésekre is (pl. Dávid Ferenc emléknap, anyák napja, betlehemes).

A középiskolás korosztály elsősorban székelykeresztúri iskolájuk programjaihoz csatlakozik, azok, akik az unitárius gimnáziumba járnak, úgy érzik, hogy az iskolai feladataikkal teljesítették minden egyházi feladatukat is, és nem szívesen vesznek részt lakóhelyük egyházi eseményein. (Hasonlóan van ez sok esetben a felnőtteknél is. A hagyományos falusi község-hálóhoz képest megnőtt a választási lehetőség, hogy kivel milyen szoros kapcsolatot ápol egy ember. A falusi, egyházi község helyett sokan a városi munkahelyük révén megszerzett barátságokat erősítik meg, és szívesebben töltik velük szabadidejüket, mint a templomban.)

Moldován-Szeredai Noémi vezette be a december 6-i Mikulás összejövetelt, amikor egy középiskolás diák beöltözik Mikulásnak, majd a többi fiatal kíséretében meglátogatják és megajándékozzák a faluban lakó gyermekeket.

A faluban az alacsony gyermeklétszám miatt nincs helyi tagozata az unitárius Dávid Ferenc Ifjúsági Egyletnek. Moldován-Szeredai Noémi idekerülése után egy ideig közösen az unitárius és református gyermekeknek szervezett színi előadásokat, karácsonyi bált karácsony harmadnapján. A gyermeklétszám fogyása különösen a december 24-én, „ünnep szombatján” előadásra kerülő betlehemezésnél érezhető, amikor a szerepek kiosztása zajlik. Ezen a kisgyerekektől kezdve egészen a konfirmandusokig vesznek részt a gyerekek, a nagyobbak már nem szívesen vállalnak részvételt. Az előadás után a gyerekeknek és az özvegyeknek is hoz az „angyal” csomagot, amit valójában az amerikai testvérgyülekezet adománya tesz lehetővé. A karácsonyi kántálás szokása (a konfirmált legények szenteste kb. 22 órától másnap hajnalig házról házra járva énekeltek) pár éve abba maradt.

2002-ben szervezték meg az első gyermektábort Csekefalván, azóta is töretlen népszerűségnek örvend, és sok más településen is megrendezésre kerül. A cél az volt, hogy a falusi gyermekek többsége nem jut el nyaralni, ezért legyen nekik helyben lehetőségük a szórakozásra. A táborban a kézműves foglalkozások mellett hangsúlyt fektetnek a vallási nevelésre is, volt, amikor vallásos mesék köré szervezték a tábort, máskor vallásos énekek tanulása köré. A résztvevők 5-14 év közöttiek, maximális létszám a 35 volt. Köztük nemcsak helybeli unitárius gyermekek voltak, hanem reformátusok is, illetve a nyári szünetre a falusi nagyszülőkhöz küldött unokák közül is többen elmentek.

A nőegylet

A nőegylet nem rendszeres tevékenységet jelent, inkább csak advent idején, illetve február-március folyamán gyűlnek össze az irodában. A farsang és a gyümölcsfesztivál mellett alkalmanként a parókia udvarán bográcsozást (pl. amerikai vendégek fogadása vagy az októberi öregek napja), vasárnapi istentisztelet utáni szeretetvendégséget szerveznek. A nőegylet összejövetelein 5-7 asszony vesz részt. Elsősorban az idősebbek közül kerülnek ki, és a generációs problémák mellett az anyagi helyzetbeli különbségek is közrejátszanak abban, hogy ki akar részt venni benne.

A református lelkész

A csekefalvi református lelkész, Kun Attila Árpád 2011 novemberében került a településre. Korábban semmilyen kötődése nem volt Székelyföldre. Édesapja a Mezőségen és Hunyad megyében elsősorban szórványtelepüléseken teljesített szolgálatot, felesége pedig kalotaszegi (gyerőmonostori) származású, ott, majd Mezőségen egy kis szórványtelepülésen (Eszményben) éltek korábban. A változás egyik fő okát az jelentette, hogy gyermekeik már

iskoláskorúak, és magyar nyelvű oktatásban szerették volna őket részesíteni, amire Székelyföldön nagyobb lehetőségük van.

Lelki szempontból nagyon sok mindenben eltérő világ fogadta őket a Székelyföldön, mint amiben fölnevelkedtek. Kiemelte, hogy a mezősegi szórványban a hívek szorosabban kötődtek a református egyházhoz, mint a csekefalvi hívek, a román – magyar együttélés serkentőleg hatott a református hitéletre. Az ortodoxok ugyanis szigorúan megtartják az ünnep- és vasárnapokat, ezeken a napokon egyáltalán nem dolgoznak, míg a csekefalvi reformátusok nagy része vasárnap is inkább a munkára figyel, és ritkán jut el istentiszteletre. Kun Attilát az ortodox hívek is tisztelték, mert esküvő vagy temetés alkalmával a magyarul nem értő résztvevők számára románul is tartott beszédet.

Amikor Csekefalvára költözött családjával, meglepte egyik református hívének megjegyzése, hiszen teológiai szempontból nagyon lényeges különbség van a reformátusok és unitáriusok között: „Tiszteletes úr, akár református templomba megyünk, akár unitáriusba, ugyanúgy jól vagyunk.” Az unitárius-református kölcsönhatásról így nyilatkozott a református lelkész: „Ez önmagában véve nem kellene probléma legyen, mert Erdélyben a magyarságunk kisebbség, evvel tartozunk, hogy össze kell tartani különbözőségeik ellenére. Vagy éppenséggel azzal tartunk össze, hogy egymás különbözőségével segítünk... Ebbe ők beleszülettek, és ehhez a lelkésznek a maga módján muszáj alkalmazkodnia, mert másképp nem tud megenni.”

A 160 fős református gyülekezet hasonló problémákkal küzd, mint a létszámában hasonló léptékű unitárius gyülekezet. A vásár- és ünnepnapokat a református hívek sem tisztelik, őket is fenyegeti az elöregedés. A 160 fős református gyülekezetben 2013-ban 12 vallásórás gyermek volt és 2 konfirmáló.

Kun Attilának Csekefalva mellett még három szolgálati helye van: Szentábrahám és Gagy leányegyházak, Andrásfalva pedig szórványegyházközség. Andrásfalván 10, Gagyban 80, Szentábrahámon 40 fő körül mozog a létszám. A lelkész szolgálati rendje a következő: Csekefalván minden vasárnap tart istentiszteletet, és emellett minden vasárnap még egy gyülekezetbe megy el: Gagyba a hónap első és negyedik vasárnapján, Szentábrahámba minden második vasárnap, Andrásfalvára pedig minden harmadik vasárnap. Minden helyszínen alacsony az istentiszteletek látogatottsága. A hozzáállást jelzi az egyik gondnok javaslata, amikor virágvasárnap csak ő és felesége voltak jelen az istentiszteleten: „Tiszteletes úr, egy rövid Miatyánk, megyünk haza.”

Református-unitárius rendezvények

A kisebbségi létbe került református és unitárius gyülekezetek közös szervezésében az általam átnézett iratokban az I. világháborút követő években került sor rendezvényekre, amikor ezek jelentették a nemzeti identitás alapköveit.

A jelenlegi református lelkész évfolyamtársa volt az unitáriusnak a kolozsvári egyetemi évek alatt. A kettejük közötti jó kapcsolat és az a közös szándékuk, mely szerint a felekezeti hittételek közti különbséghez képest előtérbe helyezik a faluközösség egészének jólétét, barátságát, hozzájárul a közös rendezvényekhez. Kun Attila szerint „Csekefalván azért, hogy a közösségi életet megmentjük, magát a falut, mindezek a dolgok ellenére, amit elmondtam, milyen kölcsönhatásban van a református – unitárius élet, fel kell vállalni az együtt munkálkodást. És ennek áldása van. Az, hogy összejöttek egy kórus, az, hogy a gyülekezet, a faluközösség kezdi érezni azt, hogy együtt vagyunk... [A hitelvek tekintetében] Akkorák a különbségek alapján véve. De a hétköznapi szintjén és az egyházi élet szintjén itt Csekefalván ezt nem szabad éreztetni.”

Így például a szilveszter éjféli istentiszteletet felváltva egyik évben egyik, másik évben másik templomban tartják meg: az istentisztelet 23.45-kor kezdődik, a vendég lelkész elbúcsúztatja az óévet. Éjfélkor megszólalnak a harangok, majd az otthoni lelkész köszönti az újévet: „Az emberek is szeretik ezeket a közös rendezvényeket, én úgy látom, hogy nekünk lelkészeknek is jó, mert van gyülekezetünk, látjuk, hogy tényleg értékelik, érdemes.” 2012 óta a tél végi imahetet is közösen szervezik, egyik évben az unitárius, másik évben a református templomban.

Moldován-Szeredai Noémihez kötődik az öregek napja elindítása, amit a 70 éven felüli lakosok számára szervez. Az utóbbi 4 évben már a reformátusokkal közösen került megrendezésre ez a rendezvény is, ami egy kerti bográcsozással, kötetlen beszélgetéssel párosul.

2013 elején a két gyülekezet közös, ökumenikus kórust hozott létre, melyet a református lelkész felesége, Kun Berta vezet. Fellépnek az imahéten, március 15-én, halottak napja alkalmával is. Előfordult, hogy környékbeli kórust is elhívtak a faluba, majd a fellépés után bográcsozáson látták vendégül őket.

A lelkészek a nemzeti ünnepek szervezésében is részt vesznek. Például március 15-én az iskola előtt elhelyezkedő I. világháborús emlékműnél a polgármester, a kórus és a fúvószenekar mellett egyik évben az unitárius, másik évben a református lelkész tart rövid áhítatot (az előző, idős református lelkéssel távolságtartó volt a viszonya az unitárius lelkésznek).

Az I. világháborús emlékmű lett a helyszíne a november 1-jei megemlékezésnek is. Régebben ezen a napon a két templomban külön-külön istentiszteletet tartottak, de ezek nem voltak nagy látogatottságúak, viszont az istentiszteletről hazatérők az emlékműnél gyűjtöttek gyertyákat. Moldován-Szeredai Noémi erre a mozzanatra építette fel azt az új rendet, miszerint a református lelkésszel együtt az emlékműnél tartanak felváltva áhítatot.

Míg korábban az elhunytakat a faluközpontról távol eső, nehezen megközelíthető hegyoldalon két helyre vagy a családi kertekben temették el, addig az előző református lelkész kezdeményezésére 1996-ban a főút mellett alakítottak ki új temetőt, ahol 2014-ben készült el a ravatalozó. Eleinte nagy ellenállás fogadta a kezdeményezést, de ma már mindenki pozitívan áll hozzá, és csak néhány idős asszony kéri, hogy férje mellé, a régebbi családi helyre temessék. A temető a két egyház közös tulajdona, a kialakításkor volt egy alap, amibe minden család beállhatott egy bizonyos összeggel, számukra ingyenes a temető használata, aki viszont nem támogatta a kezdeményezést vagy később költözött a faluba, temetés alkalmával fizetnie kell.

A cigányság

Moldován-Szeredai Noémi figyelme nemcsak az unitáriusként számon tartott emberekre összpontosul, hanem a cigányokat is felkeresi, őket is emberszámba veszi, ami nem nyerte el minden unitárius tetszését. Hasonlót tapasztalt Kun Attila is: gyakori, hogy az általa kért közmunkára kényelmi okból nem a református híve megy el, hanem az illető pénzért fogad maga helyett egy cigányt, mert tudja, hogy illene kivennie a részét a munkából. Ezért a közmunkán székelyek és cigányok vegyesen vesznek részt, de amikor ebédre kerül a sor, külön csoportokban ülnek le. Egy ilyen alkalommal Kun Attila a cigányok közé ült le ebédelni, hogy megismerje őket, mire egyik református híve hangosan megjegyezte, hogy ne a cigányok közé üljön, hanem hozzájuk. Ennek ellenére ő a helyén maradt, amit furcsálltak a hívek.

A csekefalvi cigányok két részre oszthatók: a „dombi cigányok” névvel illetett csoport elkülönülve, a falu szélén, a Székelykeresztúr felé eső domboldalon él (kb. 100-150 fő). Közülük sokan a székelykeresztúri gyermekotthonban nőttek fel, nem volt olyan családi háttérük, ahová onnan visszatérhettek volna. Elsősorban szociális segélyekből és napszámból élnek, de a napszám az utóbbi időben megfogyatkozott, mert a mezőgazdasági munkákat (pl. kukoricaszedés) gépesítették, és így nincs szükség kézi munkaerőre. Emiatt néhányan Magyarországon próbálnak szerencsét. A másik csoport igyekszik a székelyek felé idomulni, integrálódni, az ott bevett normák szerint élni. Gazdálkodnak, állatokat tartanak, néhányan

Magyarországon vállalnak mezőgazdasági munkát. Ez a csoport három részre osztható: egyik részük régóta a faluban lakik, ősük pásztorként érkezett a faluba, ápolják egymással a rokonsági kapcsolatokat. A másik részük pár éve költözött Csekefalvára, eredetileg reformátusok voltak, és Moldován-Szeredai Noémi év eleji látogatása révén fordultak az unitárius gyülekezet felé, de rendszeresen nem járnak templomba, ahogyan a székelyek sem. Őket „csűrös cigányok”-nak nevezik, mert eredetileg egy csürt vásároltak meg a faluban, azt alakították át lakóépületté, és később e köré építették fel házaikat. Ez a két csoport ma már házassági kapcsolatban áll egymással. A harmadik csoportba a sátoros cigányok tartoznak, akik úribb cigányoknak tartják magukat a többi csoporthoz képest. Közülük egy özvegyasszony Bözödújfaluról került ide családjával, amikor a falut elárasztották vízzel. Gyermekai Magyarországon élnek. Ő minden vasárnap elmegy az unitárius istentiszteletre. Úrvacsoravételkor nem a sor végére áll, ahogy azt társadalmi státusza alapján sokan elvárták volna, hanem az unitárius szokásoknak megfelelően életkora alapján áll be a tősgyökeres asszonyok közé (először a legidősebb asszony vesz úrvacsorát, legvégül a legfiatalabb lány). Rajta kívül még két sátoros cigány él Csekefalván, akik Jehova Tanúi. Moldován-Szeredai Noémi véleménye szerint a cigányok lelkivilágához közelebb állnak a gazdagabb színvilágú vallások. Ehhez járul még hozzá véleményem szerint az is, hogy a cigányokat tömörítő kisegyházakban a cigány hívek egyenlő rangúak, míg az unitárius vagy református hívek jelentős része kirekeszti őket.

FIATFALVA

A településről

Fiatfalva azért került be a vizsgálandó templomok közé, mert azt évszázadok óta együtt használják a reformátusok és az unitáriusok, vagyis itt tapasztalható meg a vallásszabadság gyakorlati alkalmazása.

A Nagy-Küküllő jobb parján fekvő falu határa a Küküllő szántott lapályát, illetve a völgyet délről határoló dombsort foglalja magában. Ez utóbbit szántók, legelők, gyümölcsösök és nagyobb bükkerdők borítják.²¹⁰

Kutatástörténeti szempontból három tanulmányt emelek ki: Miklós Zoltán 10 évvel ezelőtt a cigányok körében végzett gyűjtést,²¹¹ Oláh Sándor 2003-ban az akkori földhasználatot vizsgálta,²¹² a helyi születésű Domokos Levente pedig a templom egykori kazettás mennyezetének feliratos kazettáit restaurálta.²¹³

Az alábbi statisztikákhoz itt is annyit fűzök hozzá, hogy a cigányok létszámára vonatkozóan nem hiteles, azok száma meghaladja az itt mutatott értéket, mert anyanyelvük magyar, és nemzetiségükre vonatkozó kérdésre is magyar választ adtak. Az unitárius lelkész följegyzései között megtaláltam az 1941. évi népszámlálás eredményét, mely szerint a lakosság 10%-a, 104 fő cigány volt.²¹⁴ A kárahegyi cigánytelepen az 1990-es években 287 fő élt, 2002-re számuk 350 körülire emelkedett.²¹⁵

Fiatfalva etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai²¹⁶

	összesen	magyar	román	német	zsidó	cigány	egyéb
1850 n	864	424 + 301 székely	139				
1880 a	772	651	46	1			50+24
1880 n	772	672	47	1			52
1890 a	798	781	16				1
1900 a	894	893	1				
1910 a	1016	984	1				32 (nagy részt cigányok)
1920 n	897	882					15
1930 a	897	892	2	1	2		
1930 n	897	889	2	1	5		
1941a	1027	1027					

²¹⁰ Benkő 1992: 150.

²¹¹ Miklós 2005: 171-192.

²¹² Oláh 2003: 131-145.

²¹³ Domokos – Galambos – Sajó 2013: 59-72.

²¹⁴ Historia domestica Ürmösi Sándor papsága alatt 1892-ik évtől 85.

²¹⁵ Sepsiszéki Nagy 2003: 215.

²¹⁶ Varga E. 2008a: 8.

1941 n	1027	1026			1		
1966 a	1027	1006	17	4			
1966 n	1027	985	17	4		21	
1977 n	1067	925	1			141	
1992 n	1111	1000	2			109	
2002 a	1100	1098	2				
2002 n	1100	915	1			184	

Fiatfalva felekezeti adatai²¹⁷

	összes	ortodox	gr. kat.	r. kat.	ref.	evang.	unitárius	izraelita	baptista	egyéb
1850	864	87	52	13	378		334			
1857	843	94	35	23	360		331			
1869	907	90	8	27	382	2	396			
1880	772	48		6	375		343			
1890	798	20	7	14	374		383			
1900	894	8	3	15	449		406			
1910	1016	9		33	512	3	453			
1930	897	1	2	17	491	1	372	8	4	1
1941	1027	1	1	44	533	1	435	10	2	
1992	1111	5		46	504		555			1
2002	1100	9	7	39	436		601			8

Fiatfalva birtokosai

A falu neve legkorábban 1460-ban, Fiatfalvi Illés nevében fordult elő. A rendelkezésre álló forrásokban először 1466-ban bukkant fel a 15-17. században Fiatfalván birtokos főrendű Geréb család más fiatfalvi birtokosok társaságában. A neve alapján szász eredetű (Greb) család származási helyét nem ismerjük, de Benkő Elek szerint Orbán Balázs állításával szemben nincs adat arra, hogy a fiatfalvi Gerébek rokoni kapcsolatban álltak volna a vingárti Geréb családdal.²¹⁸

János Zsigmond a székelyek 1562-i lázadását levertén, a székely közrend szabad birtokait büntetésből elkobozta, kincstári tulajdonnak mondotta ki, s nemsokára megkezdte eladományozásukat is, hogy így a székelység közé ékelt nemességgel jobban ura lehessen a legyőzötteknek.²¹⁹ A tömeges jobbágyosításra utaló legkorábbi oklevél Fiatfalvára vonatkozik: 1566-ban János Zsigmond Geréb Benedeknek 27 ház jobbágyot adományozott. Egy évvel később a lófők 25 dénáros adójegyzékében Fiatfalva 22 portával szerepelt. 1576-ban Fiatfalva egyedüli főrendű családja a Geréb família. 1572-ben „Mattheus chiky de fiatfalwa” nevű prókátort említettek.²²⁰

²¹⁷ Varga E. 2008b: 6.

²¹⁸ Benkő 1992: 187.

²¹⁹ Kelemen 1925: 164.

²²⁰ Szabó szerk. 1895: 21.

Az egyik leszármazott, Geréb András 1602-ben egyedül szerepelt Fiafalváról nemesként. Részt vett Bocskai István és Báthory Gábor hadjárataiban, majd Bethlen Gábornak lett becsült vitéze, udvari testőrségének kapitánya. A fiatfalvi kastélyt is minden bizonnyal ő építette. Utódok nélkül halt meg, a kincstárra szállt fiatfalvi birtokot és udvarházat 1628-ban ifjabb Siménfalvi Székely Mózes étekfogó mester nyerte el Bethlen Gábor jóvoltából. Székely Mózes mint udvarhelyszéki királybíró azonban I. Rákóczi György ellen lépett fel, 1633-ban kimenekült az országból. Hütlenségével a fiatfalvi kastély a kincstárra szállt, majd a dunántúli származású Brenhidai Huszár Mátyás, Marosszék királybírája kapta meg. Leánya, Borbála 1676-ban kötött második házassága révén a birtok a hídvégi Nemes család tulajdonába került. Az utódok közül Mátyás Ádám 1755-ben, Mária Teréziának köszönhetően grófi rangra emelkedett.

A templom szempontjából az utódok közül Nemes Klárát (1719-1800), Bethlen Sámuelnét kell kiemelni, végrendeletében ugyanis jelentős összeget hagyott az egyházra. Neki köszönhető az anyaegyházzá válás is.²²¹ „E boldog emlékezetű urnő volt ez egyház tulajdonképi alapítója, rendelvén udvara őszi-tavaszi terményeinek és a malom-vámnak tizedét papi fizetésül, a mely későbbi tulajdonosok által elvonatván, hoszszas per tárgya volt, mignem békesség útján nyert pénz öszszeggel vásároltatott a mai papi kákonikumnak nagyobb része. E b. e. urnő folyt be nagy mértékben segélyével a maig is jó karban álló papi kőház fölépítésére, ellátta az urasztalt gyönyörű készlettel, melyek közt megemlitendő mint ritkaság egy szép nehéz selyem takaró.”²²²

Az imént említett református parókia 1794-95-ben épült fel, mely – amint az Pálffy Dénes lelkész 1796-ban írt, valószínűleg támadásokra adott válaszából kiderül – kimagaslott a parókiák közül: „A Papi Kő Ház építésében vádoltatott némellyektől annak költséges, és talán a’ mi alaton, Reformatus, és falusi Pap sorsunka meg-haladó tzifraságával. A’ mi ezen Házban szembe-tünőbb, az, a’ két Háznak Stakaturája, és a’ Pintzéknek Bóltja lehet. Én ezt amit tsináltattam, hogy állandóbb legyen, látván sok helyyeken a’ Pintze gerendáinak és Padlásának, rövidebb vagy később időre való bizonyos el-sorvadásokat; amazt pedig tiszta vóltáért-is állandóságán felllyül, hogy a’ férgek és egyéb bogarak a’ Ház Padlásában örökös fészket ne verjenek. Ezek hát a’ mód nélkül való fényességek, ha ugyan tsak Joságoknak mondani nem lehet... és én is az építésnek első Pillantásától fogva... tulajdon két kezeimmel, szolgálammal, hozzám-tartozóimmal, a’ sok más borozását, pálinkázását, kenyerezését hozzá téve, ha többre nem, száz forintokra reá dolgoztam... így engemet méltán senki nem vádolhat.

²²¹ A fiatfalvi egyházközség protocolluma (1783-1856) 5.

²²² Soós 1874: 40.

Ditsőség Istennek – ámen!”²²³ A parókiát az 1970-es években, az út rendezésének okán bontották le, de az egykori pince egy része megmaradt, részben a járda alá benyúlik.

A ma Ugron-kastély néven ismert épület és birtok 1866-ban került az Ugron család birtokába.²²⁴ Romos állapotban ma is áll még.

A református – unitárius együttélés

A fiatfalvi templom különlegességét az adja, hogy azt közösen használják a reformátusok és az unitáriusok. Ez a Székelyföldön belül is egyedülállónak számít, más falvakban minden felekezet törekedett saját szakrális tér kialakítására. A 17. században átmenetileg, új templom építéséig több településen is bevett szokás volt, hogy a falu egyetlen templomát megosztva használták a hívek (például az általam is vizsgált Újszékelyen,²²⁵ illetve Székelykeresztúron²²⁶), de Fiatfalva az egyetlen, ahol ez a rend a mai napig megmaradt.

A közös templomhasználat kialakulásának időpontja nem ismert, annyi bizonyos, hogy az unitáriusok 1726-ból származó jegyzőkönyve már mint tény említi ezt: „Egy templom, melyben az Reformatusokkal alternatim járnak.”²²⁷ A közös templomhasználat véleményem szerint arra utal, hogy sosem volt éles határ és komoly ellentét a két felekezet tagjai között. Ezen túlmenően anyagi okok is közrejátszhattak abban, hogy más településekhez hasonlóan nem épült külön unitárius és külön református templom, hiszen viszonylag kis gyülekezetek voltak.

A békés együttélésre utal az is, hogy a református földbirtokosok sem támogatták külön református templom építését, és a reformátusokat anyagilag fölkaroló gróf Nemes Klára sem építtetett külön templomot.

Az együttélés megítélése nagyon vegyes. Orbán Balázs üdvözölte, a lelkészek egy része is, míg másik részük hevesen tiltakozott ellene. Orbán Balázs 1868-ban megjelent munkájában ezt írta: „Fiatfalván megemlítendő az, hogy reformatusok és unitáriusok már századok óta egy templomba járnak. A vallási türelemnek, a hitben való testvérisülésnek ezen megható példája tudtommal sehol sincsen meg honunkban, pedig mily költséges és gyakran a népet tulterhelő az a szokás, hogy sok vallásu faluban néha 3-4 külön templomot kell építeni, mit a felekezetek egymásközi versenye néha nyomasztóvá is tesz. Nem lehetne-e a jóságos

²²³ A fiatfalvi egyházközség protocolluma (1783-1856). 15, 18-19.

²²⁴ Benkő 1992: 187. Kelemen 1925: 164-165. Sándor-Zsigmond 2009: 605-606.

²²⁵ Kelemen 1922: 180.

²²⁶ Konecz 1882: 396.

²²⁷ 1715-52: 77.

Istent mindenütt ugyanazon templomban imádni, mi csak jó irányban hatna, mert az emberek összesimulását és testvérisülését eredményezné.”²²⁸

A református lelkész, Soós Farkas 1874-ben így nyilatkozott az együttéléstről: „Udvarhelyszéki egyházmegyénknél Fiátfalva mintegy 8-900 lelket számláló községében van két testvér kis prot. egyh. u. m. ev. ref. és unit, kik mondhatni egyenlő számmal oszszák meg a fent jelzett lélek-számot és a kik emberi emlékezet óta egy közös templomot használnak. Van ugyan tornyukban négy harang, melyek közül kettő az ev. reformátusoké, kettő pedig az unitáriusoké, de a melyek igen sokszor közösek: templomában két karzaton két orgona, de a melyek már nem annyira közösek; van két tanító, két pap, kik ismét sokszor közösek, a menyinyiben nem csak templomban, de azon kívül is gyakran igénybe vétetnek a hívektől az övéiknek akadályoztatása esetén. Papok, tanítók és nép közt egyáltalában semmi felekezeti torzsalkodás nem létezik, a legszebb egyetértésben és testvéries békében élnek, egyik a másik isteni tiszteletén örömet részt vesznek.”²²⁹ Hogy ez a református lelkész mennyire egységben látta a két gyülekezetet, bizonyítja ezen vágya: „...vajha községünk mind két prot. testvér egyházának főbb előljárói odahatnának — nézetem szerint, inkább tehetnék, mint mi, kik közvetlen érintkezésbe vagyunk a néppel, — hogy egy vasárnap, egy papi szolgálattal váltogatva érnék be; a másik pap pedig az alatt a vasárnapi iskoláztatással foglalkoznék és általában a rendes iskolások tanításánál is több köteleztetése lenne!”²³⁰

Ugyanakkor utóda, Imreh Árpád elítélő véleménnyel volt Soós Farkas gondolatáról, és munkásságát annak szentelte, hogy öntudatosabb reformátusokká nevelje a fiatfalviakat: „Ebből a szégyenletes és veszedelmes helyzetből indítottam el egyház községemet az öntudatosítás útján... A templomon kívül már nem reformátusok vagy unitáriusok az emberek, hanem fiatfalviak. És ha a faluban van valami közbevetés az emberek között, az már gazdasági és nem hitbeli eredetű. Szerencsére a gyülekezet lelkipásztorának elég hitbeli ereje és humorérzéke van, egy ilyen fiatfalvi helyzet elviseléséhez.”²³¹ Adatközlőim viszont úgy vélekedtek, hogy a pap „alkalmazkodott az itteni rendhez.” Ebben ismét az a felfogás érvényesül, miszerint a lelkész egy választott személy, aki kívülről érkezik a közösségbe, és el kell fogadnia az ott gyakorlott normákat. Amint látni fogjuk, a templomhoz kötődő feliratokban többször is a kurátort említették.

A hívek a mindennapokban felekezeti hovatartozástól függetlenül rendezik kapcsolataikat. Vegyes házasság esetén – ugyanúgy, mint Csekefalván, Újszékelyen vagy

²²⁸ Orbán 1868: 26.

²²⁹ Soós 1874: 39.

²³⁰ Soós 1874: 47.

²³¹ Imreh 1954: 1-2.

Gálfalván – a nők férjük vallását követik. Ezen a püspöki vizitáció megjegyzése sem tudott változtatni: „A pp. vszék a hiveket figyelmezteti, hogy a mint békésen megférnek a templomban egymás mellett a reformátusok és az unitáriusok, a családi életben is tartsák meg eredeti vallásukat, ez lévén különben is a tiszteletre méltó erdélyi szokás.²³² Egyik adatközlőm szerint „Végeredményben itt az emberek mikor házasodnak, nem nagyon nézik, hogy református vagy unitárius. Általában az a szokás, hogy inkább a nő megy a férjhez, a férfi szabja meg, hogy milyen vallású legyen a család.” Ettől eltérő eset csak akkor történt, ha a férj költözött felesége családjának otthonába. Ekkor a legénynek kellett apósa vallására térnie.²³³

A két felekezet közötti jó viszonyt jelzi, hogy 1818-ban a református lelkész ezt jegyezte föl: „A’ Leányomnak Sipos Máriának lett egy fia, Kitis itthon nem létembe keresztelt meg mint fő Kereszt Atya az Unitarius Pap, Rafaji Dániel, 1833 Augus 11én Sándornak.”²³⁴

Ha valaki elhunyt, akkor az volt a szokás, hogy a halott felekezetétől függetlenül mindkét egyház harangjai megszólaltak, de ezért fizetni kellett a másik egyháznak, csupán a pap és a mester családjai voltak ez alól kivételek.²³⁵

1923-ban írták le, hogy: „A községben nevezetesebb szokásnak mondható az, hogy óesztendő estéjén a templom előtt összegyűlnek, énekelnek, szavalnak s egy közülök saját maguk által szerkesztett versben bucsuztatja az ó esztendőt s egy másik köszönti az újat.”²³⁶

A reformátusok

A kezdeti időszakra vonatkozóan a reformátusokról maradt fenn több forrás. Kolozsvárott, az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban találtam meg a fiatfalvi reformátusok legrégebbi dokumentumát,²³⁷ melyet 1783-ban kezdtek vezetni. A gyülekezet kialakulásáról egy vers is maradt fent benne, de csak kevés évszámmal, ezeket Soós Farkas

²³² 1923: 190.

²³³ Ezzel kapcsolatban egy olyan esetről is hallottam, hogy az adatközlő édesanyja egy másik faluban született, római katolikusnak keresztelték, de miután 3 éves korában árvaságra jutott, Fiafalvára került, mert katolikus nagynénje ide jött férjhez egy református férfihoz. Ezt követően az árva lányt reformátusnak nevelték, de elsőáldozó lehetett és nagynénje révén a január 6-i házszentelés kapcsán járt hozzájuk a kereszttúri katolikus pap. A lány később unitárius legényhez ment feleségül, de mivel egyke volt, férje költözött hozzájuk, így a férj tért át reformátusnak. Gyermekeiket reformátusnak keresztelték, aki része a református presbitériumnak, de máig megtartotta azt a szokást, hogy vízkereszt alkalmából eljön hozzájuk a székelykereszttúri katolikus pap házat szentelni.

²³⁴ A fiatfalvi egyházközség protocolluma (1783-1856). Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár C 13. 21: 44.

²³⁵ Ekkleziásiai Presbyteriális gyűlések jegyzőkönyve 1888- : 3.

²³⁶ 1923: 191

²³⁷ A fiatfalvi egyházközség protocolluma (1783-1856). Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár C 13.21.

igyekezett pótolni. A vers vége nem ismert, abból az 1763-1814. közötti időszak sejlik fel, de sem templom javításról, sem építésről nem esik szó benne.

„A’ Fiad-falvi Reformáta Ekklesiában Szolgált Tiszt. Papoknak Rendi.

Ez a’ Fiad-falvi kitsin Ekklésia
Az Uj-székeléhez volt régen Filia,
Abban lakott a’ Pap, ’s szolgált mind kettőben,
Itt tsak Mester lévén abban az időben.
Ha sok Filiákra most Szemünket vetjük
Akkori mint létét ennek képzelhetjük.
Vasárnap jött által a’ Pap prédikálni
Más napokon kellett Mesternek szolgálni
Kevés volt az ember, a’ sem mind fel-gyűlő
Nagyobb része levén Templomot kerülő
’S mint hogy egy Templomba jártak a’ más részszel
Szint’ a’ leg-jobbik is vólt lágy meleg észszel.
Látván Szivre vette ezt Groff Nemes Klára
Groff Bethlen Sámuel özvegye, ’s nem vára
Sok időt, e Leányt mig ki-házasitá
Midön a’ Papságot ebben fel-állitá.
Attól fogva immár e’ kis Gyülekezet,
Az Isteni erő fogván véle kezét,
Kezdett lassan lassan mind máskép’ épülni,
Mind a’ Lelkek Száma többről többre gyűlni;
Ugy, hogy most kezdettem mikor ezt irnia,
Száz kilencven négyből áll az Ekklésia.
Irgalmas Jó Isten! adj Pált, hogy plántáljon,
’S Apollós öntözvén áldásod rá szálljon,
Hogy szent Hitünk ennél többre is mehessen,
És azon a’ Pokol erőt ne vehessen!

Arkosi Ferentz volt leg-elsőbbben Pap itt

Alsó-Boldog-Aszszony-falváról a’ kit vitt
Ez uj Ekklésia, de kevés időre
Terjedt itt lakása, tsak két esztendőre.
Unitárius vólt ő születésében,

Reformátussá lett az után nevében.
De hogy nem szülte ezt igazság' Szerelme,
Nem-is a' Kegyelem, csak változó elme.
Elég bizonyosságát adta utoljára
Még egyszer fel-téven Lelkét a' Kotzkára.
Mert hogy Woldorfra lett innen mozdulása
S néhány esztendőig ott Paposkodása,
Utált részegsége' végibe, sarkába
Altal-tévellyedék a' Pápa Aklába.
Igy próbált-meg mindent, és mindenben így volt
Álhatatlan; mit nyert látta mikor meg-hólt.
Nints rólla mit szóllni az Ekklesiának,
Nem hagyott semmiben fenn Nevet magának.

Ezt Málnási Dávid követte a' Sorban
Maros Wásár helyről hozatván akkorban.
Az ottan virágzó Tudomány Műhelyben
Nőtt-fel ez, és tanult sokáig, a' melyben
Bólts, és nagy érdemü Profeszorok ülnek
'S a Hazának hasznos ifiak készülnek.
Kilentz esztendőig e' Gyülekezetben
Vólt, és hagyta magát jó emlékezetben,
Építvén egy Házat és a' mellett Kútat
Egyengetvén szint' úgy ama' Lelki útat.
Fiad-falvát osztán fel-váltá Petekkel
A' melyben nem tserélt bürköt a' retekkel.

Kinek üress helyét Kónya P é t e r kapja
Méltóságos Ugron Pál Udvari Papja.
Ez-is a' mit tudott Wásár helyen vette,
Itt hat esztendőig szolgálatját tette
'S Felső Boldog Aszszony falvára változott,
Nem tudom tettéké vagy ő kívánkozott.

Pálfi Diénes lön osztán Pap e' helyyett,
Ki tanulás végett lakta Udvarhelyet;
Kis Gergelyt hallgatta sok más Tanulóval

A' Ki Kis nevével, de nagy vólt valóval.
Ezér hétszáz nyoltzvan, Május' hatod napja
Adá-ki, hogy légyen Fiad-falva' Papja
Désen volt a' Próban, ott vett Szabadságot
Hogy az után tégye a tellyes Papságot.
Itt tanulásának mely szép jelit atta
Oly ditsössegesen Papságát folytatta,
Kétszer hat esztendőt töltött Fiafalván
E kis Ekklesia addig nem volt árván;
Mert volt ennek hiv s bölts Fő Kormányzója
Hasznos dolgainak gyors fel találója.
Mit vihete vegbe erővel és észszel
Nézd el! nem nyugott meg bezzeg tsak a' készszel
Jövedelmet szerze, hogy az oltár előtt
A Község mint másutt lászson egy Éneklöt
Melyet sok fáradsag 's nyughatatlansággal
Tett: ne vádold senki nohát roszzasággal.
Ezen kül epített senkit meg nem rontott
Hol más meg akadott ott is utat bontott
Ezeket követte Testi 's Lelki jókban,
Itt nem forgott senki félelmes hajokban
Melyért minden aki tsak szolnia tudott
Nagy, Középrend, Kicsiny, reá áldást mondott.
Mind az Udvar mind más egy aránt szerették
Marasztását tsak nem erő szakra vették
Nagyobb nyugodalmát dehogy feltalállya
Amelyre már vágyott: Papnak vivé Dálya
S ide Bartók Gábor Sófalvi Lévíta
Jöve, de tsak hamar esztendőre, kit a'
Gyülekezet szépen botsáta Mohába
Ölvén a' Rákot, mint maga szólt, Dunába.
Oskola Mesterség már fundálva levén
És Fenyédi J á n o s erre hívást vévén
Jött vala Parajdról, egy tájban Bartókkal

De itt osztán nála tovább lakott sokkal.
A papságra vissza Pálffy Dénes jöve
'S három esztendőig szolgálatot töve
Mely alatt készítvén ügyes Papi Házat
Ezer-kilentzven hat a' mikor hét Százat
Meg-haladott volna, Nagy Galambfalvára
Önként ment, és másnak hagyta, a' mit vára.
Az után a' Nyájban, hogy itt Kár ne lenne
Hanem továbbrais épületet venne
Kiss János hozaték, hogy a' Szövetneket
Fenn tartván Vezérlne Ifjakat Véneket.
Ki a' Hélikonon Pallásnak Keblében
Tápláló Emlőét szopta Nagy Enyeden.
Onnan isten Kertye tisztogatására
Második lépéssel ment Hejásfalvára.
'S ott minek Utánna Szent Pállal eleget
Öntözgetet volna, jöve az Űreget
Itten bétölteni; de azt mind Föld 's mind Ég:
Mit tett? tudván azért beszélni nem szükség.
Hanem hogy ittenis eltölt Tiz Esztendő,
Haza ment és onnan vitte Papnak S ü k ö.
El telvén Kiss János Változása Napja,
Pálffy Móses léve Fiadfalva Papja.
A' kit Udvarhelyről Papi Szolgálatra
Groff Gyulai Ferentz Solymosba hivata.
'S Ott minek utánna Két egész Esztendőt
Töltött volna, hogy itt számlálna jövendő
Jöve Isten 's akét Udvar Segedelme
Altal, lévén itten bővebb jövedelme.
Isten! ki minékünk gondunkat viseléd,
'S Mindenben Szerelmed jeleit neveléd,
Illendő Éneket hogy Énekelhessünk
Háládatos Szivet miként emelhessünk
Tenéked; oh Hivek! kérlek immádjátok

Ő példás szerelmét valakik tudjátok.
Az ártatlan Angyal elkezdett Éneke
Légyen háládástok példája 's remeke.
Tsak öt esztendőig lön e' Gyülekezet
Papja Pálffy Móses; melyben igyekezett
Hogy a' rosznak magvát miként szakaszhassa
Ezt az Ekklesiát hogy boldogithassa.
Harangot öntetett, hogy netsak egy tenne
Hirt, mikor Templomi Szent Szolgálat lenne.
Mikor Fiadfalva még nemis véllette
Már Petek a' maga Papjáváis tette.
Második lépéssel Vajda Ferentz jőve
Bözödről, a' ki Pap e' helyyibe löve.
Udvarhelyen lakott ő tanulás véget
Széken felszentelték 's ére kívánt véget.
Innen Sz. Vallásunk oltalmazására
El mene Ketszbe prédikállására."²³⁸

A templom

A történelmi előzmények kutatásához viszonylag kevés forrás állt a rendelkezésemre, ezek révén és a többi vizsgált település történetének ismeretében az alábbi folyamatok valószínűsíthetők. A település a reformáció idején unitáriussá lett. Idővel a település földesurai politikai karrierjük érdekében református hitre tértek át, és velük együtt jobbágyaik is, de feltételezésem szerint a szabad székelyek függetlenségüket kifejezvéen megmaradtak a maguk unitárius hitén.

A közös templomhasználat kialakulására vonatkozó pontos információ nem áll rendelkezésünkre, arról a református és unitárius források is némileg eltérően vallanak, ki-ki magának tulajdonítván az elsőbbséget. Az eredeti források egy része 1848-ban, a román betöréskor semmisült meg,²³⁹ másik fele pedig az I. világháború idején. A település 16-17. századi történelmébe Ürmösi Sándor unitárius lelkész ma már nem létező forrásokra hivatkozva 1893-ban lejegyzett összegzése nyújt bepillantást: „A reformátusok által elterjesztett azt a nézetet, mintha e templomot valamelyik tulajdonosa az udvarnak építette

²³⁸ A fiatfalvi egyházközség protocolluma (1783-1856). 5-10.

²³⁹ Geréb 1910: 4.

volna s helyét ajándékozta volna, alaptalannak bebizonyítani sikerült. Régi jegyzőkönyvek alapján kitűnik, hogy e község szabad székely lakói a reformáció terjedése közben róm. kath. vallásról az unitárius hitre tértek. Maguknak a templom jelenlegi helyén egy kis templomot zsindegy fedéllel és haranglábbal építettek. A kereszturi egyházközségnek vala filiája e fiatfalvi leányegyház. Csakugyan a reformáció után a 16. század végén az itteni udvar református hitű tulajdonos kezére menvén, részint cselédek, zsellérek letelepülésével, részint a jobbágyok reformátussá lételök által a ref. valláson levők szaporodván, előbb az Udvarház nagy termében tartották istentiszteletüket. Az akkor még erős gör. keleti és gör. katolikusok részben református, részben unitárius hitre térvén, mindkét filia ekkor népesedik.”²⁴⁰

A templomhasználatra vonatkozó legrégebbi forrást 1631-ből találtam, melyben a kereszturi reformátusok azt a javaslatot terjesztették I. Rákóczi György fejedelem elé, hogy Keresztúr és Fiatfalva között úgy osszák meg a templomokat, hogy a keresztúrit csak a reformátusok, a fiatfalvit pedig csak az unitáriusok használják (mivel többségüket úgyis a fiatfalviak adták),²⁴¹ ám ezt I. Rákóczi György fejedelem nem támogatta. Ugyan a szöveg nem tér ki a fiatfalvi konkrét helyzetre, de mivel csak egy fiatfalvi templomot említ, valószínűleg 1631-ben is csak egy templom volt, amit közösen használtak az unitáriusok és a reformátusok.

Az 1693. évi unitárius jegyzőkönyv az ingatlanokról nem szólt, csupán az derült ki, hogy a fiatfalvi unitárius gyülekezet ekkor Keresztúr filiája volt 33 fővel, a kereszturi unitárius eklézsiának pedig 42 híve volt.²⁴²

Az 1726. évi unitárius vizitációs jegyzőkönyvben Fiatfalva Székelykeresztúr filiájaként szerepelt, ahol a kereszturi unitárius pap szolgált, de a fiatfalvi unitáriusok saját mestert (tanítót) tartottak. A templomról ennyi szerepel: „Egy templom, melyben az Reformátusokkal alternatim járnak.” Míg 1693-ban a forrás kettő, itt csak egy harangról tett említést, nem tisztázott, hogy a reformátusokét nem említette vagy nem volt.²⁴³

A reformátusok harangjairól annyit tudunk, hogy egy 61,5 fontos harangot 1792-ben tettek fel, böjtmás havának 23. napján. Korábban, 1780-1792. között ünnepnapokon a két

²⁴⁰ Közli Geréb 1910: 1. 2008-2015 között nem sikerült föllelnem az Ürmösi Sándor által lejegyzett dokumentumot.

²⁴¹ „Nagyságod méltóztassék kegyelmesen az templomot [a székelykeresztúrit] hozzávaló pertinentiákkal egyetemben az miéinknek restitálni, holott abban az városban ugyan többet is az mieink s majd inkább mind az elei az városnak, melyet magok az városbeli adversariusok is akarnának nagy részént, kevés válnék közülök, az ki contralnak. Az Fiátfalviakkal ha suporalnák az mieinknek számokat, a kik is oda tartanak. De mivel azoknak is vagyon templomok és csak közel vadnak az Küköllő közök, Kereszturról oda járhatnának az kevés adversariusok, az mint vice versa az mieink is Fiatfalváról Kereszturra járhatnának által. Igy új templom felől is, hogy építenének, sem kellene sollicitusoknak lenniük.” Koncz 1882: 380.

²⁴² Generális vizitációs jegyzőköny 1693: 62.

²⁴³ 1715-52: 77.

rész, reformátusok és unitáriusok összehúzták a harangot, vagyis a reformátusok is az unitáriusok egyetlen (az 1789. évi jegyzőkönyvben szereplő) harangját használták. A nagyobb, 262 fontos harangot pedig Gábor János öntette az eklézsiának 1810-ben.²⁴⁴

Az 1732. évi unitárius vizitációs jegyzőkönyv arról írt, hogy egykor, közelebbi időpont megjelölése nélkül a reformátusoknak is volt valamiféle temploma: „Fiatfalván el pusztulván az Reformatusok Templomok, kerték a’ mieinktől had járják alternatim a’ mi Templomunkban, és meg engedtetett, csak hogy nehezen akarják egy aránt epiteni A’ Templomot.”²⁴⁵

Hogy a ma álló templom helyén eredetileg az unitáriusok temploma állott, azt egyrészt Benkő Elek 1980-ban végzett régészeti ásatása támasztja alá, másrészt helyi reformátusoktól hallottam, hogy eredetileg a református templom a régi temető területén helyezkedett el (ahol a II. világháború idején lövészárkokat készítettek), de leégett. Benkő Elek szerint ez a templom nem épülhetett a 15. század második felénél korábban. A templom építését a Fiatfalván 1466-ban feltűnt Geréb család felemelkedésével hozta összefüggésbe, miszerint azt saját használatra építették. (Megjegyzem, hogy amennyiben a 15. század végén épült ez a templom, akkor azt még római katolikusnak szentelték fel, s csak később, a földbirtokos családdal együtt lett reformátussá.) Benkő Elek a pusztulás idejét régészetileg nem tudta megállapítani, csupán azt, hogy az égés után a kis templomot lebontották. Meglehet, hogy azt a 18. század elején a Nemes család kriptává alakíttatta át, református kápolnát pedig a kastélyban alakítottak ki. A kastély 1805-ből származó leírása ugyanis említi egy „udvari templom”-ot, melyet stukkója szerint 1714-ben renováltak.²⁴⁶

Fiatfalva közös temploma 1789-ben

Az 1789. évi unitárius vizitációs jegyzőkönyvben a korábbi szűkszavú feljegyzésekkel szemben részletes leírás szerepel a templomról, ami minden bizonnyal középkori eredetű, eredetileg római katolikusnak épült templom lehetett, mely a lakosok unitárius vallásra tértevel vált unitáriussá. Eszerint a templomot és a körülötte lévő temetőt cserefa sasokba rakott, zsendellyel fedett deszkakerítés vette körül. A kőből épített templomba festett ajtón

²⁴⁴ A fiatfalvi egyházközség protocolluma (1783-1856). Borító belső lapja.

²⁴⁵ 1715-52: 158.

²⁴⁶ Benkő 1992: 193. Az udvari templom fölött négyszögű kőtorony állt, belsejéről pedig ezt írták 1805-ben: „Ebben vagyon egy kőből készült s az épület napkeleti oldalához ragasztatott tanító szék, Cathédra, melynek a falhoz való ragasztása megrepedezett. Ezen épületnek alja (pádimentuma) téglából vagyon kirakva, felső része (mennyezete) pedig nyolc lábról felvett igen cifra csipkészetekkel megépített bolthajtás, ennek közepén lévő koszorus és csillagos részecskéjén (figuráján) ezen betűk találatnak: N.D. 1714” A templomban állt: „három rendbéli templomi padok vagy hosszú székek, karjaik cifrán kifaragva, előttük könyöklőkkel és egy kőből készült tanító szék, vagy Cathédra a falhoz ragasztva.” Sándor-Zsigmond 2009: 607-609.

lehetett bejutni (ilyen ajtó Csekefalván maradt meg). A festett kazettás mennyezetű templomban többek között festett karzat, kőből épített prédikálószerk és egy festett éneklőszerk helyezkedett el. Nemes Klára ebben az összeírásban is szerepel, ő készítette a prédikálószerk fölötti vélumot. A templom huszártornyában két harang állt, egyik a reformátusoké, másik az unitáriusoké volt.

„Vagyon egy Fundus a Falu derekában in vicinitatibus: egy felől a' nagy Erdő földéből lejáro Patak; más felől a' Mgs Groff Betlen Samuelné Aszszony eő Nagysága Colonialis Sessioja, harmadik felől az Ország Uttya; mely Fundust Cserefa Sasokbol rakott deszka kert 'sendély fedél alatt véssen környűl, engedvén bé menetelt ebbe az ország uttya felől egy bellett vas sorku és záru erős vas ajto. Ezen kerítésben vagy Tzinteremben vagynak kevés gyümölcs fák és egy kívűlről négy kő lábakkal meg erősítettett ép kő Templom sendély fedél alatt, dél felől valo ajtaja előtt lévő fa tornáztoskával egyűtt; mely tornázt alatt ezen Templomban mennek bé egy két felé nyilo vas sorku és záru szép festékes ajton; világosittatik ezen Templom két keskeny és két más tágos, fában foglalt, vas rostélyos, üveg ablakokon által; az egész Templom földje Deszkákkal padimentumoztatott, melyen vagynak jo és ép borulo Székek; Menyegzete hasonlolog Deszkákbol vagyon, virágos festékekkel, közepében vagyon egy kőből rakott Arkus [ez választja el szentélyt a templomtértől, diadalív]; ennek Eszak felől valo véginél egy kőből valo Praedikállo Szerk felett valo szép vélummal, melyet Mgos Groff Bethlen Sámuelné Nemes Klára Aszszony eő Nagysága kegyes indulattyából készítetett; Dél felől valo véginél egy festett éneklő Pulpitus, ennek tetejére az eneknek numerussának ki rakására készítetett alkalmatossággal edgyűtt; az Arkus két végei között pedig egy kűs Piattzoska, 's ebben egy festetlen Aszta. A' Templomnak Nap nyugot felől valo végiben vagyon egy festékes Chorus abba fel-járást szolgálato fa grádittsal edgyűtt: ezen felyűl a' Templom héjazattyárol fa kötésekkal a' Templom tetején felyűl emeltetett egy Harang-láb, ebben két Harangotskák, melyekk egyike a' Reformatusoké, kikkel ezen circumvicinálit Fundus rajta lévő Templommal és egyéb épületekkel közre biratik és curáltatik mindeneben.”²⁴⁷

Ezen leírás alapján Dávid László, illetve Benkő Elek úgy vélték, hogy ez a négy támpillérrel övezett, hajóból és tőle diadalívvel elválasztott szentélyből álló templom a középkor végén épült.²⁴⁸

Amint említettem, források hiányában a ma ismert templom keletkezésének pontos története nem rekonstruálható. Annyi bizonyos, hogy 1803-1810 között folytak építési

²⁴⁷ 1789: 662.

²⁴⁸ Dávid 1981: 133. Benkő 1992: 193.

munkálatok, illetve 1893-94 során megnagyobbították a templomot. A 19. század elején egyes feltételezések szerint új templomot építettek, mások szerint csupán a középkori templom megnagyobbítása zajlott.

Az új templom építése mellett szól, hogy az 1789-ből származó leírásban szereplő támpillérek eltűntek, de az is lehet, hogy az alapok megmaradtak. A katonai felmérések térképeit megnézve a templom ugyanazon telken és tájolással áll, ahol a 18. században is feltüntették. Domokos Levente azt is fölvetette, hogy talán az 1802. évi földrengés következtében került annyira rossz állapotba a templom, hogy új építésére volt szükség.²⁴⁹

A fiatfalvi unitárius eklézsia történetében nagy változás következett a 18. század végén: 1799-ben engedélyezték, hogy önálló anyaegyházzá váljon, ami 1800-ban valóra is vált, és lévita helyett papot kapott,²⁵⁰ aki 1811-ig a tanítói feladatokat is ellátta.

Az 1801. évi unitárius vizitáció a templomot és a körülötte lévő deszkakerítést rossz állapotban találta, a kerítés javítását fele-fele részben javasolták megosztani a reformátusok és az unitáriusok között. A papi telek épülete jó állapotban volt, a csűr éppen épülőfélben. Az 1789-ben a templom tetején lévő tornyocskában jelzett harang mellé 1793-ban egy 2 mázsás és 11 fontos harang került, melyen ezen felirat szerepelt: „Kálmány Moses Curátorságában 1793. A' Fiatfalvi Unit. Sz. Ekkla: Költségével öntettetett”. Ezen harang vagyon a' fenebb, a templom fundusáról tett írásban említett haranglábban.

A jelenleg álló templomról az első részletes leírás a reformátusoktól származik 1810-ből: „Vagyon a' Fiatfalvi Réformata Ekklesiának újonnan Köből épített Temploma Cserép fedéllel – ez közös az Unitaria Ekklesiával – Ezen Templom vagyon a' Falu közepében in Vicinitatibus Napkeletről a' Falu között reája járo ország ut Delről ismét ez a mellette kis menő ország út Napnyugatrol a' Tántzos András Josága Esakrol a' Patak - ezen Templomban vagynak Két Karok kéken festettek – Uj sékek ezekis kéken vagynak festve Katédra Köből Kéken és Fejeren Festve Felett Korona Kékes arannyas metszet viragosra festve Csináltatta a' Két Ekklesiának Ifjab Kováts Mihály - rajta a' Neve. A Templomon 6 ablakok azok között egy a' Templom Napnyugoti részében öt ablak van Üveg Onba foglalva – harmon kívül drot rostélyok – vagyon a' Templomon egy Ajto – azon Kétfelé nyilo Mahoni színre festett ajtok – Mennyezettye Kékes – azon Versben az Ekklak és azok Curatorai nevei – vagyon benne persely és Úr Asztala fejár. A Templom napkeleti részében vagyon a Templommal együtt újonnan epitetett Kö Torony ez is Cserép fedéllel Pléh gomb, a' Templom és a' Torony tetejin

²⁴⁹ <http://epa.oszk.hu/01500/01570/00003/pdf/108-112.pdf>, 1802-ben több mint 100 templom súlyosan megrongálódott, például a felsősófalvi templomot teljesen újra kellett építeni. Szász é.n.

²⁵⁰ 1801: 309.

a' Toronyban Negy Harang Kettő az Reformata Kettő az Unitaria Ekklesiáé – a' Reformata Ekklesia Harangjai körül a' Nagyobbat öntette a' Refformata Ekklesiának Gabor János ö Kegyelme 1810ben rajta a neve ily formán Kegyess indulatból öntette Gábor János a' Fiafalvi Réformata Ekklesiának a' Varro Mihály Megye Biroságában Segesvári Baumgarten János által 1810. A' Kissebb Harangon e vagyon és ily formán: Fiafalvi Réf. Ekkla Szentelte Isten Ditsőségire 1792. A Tornyon vagyon egy ajto – Mahoni színre festve – meg egyszer végig vakolva a Torony - Kerítése a' Templomnak nincsen.”²⁵¹

A leírásból az is kiderült, hogy a református pap házában, az eklézsia ladjában két rend úrasztali készület volt, az egyik az udvaré, a másik a gyülekezeté, de mindkettőt használhatták a hívek a templomban. A felsorolásból kitűnik, hogy Nemes Klára egy aranyfonallal hímzett lengyolcs keszkenőt ajándékozott. Nagyobb eltérés a textíliák anyagában vehető észre: míg a gyülekezeti készületben len és kender anyag is szerepel, addig az udvariban angliai brokát, török atlasz és sáhos tót abrosz is előfordul. Az udvari készületben szerepel az a sátor, melynek utódát mind a mai napig használják a fiatfalvi reformátusok úrvacsoraosztás alkalmával: „8. Egy Úr Asztala Közepére jára öntött réz gombos oszlop. Körülötte lévő hét drot vesszőkkel / 9. Az Oszlop Közepére kötettni szokott és a' Szent Kenyeret és Bort befedő fejr Fatyol Keszkenyő – a Négy szegletin Safir és Szkofiumokal varrott viragok vagynak rajta. / 10. A' réz Oszlop tetejire járo keret béli viragos Sellyem Sátor Arany galambokkal Csipkével és a szellyin allol Veres rojtal fel ékesítve.”²⁵²

A templom berendezése

A ma is álló templomról számol be az 1840. évi unitárius jegyzőkönyv: „1. A' templom telke... közepe táján vagyon egy nem régiben épült kő templom, déli oldalához bé jároul épült kő tornatzal 's keleti végiben lévő kő tornyával mind cserép fedél alatt. A' templom belölről mennyezettel készült 's vas drot rostélyal fedett Üveg ablakokkal, két festett fa karzattal, festett ülo és borulo szekekkel 's a' földin fenyő deszkázattal vagyon el látva. A' prédikáló Szék köből épült 's felette függ egy kék fő festékü viragos korona melynek homlokán ez olvastatik: „Isten ditsőségére csináltatta a két Eccle. If. Kovats Mihály a' Kovats Péter fia.” A' mennyezet közepén ezen írás vagyon:

„Ez a' ditsó hajlék, két Ecclesiáé,

„Most is mint ez előtt egyes Atyafié –

„Ez után is légyen mint Istent félőé.

²⁵¹ Minden ref. egyház népességének ingó és ingatlan javainak leírása, Fiafalva 1810-1836: 13.

²⁵² Minden ref. egyház népességének ingó és ingatlan javainak leírása, Fiafalva 1810-1836: 13.

„Egyesség szerető, 's aztat követője.

„Dersi Mihály volt az egyik az egyik mozdítója,

„Török József viszont egy jó pártfogója,

„Ez után, Fazakas Mihály formálója,

„E szép mennyezettel bé is borította.” – „Irta

Mirkvasi Asztalos Lang János 1804ben Novemb. 30dik napján.”

A templom piacán vagyon ezen Eklésiának egy tojásdad alakú, négy lábon álló sötét kék színű asztala. – A toronyban vagynak a fennebb meg irt két harangok.

Jegyzés Ezen templom közös az itteni Ev. Reformatus Atyafiakkal... czinteremnek mostani kerítése cserefa sásfákkal készült deszka kertből áll, a két Eklésia költségén épülvén ez is – valamint a templom' és torony is.”²⁵³

A templom mennyezetére vonatkozóan új adatokkal szolgált Domokos Levente restaurátor. Véleménye szerint az 1803. évi toronyépítéssel és az 1789-ben még említett diadalív elbontásával egy időben bontották le a korábbi festett kazettás mennyezetet, és készítettek egy újabbat. A templom 1894. évi felújítása során azonban az akkori ízlésnek megfelelően egyszínű mennyezet készült, melybe több helyen beépítették a korábbi festett kazettákat olajfestékkel egyszínű szürkére festve, a kazetták eredeti helyét figyelmen kívül hagyva. A három szabad szemmel még valamelyest látható feliratos kazettát Domokos Levente restaurálta,²⁵⁴ azokon az imént idézett szöveg olvasható a mirkvásári (Kőhalomtól 10 km-re elhelyezkedő szász település volt) festőasztalos, Lang János nevével.

Domokos Levente különböző módszerekkel átvizsgálta a templom többi elemét is, ami rávilágított arra, hogy – amint az várható volt – egykor nemcsak a kazettás mennyezet egész felülete, hanem a két karzatmellvéd, a szószék, a szószékkorona, a papszék, valamint a padmellvédek is növényi ornamentikával díszítettek voltak, de az idők folyamán többször átkenték azokat olajfestékkel.

1892-ből maradt fenn a templom takarítására vonatkozó előírás: „A harangozónak rendeltessék meg, hogy a templomozás, illetve harangozás előtt a seprés következtében felszállott port az úri szent asztal, katedra, orgona és ülőszékekről törölje le s figyelemmel az úri szent asztal díszítékeibe befészkelte porra, mely tollseprűvel kitakarítható.”²⁵⁵ Ugyanekkor a templom berendezését is rendbe rakatták: „A protestáns egyszerűséggel ellenkezvén: képek, koszorúk, családi czimerek által való berakása a templomi falaknak, mondassék ki, hogy az itt

²⁵³ 1840: 302-303.

²⁵⁴ Domokos – Galambos – Sajó 2013: 59-72.

²⁵⁵ Ekklezsiai Presbyteriális gyűlések jegyzőkönyve 1888- 59.

levő koszoruk, képek, czimerek június 12ik napjáig az érdekeltek által eltávolíttassanak, jövőre pedig ilyeneknek templomba való felrakása megtiltassék.”²⁵⁶

A templom felújítására 1893-ban került sor, mindkét eklézsia adót vetett ki a hívekre, hogy így fedezzék a kiadásokat, de emellett még segélyért is folyamodtak, annyira szegények voltak az emberek.²⁵⁷ Ekkor a padlót 1, a falakat 2 méterrel emelték magasabbra, továbbá a karzatokat, padokat, ajtókat, ablakokat kijavították, és kékesszürke olajfestéssel lefestették. Ennek esett áldozatul az 1804-ből származó festett kazettás mennyezet, melyen a fent már idézett szövegen kívül állítólag az egyes családok nevei szerepeltek.²⁵⁸

A presbitérium jegyzőkönyvében találtam egy elismervényt, amely szerint a templom 1923. évi felújításához 920 lapos cserepet és 30 kupás cserepet vásároltak.

A harangok

Az unitárius harangról ezt jegyezték le 1789-ben: „Vagyon egy 30 fontosni harang, melynek agyán aloll, ugy mint a’ felső részin ezen betűk láttatnak. INRI ◊◊IV”.²⁵⁹ Mivel Dávid László INRI feliratos harangokat az 1485—1575 közötti időből ismert, úgy vélte, hogy ez a harang is abból az időből származhat.²⁶⁰ Az Adorjáni Rudolf által 1991-ben publikált, 1773-ból származó unitárius vagyonleltár szerint viszont a harangnak ez volt a fölirata: „I.N.R.I.T.V. 1665”²⁶¹ (Adorjáni Rudolf szerint a T.V. az adományozó monogramját jelenti.) Ez az adat is rávilágít arra, és munkám során másutt is talákoztam olyan példával, hogy két forrásban más-más szöveg szerepelt, ami így utólag kétségessé teszi az általam fölhasznált források megbízhatóságát.

A templom az 1830-as években kapott új harangokat, ezek feliratai: „Isten ditsőségére öntettette a’ Fiafalvi Unitaria Ecclesia az Kálmán Pál Curatorságában 1830”, „A’ Fiafalvi Unitaria Eccl. Ujba öntettette Id. Lőrintzi János Curatorságába Segesvári harang öntő Lotz Fridric által 1839”.²⁶²

1923-ban arról értesültünk, hogy „A toronyban 1916-ig 4 harang volt, melyek közül 2 az unitáriusoké, 2 a reformátusoké. Ezekből az unitáriusok két harangját s a reformátusoktól egyet hadi célra elvittek. Az unitáriusok az elvitt harangok helyébe egy 191 kgr. Súlyú új harangot öntettek 1921 évben. Most az a szokás, hogy templomozásoknál (ünnep és vasárnap)

²⁵⁶ Ekklezsiai Presbyteriális gyűlések jegyzőkönyve 1888- 60.

²⁵⁷ Ekklezsiai Presbyteriális gyűlések jegyzőkönyve 1888- 26.

²⁵⁸ Imreh 1935: 10.

²⁵⁹ 1789: 665.

²⁶⁰ Dávid 1981: 133.

²⁶¹ Adorjáni 1991: 129.

²⁶² 1840: 300.

úgy az unitár, mint a református haranggal kettőt harangoznak és a harmadikat a két haranggal húzzák össze.”²⁶³

Az istentiszteletek rendje

Az elmúlt évszázadok folyamán részletekbe menően szabályozták a két gyülekezet templomhasználati és istentiszteleti rendjét. 1789-ben följegyezték egyrészt a keresztúri anyaegyház és a fiatfalvi filia közötti istentiszteleti rendet, másrészt a fiatfalvi reformátusok és unitáriusok közötti beosztást:

„A’ Kereszturi Mater és Fiatfalvi Filialis Unitaria Ecclesiákra nézve

1. A’ Pap a’ Filialisban pro modo tsak Vasárnapokon szokott meg jelenni Actiora, még pedig egyik vasárnap reggeli és más vasárnap déleesti órán; ekképpen alternálván egész esztendőn által a’ Vasárnapi szolgálatot Mater és Filialis Ecclesiákban

2. Innepeken pedig ezen usus vagyon, et quidem (a) A’ Communiora nézve, hogy elsőben egyik, s legottán mingyárt a’ másik Ecclesiában is delelött administráltatik a’ Communio, praemisso Divino, alternaltattván ebben is a’ praecedentia a’ Mater és Filialis Ecclesiákban a’ negyszeri Communiokk alkalmatosságával. E’ mellett (B) az három ugy-nevezett Sátoros Innepeken pedig ez a’ praxis, hogy a’ Filialis Ecclesiákban a’ Pap ketszer jelenik meg szolgálatra e’ szerént, hogy ha első napján itten vitte véghez a’ szolgálattal elébb, tehát akkoron harmad napján is reggel a’ szerént tellyesitti, ha pedig első napján itten későbbre viszi véghez a’ szolgálattal akkoron másod napján jön reggel az előbbeni Isteni szolgálatra.

A Fiatfalvi Unitaria és Reformata két Ecclesiákra nézve

1. A’ Vasárnapi reggeli és dél-esti órák quiae praecedentiam alternatim tartattnak, úgy, hogy a’ melyik religio egyik vasárnap reggel elébb mégyen a’ Templomba, ugyan az a’ dél-esti órákon utobbszor viszi véghez az Isteni tiszteletet, és más Vasárnap ugyan azé réggel az utolsó és délest az első ora²⁶⁴

2. Az három sátoros innepeken a’ melyik első napján reggeli órán első, az a’ délestin utolsó; másod napján ellenben reggeli órán utolsó, és a’ délestin első; harmad napján viszont a’ reggelin első, ’s a’ dél estin utolsó, más Innepen is hasonlólag observáltattván

3. Hetedszaka pedig actu ez a’ praxis, hogy az Unitariusok minden nap reggel első, és este utolsó a’ Templomba való menetelben.

²⁶³ 1923: 187.

²⁶⁴ Ezzel kapcsolatban 1874-ben Soós Farkas református lelkész annyit jegyzett meg, hogy annyi eltérés van a gyakorlatban, hogy amelyik rész reggel először megy, délután is az megy először. Soós 1874: 39.

4. Ujj Esztendő napján és Áldozo Tsőtörtőkön constanter a' reggeli első et délestin utolsó orák az Unitariusoké

5. Nagy Pénteken pedig a' reggeli órán utolsok és a' délestin első az Unitariusoké”²⁶⁵

1892-ből származik az alábbi rendelet: „Indítvány alapján határoztatik, hogy Szent Mihály naptól Szent György napig 9 órákor, Szent György naptól Szent Mihály napig ½ 9 órákor ½ óráig tartólag történjék a harangozás vasár- és ünnep napokon reggel.”²⁶⁶ Ebből arra következtettek, hogy a harangozásnak nyáron olyan szerepe is volt, hogy a mezőn dolgozó embereket hazahívják, legyen idejük az istentisztelet kezdése előtt átöltözni.

1923-ban a 378 fős unitárius gyülekezetben a „Templomot látogatók száma vasárnaponként 50-136 között, ünnepnaponként 168-195 között, urvacsorát vevők 88-104 között. Megjegyzem, hogy itt szokás nagy hetet járni, s aki elfoglaltsága miatt nem jár nagyhetet, az nem veszen urvacsorát, ezért aránylag kisebb az urvacsorával élők száma.”²⁶⁷ Hétköznapokon csütörtökön, pénteken reggel és szombaton este tartottak istentiszteletet. A két egyház közötti megállapodás szerint a hét többi napjain a reformátusok templomoztak.²⁶⁸ Az úrvacsoravételt megelőző nagyhéten mindkét felekezet reggel és este külön templomozást tartott.²⁶⁹ Erre azonban napjainkban már nem kerül sor, hívek hiányában maradt el.

A reformátusok még megtartják a nagyheti esti áhítatokat, de azon a lelkész családján kívül csupán 1-2 idős asszony vesz részt, a legtöbben nem érzik szükségét. 2015-ben a bőjtő vasárnapi istentiszteleten 16 nő és 7 férfi vett részt.

Idős adatközlőim elmondták, hogy a vasárnapi istentiszteleteken való jelenlét sokak számára nem csupán a felekezeti hovatartozás függvénye volt, hanem attól is függött, mikor értek rá, melyik istentiszteletre jártak a barátaik. Aki ráért, gyakran mindkét istentiszteleten részt vett. Olyan időszak is volt, amikor helyettesítették egymást a lelkészek, ha például a református lelkésznek el kellett utaznia, akkor azon a vasárnapon közös istentiszteletre került sor, melyen a közös énekeket énekelték.

A sátoros ünnepeknél az a rend, hogy húsvétkor az unitáriusoké, karácsonykor és pünkösdkor a reformátusoké az elsőbbség. Egyik adatközlőm ezt ezzel magyarázza: „Ez is szájhagyomány alapján maradt meg, hogy gróf Nemes Klára adományozta a templom helyet, a két papi lak helyét, az ő tulajdona vót, és ő saját magának fenntartotta azt a jogot, hogy mindig ő vegyen első részt úrvacsorát. Tehát református rész legyen mindig az első. De mivel

²⁶⁵ 1789: 667-668.

²⁶⁶ Ekkleziásiai Presbyteriális gyűlések jegyzőkönyve 1888- 59.

²⁶⁷ 1923: 7.

²⁶⁸ 1923: 4.

²⁶⁹ 1923: 190.

húsvétkor elaludt, így második nap vett úrvacsorát, és azután mindég második nap veszünk mi reformátusok úrvacsorát. Karácsony, pünkösd első része református, húsvét második része református.” A három ünnepen kívül nem esnek egybe a reformátusoknál és az unitáriusoknál az úrvacsoravételi alkalmak. Ezeken a vasárnapokon először az a fél tart istentiszteletet, akinél úrvacsoraszta is van, és második az a gyülekezet, ahol csak egyszerű vasárnapi istentiszteletre kerül sor.

A két lelkész előre elkészíti az egész évre érvényes istentiszteleti rendet, azt a templomnál is kitűzik, illetve a hívek egy része is kap belőle. Olyan személyekkel is találkoztam, akik nem a papírt veszik elő vasárnap, hanem a harangok hangja alapján tájékozódnak, ugyanis az unitárius harang nagyobb, ezért tompább hangja van, mint a kisebb reformátusnak.

Az egyházi élet 1918 után

Fiatfalván az egyházközség nehéz anyagi helyzete miatt 1900-ban magyar tannyelvű állami elemi iskolát állítottak fel azzal a kikötéssel, hogy az egyik tanító a református, a másik tanító az unitárius kántor lesz. Ezt a megállapodást azonban a román közoktatásügy nem tartotta be, Pálffy Géza unitárius kántortanítót 1938 őszén állami nyugdíjba kényszerítette, aki ezt követően elköltözött a faluból. Tanítói helyét egy regáti állami tanító foglalta el, aki egyáltalán nem beszélt magyarul. Az egyházközség énekvezér nélkül maradt, a lelkész végezte a kántori teendőket, a hittan és énektanítást az iskolában összesen heti 4 órában, 62 gyermek részére.²⁷⁰

A magyar identitás erősítése céljából a két egyházközség elhatározta, hogy közösen kultúrházat épít. Az építést 5 évi gyűjtés után 1939-ben kezdték meg, még abban az évben tető került az épületre, de csak 1943-ra készült el.²⁷¹ A lelkész az ifjúság tagjaiból 1938 őszén dalárdát szervezett, tagjai részt vettek a környéken rendezett ünnepeken. A faluban megtartották az anyák napját, a Dávid Ferenc emlékünnepélyt, többször vasárnap délutáni templomi ünnepélyt rendeztek a hit és a nemzeti identitás erősítése végett. 1939-ben azonban a dalárda működését a csendőrség betiltotta: „Martonosból hazajövet Tánzos Mihályt és Varró Tamást felírta a csendőr és 200-200 lei büntetés pénzt fizettek, mert a leányok a szekéren énekeltek.”²⁷² Azt ugyan nem írták le, hogy konkrétan milyen ének hangzott el, de minden bizonnyal nemzeti érzelmű, ha büntetést kaptak érte.

²⁷⁰ Historia domestica Ürmösi Sándor papsága alatt 1892-ik évtől 81.

²⁷¹ Historia domestica Ürmösi Sándor papsága alatt 1892-ik évtől 89.

²⁷² Historia domestica Ürmösi Sándor papsága alatt 1892-ik évtől 80.

1940 első felében sok férfit vittek el katonai gyakorlatra, számuk nyárra 46-ra emelkedett. Helyettük az asszonyok végezték a mezei munkát. Ezen időre a szegényebb asszonyok Ugron Mária kezdeményezésére napközi otthont állítottak fel a lelkész támogatásával, ahol 26 1-4 éves gyermek részesült felügyeletben és ellátásban. Augusztus 28-án azonban a román hatóság betiltotta. „Ismét meggyőződhattünk arról, hogy egymáson nem segíthetünk csak lopva, titokban” – írta a lelkész. „Lelkészek állandó megfigyelés alatt állunk, éjszaka a csendőrök az ablak alatt hallgatóznak, semmiféle egyházi gyűlést, összejevetelt tartani nem lehet.”²⁷³

Augusztus 30-án, pénteken, 16 órakor a rádióból értesültek a bécsi döntésről, melynek értelmében Erdély keleti részét Magyarországhoz csatolták, a határ közvetlen Székelykeresztúr alatt ment el. „Szept. 11.-én szép napra virradtunk! A 22 év rabság után a felszabadulás boldog öröme dobogtatta szívünket! A már készen levő és felszentelt zászlokkal ifjúság és felnőttek szép rendben vonultunk fel Székelykeresztúrra a honvédek fogadására. Sírtunk örömkben és tőlünk elszakadt testvéreink iránt érzett mély fájalmunkban.”²⁷⁴

A hazaárulás vádjával bebörtönzött Nagy Ferenc kántortanító 4 hónap után, 1940. december 24-én érkezett haza a buzai román katonai fogházból.²⁷⁵

1940 őszén a határt Fiafalva és Alsóboldogfalva között húzták meg. Azon fiafalviak, akiknek Románia területére esett a földjük, úgy mehettek át dolgozni, hogy a határon le kellett adniuk az igazolványt, majd amikor hazamentek, akkor kapták vissza. 1941-ben ezt írta a lelkész: „Végre június elején megnyílik a határsorompó. Tavaszi vetés ideje lejárt már, földjeink parlagon maradtak. Félve járunk a határon saját földünkön s Újszékelyi és Boldogfavi testvéreink várják minden szavunkat, mint szent biztatás az ők felszabadulásukra. Nap-nap után szöknek át a közeli magyar községek lakói magyar területre s Fiafalván csaknem minden háznál lakik egy-egy menekült.”²⁷⁶

1943-ban Fazakas Jenő személyében új lelkésze lett a fiafalvi unitáriusoknak. Az 1944 őszi menekülést ő örökítette meg. Kiűritési parancsolat következtében 1944. „szeptember 7-én a község lakóival elmenekültünk Siménfalvára, honnan jegyző, ref. lelkész és az Ugron család s én tovább mentünk. Október 7-én megérkeztem a családommal Vas megyébe Alsórönökre, hol ott mint Dunántuli lelkész működtem addig míg azt a területet is el nem foglalták az oroszok. Ez idő alatt nagyon sokszor volt úgy a magam mint családom élete nagy veszedelmekben. Minden nap fejünk felett repültek a bombázó repülőgépek százai és

²⁷³ Historia domestica Ürmösi Sándor papsága alatt 1892ik évtől 82-83.

²⁷⁴ Historia domestica Ürmösi Sándor papsága alatt 1892ik évtől 83-84.

²⁷⁵ Historia domestica Ürmösi Sándor papsága alatt 1892ik évtől 84.

²⁷⁶ Historia domestica Ürmösi Sándor papsága alatt 1892ik évtől 86.

most is gyakran adok hálát az Istennek a csodálatos megszabadulásért. Oda érkezésem után jelentkeztem a Budapesti Központunknál, honnan megkaptam a kinevezést s annak az értelmében végeztem ott is a lelkészi szolgálatot. Gyakran mondatott ott kinn az a gondolat, hogy jobb lett volna itt maradni, de már segíteni ezen nem lehetett s meg kellett várni míg a háború oda alakul, hogy vissza lehessen jönni. Híveim amikor lehetett haza jöttek, s így őket nagyobb anyagi károsodás nem érte. Elmenetelünk alatt egy nagy ládába az én magam holmiaim egy részét és az egyházközség anyakönyveit, urasztali felszereléseit Takács Mózes gondnok afiával elástam a gabonásba. Az oda elásott saját holmiaim nagy része elveszett s ha a gondnok afia s még egy páran nem lesznek figyelmesek mind oda lett volna... az egyházközség értékei onnan nem veszték el a Takács Mózes magához vitte s hiánytalanul adta át annak idején beszolgáló lelkész afiának. A nagy felfordulás miatt nem tudtunk mindent elrejtetni s így ami itt maradt a szobában a szekrényben, különösen az iratokból és a könyvekből sok elveszett és elkallodott a faluban.”²⁷⁷ Fazakas Jenőék 1945. május 24-én értek haza. Az új időket jelezte, hogy 1945 márciusában az unitárius paplakban a kommunista párt irodáját szállásolták el.²⁷⁸

²⁷⁷ Historia domestica Ürmösi Sándor papsága alatt 1892-ik évtől 92.

²⁷⁸ Historia domestica Ürmösi Sándor papsága alatt 1892-ik évtől 93.

HOMORÓDALMÁS

A településről

Homoródalmás temploma nem szerepelt a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban felépítendőek között, mérete jóval meghaladja az előző öt templomét. Amiért mégis beválasztottam a vizsgált települések közé, az a faluban megtapasztalt rend, a közösség ereje, összetartása.

Almásról viszonylag sok írás született. Egyrészt a falu szülöttje, Oláh Sándor, másrészt a szomszédos Lövétén élő Mihály János publikálnak rendszeresen elsősorban történeti, társadalmi tanulmányokat.²⁷⁹ Meg kell még említenem Kardalus János műveit²⁸⁰ és a Cseke Péter – Hála József szerkesztette „A Homoród füzes partján...” című kötetet, mely átfogó képet nyújt a Homoród mentéről. Ezeken kívül az almási születésű Szabó Gyula (1930-2004) novellái, regényei is bővelkednek olyan adatokban, melyek az egykori életmód rekonstruálása során jól hasznosíthatók. Az említett publikációk ellenére nem éreztem fölöslegesnek a kutatást, mert azokból kevesebb információt szerezhetünk az unitárius egyház közösségformáló szerepéről.

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársaként 2007 óta kutatok a településen, 2008-ban Buzás Miklós vezetésével bontottunk le egy homoródalmási házat, amit Szentendrén építünk újra fel, ennek berendezéséhez tárgyakat is gyűjtöttem.²⁸¹ Ez a porta a szász hatásokat és a nagyhírű 19. századi bútorfestést fogja reprezentálni az épületegyüttesben. Ezen kívül Bereczki Ibolya a lakáskultúra változásáról,²⁸² a szintén Homoródalmáson született Tódor Enikő²⁸³ pedig a juhászatról írt tanulmányt.

Homoródalmás évszázadokon keresztül a vidék legnépesebb települése volt: köztük jelentős volt a szabadrendűek aránya,²⁸⁴ ami öntudatot adott a közösségnek.²⁸⁵ Jánosfalvi Sándor István 1858-ban így írt Almásról: „...egy, a székelységnek legnagyobb, legderekabb falui s az erdélyi unitáriusoknak legnépesebb és legvirágzóbb megyei közül.”²⁸⁶ A 19. századi nyilvántartások szerint a Kis-Homoród mente falvai közül Almásnak volt a legkiterjedtebb

²⁷⁹ Oláh 1999a 277–298; 1999b 207–225; 2004a; 2004b; Oláh-Mihály 2013.

²⁸⁰ Kardalus 1995, 60–67; 1998; 2001.

²⁸¹ Vass 2007: 557-569; Buzás-Vass 2010: 21-52.

²⁸² Bereczki 2013: 133-150.

²⁸³ Tódor 2013: 231-248.

²⁸⁴ Oláh 2004b: 11.

²⁸⁵ Takács 2001: 73.

²⁸⁶ Jánosfalvi Sándor 2003: 123.

szántó- és kaszálóbirtoka, valamint legelő- és erdőterülete, továbbá itt volt a legnagyobb az átlagos családi birtoknagyság.²⁸⁷

A homoródalmásiak számára fontos volt az iskola, nagy gondot fordítottak gyermekeik taníttatására. Az a történet, miszerint egykoron Homoródalmás és Székelykeresztúr versengtek egymással az unitárius középiskola építéséért,²⁸⁸ ma is élénken él a helyiek tudatában. Az iskolázottságnak köszönhető, hogy kutatásom során igen sok kéziratot, levelet találtunk, melyek hasznos forrásként szolgáltak.

A földművelés, a falun belüli munkavégzés mellett a fiatalok nagy számban hagyták el a települést a 19-20. század fordulóján. Sokan Amerikában próbáltak szerencsét, a lányok közül pedig számosan Brassóba, illetve 1940-44 között Budapestre mentek szolgálni. Legtöbben visszatértek, a keresetükből földet vettek, házat építettek, a lányok staffirungjukat bővítették. A férfiak között voltak, akik mészégetéssel is foglalkoztak, ez is nyitottá tette őket, ahogy egyik adatközlőm megfogalmazta: „Almás abban különbözött, hogy Almáson meszet égettek, az almásiak járták a fél világot, többet láttak és többet tudtak, mint a környékbeli falvak. Világlátott emberek voltak az almásiak.”

Az addigi életvitelben nagy törést jelentett a kollektivizálás, melynek következtében sokan véglegesen elhagyták szülőhelyüket. Egyik adatközlőm mondta: „Mikor lett a kollektív, az okosabb emberek, a gazdagabbak mind elhúzódtak, mert nem álltak bé a kollektívbe. Brassó, Csíkszereda, Udvarhely.” A helyben maradottak közül is voltak, akik inkább a szentegyházai vasgyárba ingáztak a jobb kereset miatt.

Az 1990-es évek elején sokan visszakérték földjeiket, de jobbára csak az idősek földszeretete motiválta őket, akik hagyományos jellegű gazdálkodást folytattak, ez azonban napjainkban már elavult. Az utóbbi években néhány család az uniós támogatások révén kezdett korszerű gazdálkodásba, van, aki a kézműves sajtok irányába indult el.

A lakosság elvándorlása az alábbi statisztikákból is nyomon követhető.

Homoródalmás etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai²⁸⁹

	összesen	magyar	román	német	zsidó	cigány	egyéb
1850 n	1714	4 + 1265 székely	291	10		144	
1880 a	1921	1764	67	8			12+70
1880 n	1921	1831	70	8			12
1890 a	2041	2041				(178)	
1900 a	2217	2214	1	2			

²⁸⁷ Oláh 1999a: 284.

²⁸⁸ Benczö 1998: 38.

²⁸⁹ Varga E. 2008a: 54.

1910 a	2381	2379	2				
1920 n	2436	2131	274		31		
1930 a	2149	2097	42		10		
1930 n	2149	1646	444	7	14	38	
1941a	2672	2671		1		1	
1941 n	2672	2661	1		5	5	
1956n	2490	2482	5		1	2	
1966 a	2202	2117	70			15	
1966 n	2202	2113	74			15	
1977 n	1781	1712	11			58	
1992 a	1534	1533	1				
1992 n	1534	1533	1				
2002 a	1415	1409	6				
2002 n	1415	1409	6				

Homoródalmás felekezeti adatai:²⁹⁰

	összes	ortodox	gr. kat.	r. kat.	ref.	evang.	unitárius	izraelita	baptista	egyéb
1850	1714		431	82	10		1191			
1857	1891	4	410	113	13		1349			2
1869	1976		416	115	11		1434			
1880	1921	1	394	85	12	1	1416	12		
1890	2041		332	52	8		1636	13		
1900	2217		363	100	11	9	1715	19		
1910	2381		344	101	13	3	1884	36		
1930	2149	1	292	86	25	2	1663	14	65	65
1941	2672		30	195	47	1	2351	5	43	43
1992	1534	1		194	19	1	1313		3	3
2002	1415	6		204	18		1168		3	16

A fogyó népesség arányát mutatja, hogy 2002-ben már csak 1.415 lakosa volt a településnek, melyből kb. 200 fő cigány.²⁹¹ A lakosság nagy része előregedett, ugyanakkor több kezdeményezés is történt az utóbbi években a település fejlesztése érdekében, így például már aszfaltúton lehet megközelíteni a falut, megalakult a tejszövetkezet, újraalakult a közbirtokosság, új tornaterem épült, nyaranta pedig a helyben lakó és a nagyszülőkhöz ellátogató gyermekek részére kézműves tábort szerveznek, ahol a résztvevők elsajátíthatják a bútorfestés, kötélverés és más mesterségek fortélyait. A népművészeti örökség tudatos felhasználására utalnak az utcablakok is, melyeken 19. századi festett bútorok motívumait használták fel.

A templom

A falu késő gótikus stílusban épült temploma a Csonkatemplom nevű, Karácsonyfalva felé eső határrészen állt. 1661-ben az Apafi Mihályt pártoló Ali pasa a csíki székelyek ellen

²⁹⁰ Varga E. 2008b:

²⁹¹ Sepsiszéki Nagy 2003: 398.

vonuló török-tatár serege pusztította el részben.²⁹² Amikor a kollektív gazdaság idején traktorral kezdtek szántani, akkor az eke a mélyebb részekről több követ is kiszántott, melyek a gótikus templom darabjai voltak.

Az 1693. évi jegyzőkönyvben elrendelték, hogy jövő tavaszon kezdjék meg az új templom építését büntetés terhe alatt.²⁹³ Ez már a falu középpontjában, a mai parókia mellett állt. 1715-ben annyit írtak a templomról, hogy az kőből épült, zsendellyel fedett volt. A haranglábat ugyanígy jellemezték,²⁹⁴ viszont 1789-ben fa, deszkával fedett haranglábat említettek mellette, a régi torony anyagát már beépítették az újba.²⁹⁵ A rossz talajviszonyok miatt azonban ez a templom nem volt hosszú életű.

Az 1789. évi vizitációt már az új, még épülőfélben lévő templomban tartották. A vizitáció tagjai a régi templomot egészben oly „omlásra hanyatlott állapotban találta”,²⁹⁶ hogy az már alkalmatlan további használatra, ezért a vizitáció határozata: az új templom hátralévő építését igyekezzenek befejezni, addig pedig használják az új templom már elkészült, befedett részét, hogy mostantól fogva mindenkor ebben lehessen egybegyűlni isteni szolgálatra. Az új templomot így jellemezték: „áll egy Szép Ujjanon építettett 's még egészszen bé nem végeztetett Templom, melly hoszsuságára, világára nézve 15 i.e. tizen öt Keresztül a' Világa öt Német öl. Magossága is kö falának öt Nemet ölnél többetske lévén. Ennek Dél felől való végiben a' Templommal egyben foglalva vagyon a' meg rakására nézve is félben lévő Torony; a' Templom pedig már bé szarvasztatott. Cserepesztetett is egy kitsind hijján, az alsó vagy Torony felöll való széliben; bé menő Ajtókat engednek két felől való helyek, Napkeletről egy jelesen indittatott Kö Tornáztból két rendbéli Ajtók a' bélsőnek mellyeke faragott kő, a' külsőben is hasonlok kö mellyék helyheztetik a' Tórnatzból két felöll, két fel járó Gradits az építendő Karban, Dél felöll valo végiben pedig a' Templomnak egy faragot kőből készítettett Ajtó Mejjek és bé járó helyly a' Torony alatt, mellette két felől a' Kőfal hasaban belöll két szép graditsos fel járó helyly faragott kövekből a Következendő kö Karban Világositak pedig a' Templomat tíz Ablak helyly meg Ablakók nélkült valók.”²⁹⁷

A toronyépítésről az a szájhagyomány élt, hogy az alszegiek és a felszegiek között vita kerekedett, mindkét rész azt szerette volna, hogy a torony a templomnak feljükk eső végénél épüljön fel. A vitának az vetett véget, hogy az alszegiek egy éjjel a templom déli részénél

²⁹² Kelemen 1922: 173; Oláh – Mihály 2013: 34.

²⁹³ Generális vizitációs jegyzőkönyv 1693.

²⁹⁴ Molnár B. 1999: 160.

²⁹⁵ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1816: 479; Benczö 1986: 18.

²⁹⁶ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789: 478.

²⁹⁷ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1816: 479-480.

kiásták a torony alapját, mire a felszegiek is megennyhültek. E történet azért vonható kétségbe, mert egy ilyen léptékű templom építését minden bizonnyal konkrétabb tervezés előzte meg.

A templom építését 1793-ban fejezték be. A templom építéséről fennmaradt versből kitűnik, hogy a közösség tagjai mennyire elszántan dolgoztak az építkezésen, ki-ki tehetségétől függően pénzzel vagy munkával járult hozzá. Itt tehát nem adományokból, nem földesúri gondolatból, hanem a helyi unitáriusok áldozatkészsége által épült fel a település központi épülete. A templom körüli kőkerítést 1795-1796-ban Bóka Dániel kőműves vezetésével homoróddaróci kőművesek építették. A főbejárat fölött „Almás 1791” felirat látható.²⁹⁸

A román hadsereg 1916. évi pusztítása során a templom is kárt szenvedett:²⁹⁹

„Az orgonán okozott rombolás	24
A templomkerítés ajtaján	3
4 selyem úrasztali terítő	25 (1 pünkösdi, 2 őszi, 1 a betegeké)
3 fehér damaszt úrasztali terítő	21 (1 a karácsonyiak közül veszett el)
2 gyolcs abrosz	14
1 kis úrvacsorai tányér	10
A belső emberi telkek kerítésein kár	160
Ajtókon és ablakokon tett kár	40
A magtárakból elrabolt zab 1,85 hl	38 mm 42 l
A magtárakból elrabolt rozs 3,14 hl	76 mm 38l
A temető deszka kerítésein tett kár	1.100
Ugyanott a csemeték éd ültetvényekben	20
A cserépegető színnél épületekben, kerítés és felszerelésben kár	210
A Kolozsvári Közhasznú Takarékpénztár 100 K. névértékű részvényeiből elrabolva 7 db. szelvényeivel együtt, 1 darabnak pedig a szelvényíve (a másolatainak kiadásáért a kibocsátó intézetnél a kellő lépések megtéve)	800
2 templomi perselyláda	6
Összesen 2.547 korona”	

A templomot legutóbb 2013-ban újították föl. Ekkor készült el a padfűtés.

A harangok és a harangozás rendje

Az 1715-ben összeírt, 1685-ben (még az első templom számára) és 1702-ben készült két harang³⁰⁰ helyébe 1770-ben, illetve 1782-ben újakat készítettek a brassói³⁰¹ Johannes Tartler műhelyében. A korábbi és egyúttal nagyobb harang 7 mázsa ötvenkét font volt, felül a fülek alatt körben virágos díszítéssel készült, a virágok alatt pedig körben ezen írás szerepelt:

²⁹⁸ Bencző 1986: 11-19.

²⁹⁹ Homoróddalmás Unitárius Egyházközség iratai 1900-1919: 275.

³⁰⁰ Molnár B. 1999: 160.

³⁰¹ Kisgyörgy 1990: 86.

„In gloriam Unius veri Dei, et Honorem Filii ejus Jesu Christi Sumptibus propriis” Az alsó részén írás: „Ecclesiae Unitariae Homorod Almásianae fusa per Joannem Tartler. Ao 1770” Az oldalán az írás alatt egy kerek címer is volt, de ezt nem írták le részletesen. A kisebb harangot az 1685-ből származó harangból öntötték, 4 mázsa 48,5 font volt, a füle alatt körben virágos díszítés futott, a virágok alatt felirata ez volt: „Az egy igaz Istennek Ditsőségére, és a Jesus Christusnak tisztességére.” Az alsó rendben: „Öntette az Homorod Almási Unitaria Ecclesia költségével Anno Domini 1782” Az oldalán van egy címer, abban: J. T.” A „mesterség”, azaz a tanító háza felett egy 18 fontos harangocska volt, a tanuló gyermekeknek való jeladásra szolgált.³⁰²

Az 1702-ben készült harang sorsa ismeretlen, a hagyomány szerint a 18. század viharai közepette Bákóba vagy annak környékére került. Bencző Dénes igyekezett a nyomára akadni, de hasztalanul. Talán a trebeői vagy baráti templomba kerülhetett, ahonnan a ferences szerzetesek a tatár betörés alkalmával Csíksomlyóra menekültek, és onnan visszatérve egy harangot is vittek magukkal.

1909-ben az egyházközség az aradi Hönig Frigyessel készített egy új, 880 kg-os harangot. 1916-ban azonban ez és az 1770-ben öntött harang a háború áldozatává lettek.

Új harang vásárlására csak 1926-ban került sor, amihez az Amerikába elszármazott almásiak is hozzájárultak. A harangot a nagyszebeni Schieb – Kauntz harangöntő cég készítette. Felirata: „Az egy Isten dicsőségére közadakozásból öntették a homoródalmási unitárius egyházközség hívei az 1926-ik évben”.³⁰³

Jelenleg az 1937-ben született Bodor (férje után Bencző) Emma lánya a harangozó, korábban pedig az édesanyja volt, aki így emlékezett vissza: „Hát azért, mert a templom helyet az én elődeim adták az egyháznak, s arról volt szó, hogy amíg a családban van, aki folytassa, addig a miénk lesz. Folytatták is édesanyámék, amíg éltek, úgyhogy nem vették el.” A harangozás mellett korábban az orgona fűjtatóját ők működtették.

Egy átlagos napon háromszor kell harangozni: reggel 7.30-kor, délben és este a Nap járásától függően 16.30-20.30 között. Habár a harangokat villanyáramra szerelték, de az emberek azt mondták, hogy nem úgy szólnak a harangok, mint korábban, így megmaradt a kézzel történő harangozás.

Ha meghal egy férfi, akkor reggel rendszeren harangoznak 7.30-kor, hagynak egy 5 percnyi szünetet, majd 5 percet a nagy haranggal harangoznak, 5 percet a kicsivel, és 5 percet mind a kettővel. Akkor délben a nagy haranggal hármat-négyet kondítanak (mert arról tudják,

³⁰² Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1816: 488; Bencző 1986: 25.

³⁰³ Bencző 1986: 25-27.

hogy férfiak harangoznak), utána pedig mind a kettővel. Az esti harangszónál nincs külön rész az elhunytért. Ha nő hal meg, akkor a kis harangot használják a férfiaknak járó nagy helyett.

Halál esetén nemcsak felekezeti szempontból szabják meg a harangozást, hanem lokális alapon is. Az unitárius harang az alszegi római katolikusoknak is megszólal, ha kéri, a római katolikus harang pedig a felszegi unitáriusoknak is. Amióta ravatalozóból temetnek, azóta a két templom harangjai egyszerre szólalnak meg, de amíg háztól történt a temetés, akkor az volt a rend, hogy a Felszegtől induló halottnak felekezetétől függetlenül a római katolikus templomban harangoztak, majd amikor a menet elérte a falu közepét, onnantól az unitárius harangok hangja kísérte az elhunytat.

A templom berendezése

Homoródalmáson fennmaradt az a füzet, amiben feljegyezték, hogy ki mivel járult a templom építéséhez. Ez azért is tanulságos, mert ez alapján, vagyis a társadalmi hierarchia függvényében határozták meg az ülésrendet: minél nagyobb összeget adott valaki, annál közelebb ülhetett az úrasztalához. A templomi székekkel kapcsolatban még az előző templom idejéből maradt fenn adat, eszerint a kezdeti időben a székeket mindenki saját tulajdonának tekintette, amit akkor adott el, amikor akart.³⁰⁴

A szószékhez felvezető egyik kőlépcsőbe az 1786-os évszámot vésték, ez lehetett az építés dátuma. A szószékkoronát Szentersébeti Szakács Mihály udvarhelyi asztalosmester készítette. A korona felső részén a virágdísz alatti felirat: „Békesség tinéktek. Xx. V. 22.” A korona belsejében pedig: „A SEREGEKNEK URA ÉKES KORONÁJA ÉS SZÉP KOSZORUJA AZ Ő MARADÉK NÉPÉNEK. ISA: 28 AO 1793”. A szószék melletti ablakon réz szalagon ez áll: „BAR: SA: PAP / CURA GO: DA:” – ez a templomot építtető Barabás Sámuel pap és Gotthárd Dániel kurátor emlékét őrzi.

A papi szék fölött már letörve találtam meg azt a kovácsolt, zöld és piros színűre festett virágdísz, melyen „PÉTER GÁBOR 1832” felirat áll. Valószínűleg ő volt az órasmester, aki 1830-ban a torony bádogztatására szegődött.³⁰⁵ Azt nem tudni, hogy milyen céllal adományozta ezt a díszet. A szószéken is hasonló stílusú kovácsolt díszítés látható, ami szintén ekkor készülhetett.

³⁰⁴ Benczö 1986: 7.

³⁰⁵ Benczö 1986: 21.

Az úrasztalán az 1792-es évszám látható, továbbá az akkori kurátor, Farkas Mihály neve.³⁰⁶

A templom északi felén ülnek a férfiak, a délin a nők. A szószékkal szemben, a portikusz fölött a felszegi legények karzata volt, de a kommunizmus ideje alatt ezt üvegfallal beépítették, és itt tartották meg a vallásórákat, amit kitiltottak az iskolából és a parókiáról is. A hittanórákat rendszerint szombat délután tartotta, a konfirmálóknak vasárnap, az istentisztelet előtt egy órával. Az üvegfal alatt a karzatra ezen szöveget helyezték el: „1791 SVMP PROPRIIS ECCL: VNITARIAE”, vagyis ezúton is büszkén hirdették, hogy az egyházközség saját költségén építették.

A gyülekezet lélekszáma a 19. század végére meghaladta a kétezret, ezért 1903-ban Fekete Béni szentábrahámi kőműves mesterrel egy új karzatot építettek az északi oldalra, a férfiak ülőpadjai fölé. Kolozsvár és Bölon után Almáson határozták el orgona építését. 1817-ben szerződtek Eitel András orgonakészítővel, aki 1818 januárjára készült el. Az orgona külső szekrényét Sárosi Ferenc udvarhelyi asztalosmester festette arany és fehér színekkel. Az orgona azonban 50 év használat alatt elromlott, az almásiak 1868-ba egyeztek meg Koloniics István kézdivásárhelyi orgonaépítővel egy új orgona készítéséről, ami 1870-re készült el. 1918 nyarán az orgona 59 kg-nyi, 82 darab sípját hadi célra elrekviráták, 1929-ben tudták pótolni.³⁰⁷ Az orgona restaurálására 2014-ben került sor.

A csillárt 1959-ben Bencző Albert készítette „Jó szülei emlékére”.³⁰⁸

A férfiak bejárata mellett, a szószékkal szemben van az „urak széke”, a nőknél pedig a papné széke mögött. Ide a „magasabb végzettségűek, nem az egyszerűbb nép” ül: a polgármester, a tanítók, a tanácson dolgozó személyek és a presbiterek közül a gondnok, a pénztárnok és az egyháziak. A kebli tanácsosok a családi helyükre ülnek.

Ha egy lány férjhez ment, akkor következő vasárnap beültették a férje családjának nőtagjai mellé, az ülésrend is kifejezte, hogy onnantól kezdve már másik nemzetséghez tartozott. A férj is helyet váltott, addig ugyanis a karzaton ült a legények között, innentől viszont lent ült a férfiak között. Olyan esetet is hallottam, hogy a házasságkötés után a legény költözött a lányos házhoz (mert a lánynak nem volt testvére), majd a templomban a legény váltott helyet, és a feleség családjának férfitagjai mellé ült. „...szombaton vót az esküvő, s akkor vasárnap, akik vótak a násznagyok, akinek a násznagyai, azokkal jött a fiatal pár a templomba s az asszony ültette be a fiatalasszonyt, s a násznagy pedig a fiatallembert ültette

³⁰⁶ Bencző 1986: 27.

³⁰⁷ Homoródalmás Unitárius Egyházközség iratai 1900-1919: 306; Bencző 1986: 23-25.

³⁰⁸ Bencző 1986: 21.

be, s akkor meg vótak hívva a leánynak is a szülei is, az ő násznagya is, és akkor ott vót egy közös délebéd a leánynak a szülőházánál.”

Mára már fellazult az egykori szigorú rend, azt csak az idősek tartják, de a fiatalabbak már nem.

Úrasztali kellékek

A jelenleg használatban lévő tárgyak közül a legrégebbi az az úrvacsorai pohár, amelynek felirata: „Ho Almasi Ecclesiae: Vnitari” Az utolsó szót utólag vésték rá, ebből Bencző Dénes arra következtetett, hogy az még a reformáció előttről származik.³⁰⁹ A leírásokban fedéllel együtt írták le, amelyen egy keresztes vitéz kicsiny szobra állt, ezt azonban nem találtam meg. Az 1789. évi összeírásban már szerepelt.³¹⁰

Egy aranyozott ezüst kehely, felirata: „Az H. A. Un. Sz. Ec. Számára. Gothá. Dan: Any és Mik: Ano 1806”.

Egy nyolcszögletű kehely, talpán: „Özv. Barra Lajosné Gothárd Rebecka ajándéka férje és Lajos fia emlékére 1935”

Fedeles kanna bortöltésre. A kanna száján alul évszám nélküli felirat: „Hom: Almási Unitaria Ecclesiájé”. Az 1789. évi összeírásban már szerepelt.³¹¹

Úrvacsorai tálca, a két fülén egy-egy szárnyas angyallal. Felirata: „A Nők az egyházközségnek 1896.”

Úrvacsorai tálca, a két fülén szőlőmintával. Felirata: „A Nők az egyházközségnek 1896.”

Az egyik úrvacsorai tálcat csak konfirmálások alkalmával használják: „Szabó Mózes emlékére a hom. almási unitár. szt. ekklesiának ajándékozta édes anyja: Özv. Szabó Mihályné, Gothárd Mária. 1891.”

A kenyeret ezzel a késsel szelik fel: „vayon az Úr asztalára való kenyérszeletelésre készített kés is, melynek szegeletes nyele ezüst, a végén egy boglarós csillag, s e mellett kereken betűm és évszám: „B. F A. K. 1776”, mely betűk jelzik az adományozót: „Medicinae Doctor Barra Ferentz és felesége Agh Kalára” neveit. A vasán pedig ezen késnek a B. betű még kétszer látszik.”³¹²

A használaton kívüli ónedények között két palack is található, 1776-ból, illetve 1777-ből. Felírásaik: „Az Ho: Almási Unit. ECCLESIAE.” Másik oldalán: „BARRA FERENCZ

³⁰⁹ Bencző 1986: 27.

³¹⁰ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789: 484.

³¹¹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789: 484.

³¹² Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789: 485.

ÉS: AGH KLÁRA Atták Ano 1776. Ismet meg Nagyitota BATZO JÁNOS SZEBESTE ANDRÉS Ano 1810 11: Sept.” A másikon: „Ajánlekozta Bodor János és Tsongvai Susána 1777. megnagjobitta pedig Gothard András és Sándor Anna az H: Almási Ekles: 1801”.

Használaton kívül van az a felirata szerint 1905-ben készített kehely is, amelyet Kriza Anna emlékére adtak az egyháznak. Vezetékneve alapján a tanító lánya lehetett.

A templomot díszítő textíliák

A 18-19. századi forrásokban szereplő textíliák többsége már megsemmisült. Az 1789. évi összeírásból csupán azt emelem ki, hogy azok között két török és két székely szőnyeget is összeírtak. Az egyik török szőnyeg a szószéket díszítette.³¹³ A török szőnyegek magas árak miatt ritkaságnak számítottak, jelenlétük az adományozók vagyoni állapotát jelzik. A megmaradt terítőkből az is látszik, hogy a vizsgálatba bevont többi helyiséghez képest itt sok megmaradt, ami a lelkészek és harangozók gondos munkáját jelzi, továbbá ezekből is az látszik, hogy sok köztük a drága, városi beszerzésű darab, adományozóik módos emberek lehettek. Találtam egy 18. századi úri hímzéses kendőt, évszám szerint pedig egy 1833-ból származó terítő a legrégebbi. Különleges volt számomra az az 1910-ből származó selyem szószéktakaró, mely az utóbbi évtizedekben megszokottá vált varrottasoktól teljesen eltérő hatást adott a templomnak. Felirata: „Hitünk nagy apostola Dávid Ferencz születésének 400 ik évfordulója ünnepeére Sebestyén Ferencz és neje Bencző Rebi 1910.”

A többi vizsgált településhez képest Almáson a különböző ünnepekre más és más textileket tesznek fel. Egy szett 4 darabból áll: az úrasztalára, a szószékre, a papi székre és a papné székére kerül egy-egy darab. Az alap az az 1974-ből származó, piros színű fonallal hímzett együttes, mely írásos technikával készült. Ezeket csak konfirmálásra veszik le, mert a konfirmálási terítők jóval kisebbek, mint ezek.

Karácsonyra egy kék írásos együttes kerül fel, a szószéken lévő terítő felírása: „LEGYEN MEG A TE AKARATOD 1958-1966”. A két kisebb terítőt Gothárd Gyuláné, illetve Szabó Mihályné készítette 1974-ben. A karácsonyi terítők maradnak szilveszterre és újév első napjára.

Húsvétra és pünkösdre egy bordó bársony készletet tesznek fel, melynek aranyszínű rojtja van, fölējük pedig fehér, horgolt terítőket. Ez alól csak a húsvéti úrasztala a kivétel, ott egy 20. század eleji terítőt helyeznek el („Néhai szeretett leányunk Ilka emlékére, szülei:

³¹³ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789: 479.

Farkas Domokos és neje Szabó Ida”), rá pedig egy gyári terítő kerül ezen kollekciónak darabjai 1896-1909 között készültek.

Pünkösdkor a szószéki terítő felirata: „EGY AZ ISTEN R.L. 1962” A húsvéti és pünkösdi terítőket vasárnap reggel teszik föl és kedd délután veszik le.

Konfirmálás és őszi hálaadás alkalmával ugyanazokat a darabokat használják: a szószékre és a papszékre egy-egy gyári, drapp terítőt tesznek, az úrasztalára a húsvéti terítő kerül, a papné székére pedig a pünkösdkor használatos csipke. Ekkorra is voltak saját alátétek, de azok már annyira tönkrementek, hogy nem használják.

Nagypénteken csupán erre az egy napra fekete színű terítőket raknak fel a hozzájuk tartozó csipkéekkel. Amíg nem készült el a ravatalozó, addig temetésekre is feketébe öltöztették a templomot, de most már a ravatalozóból történik a temetés, a koporsót nem hozzák be a templomba, így a fekete terítőket már csak nagypénteken használják. A templomba csak az öngyilkosokat nem hozták be, őket ez nem illette meg, viszont nincs külön temetkezési helyük, hanem a családhoz temetik őket.

A textilek tisztán tartása és a terítés a harangozó feladata. A textileket a templomban, a hátsó padokban tárolják. Nagyon ügyelnek, hogy összehajtskor a színük legyen kifelé, hogy kevésbé koszolódjanak. A parókián a szekrényajtón szerepel a terítők elhelyezésének rendje, de ez ma már nem teljesen aktuális, történtek változások a rendelkezésre álló textilek arányában.

A papi telek

1789-ben ezen „Fundus közös környül tizedekre kerítettik, sarkos, Boronás, kész szerint sővényes kertekkel, Sátoroson kötött Deszkás Kapuja küs Kapuival együtt; ’Kapun belöll balra egy Kőház, a’ külső feliben kő Classis, Középbén kitsind tüzelő Kamara és Deszkával zárt eres, az egész Épület Deszkával fedett, melly Ereszszére nézve, a’ Régiség után kezdett meg hanyotlani, az Ereszben bé menő Ajtónak Sorka, Kilintse mindenik fa, A’ Házban bé menő Ajtó Vas Sorkas, fa kilintses. Világositlyak a’ Házott két fában rakott Üveg Ablakok, Füttös tüzelő paraszt Kementze benne, Deszkával Pavimentumnak, három Kendő Szegek, Egy Dió festékes Pohár Szék Vás Sorkakkal; három Padládák, az egyik szakaszos, egy négy szegű fejr Ládás Asztal. Az Ereszből ismét a Kő Classisban, Sima Vasos sorku, fa Kilintsü Ajtó; rakott Ablakok rajta, küs tüzelő kementze benne és hoszszu asztal, mellette lévő padokkal, az Ereszben vagyon egy küs tüzelő egy Ablaka kitsind Házban bé menetel, maga a’ mostani Mester T. Tanka Jóseff Atyánkfia készítettette. Vagyon a’ Ház alatt igen jó kő Pintze bé menő Gráditse beleje ’s ajtó az Ereszből. A’ Háznak ellenébe Dél felöll vagyon egy

Boronából Deszka fedél alatt épült jó Sütő Ház benne Sütő Kementze. Küllyebb pedig Boronából készült Hizlo Sertés Ól. Szekér Árnyékkal együtt Szalmával fedve, és ezeken fellyül vagyon ugyan Szalma fedél alatt egy elegyes fa Bornából rakott Csür, a' két végiben lévő két Istálókkal együtt, mellyek Hidlással, Jászlyokkal s Ajtókkal, ugy Deszkás Szerűje is mind két felöll Kapukkal provise vadnak.”³¹⁴

A ma is álló, nagyméretű házat – amint azt a házon lévő felirat is tanúsítja – 1864-65-ben építették, majd 1902-ben egy irodahelyiséggel toldották meg. A legutóbbi külső felújításra 2013-ban került sor, belül pedig 2014-ben újult meg a ház.

1916-ban a román sereg Almást is elérte, Ajtay János unitárius lelkész házából az alábbi dolgokat vitték el:³¹⁵

A padlásról zab (25 véka) = 23 mm értéke	966 kor.
2 pár csizma	240 kor
Búza 9 véka = 144 kgm	60 kor
Árpa 2 véka = 28 kgm	10 kor
Rozs 2 véka = 30 kgm	11 kor
Tengeri liszt 2 véka = 28 kg	10 kor
Búzaliszt 3 véka = 45 kg	21 k
Egy rend fiúruha	40 k 285-ben 2 rend, 60 korona
Egy rend tisztí ruha (extra)	100 k
2 drb podgyásztáska	40 k
3 kgm cukor	2 k 40 f
½ kg csokoládé	6 k
2 kg túró	8 k
10 lit petróleum és a demyon	8 k 6 o.
50 db. borvizes, befőttes és vegyes üveg	10
5 lit pálinkafélék s demyon és üvegek	22 k
2 drb villany s 2 drb más lámpa	25 k
18 párevőeszköz	36 k
12 nagy s 12 drb kávé kanál (alpakka)	16 k
1 drb cukortartó	5 k
2 drb nikkel tál	10 k
6 személyre való likőrös készlet	30 k
1 db. hármastolietto tükör	20 k
1 db. ágyterítő	10 k
1 db. ágylepedő	12 k
40 db. zsebkendő	20 k
12 db. asztalkendő	12 k
2 párnahaj	6 k
6 törülköző	12 k
30 zsák	100 k
20 porcelán tányér	20 k
1 forgópisztoly	22
1 fuvola	

³¹⁴ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789: 481.

³¹⁵ Homoródalmás Unitárius Egyházközség iratai 1900-1919: 276.

Meglett: 1 sakktábla, 5 k, 5 doboz fegyvertöltényt és 0,5 kg lőport, söréteket is kihúzták azzal, hogy ezt nem veszik fel a listára.

2 db. esőernyő	11
2000 levélboríték, fehér	25
2000 levélpapír	20
1000 levélboríték, színes	8
2500 ív irodai papír	38
1 liter anthracen tinta	2
1 doboz írótoll	2
Vegyés írónok	2
100 doboz gyufa	6
1 színházi látcső	20
2 doboz acetylen carbyd	3
2 ruhakefe	6
2 hajkefe	4
1 gyertyatartó (alpakka)	3
13 egész kenyér	39
1 kg vaj	6
10 liter tej	4
1 nagy üveges ugorka	4
Kerti vetemények	60
Kerti gyümölcsök 120 véka	700
5 méhcsalád elpusztítva, az összes méz és keretekkel kirabolva, kaptárak és kas lépek összerombolva	400
1 nagy anyasertés, 3 éves	500
3 db. féléves süldő	300

Meglett: 1 bivaly bikaborjú, 1,5 éves, 400 korona.

23 tyúk, réce, csirke	136
1 utazó kocsi	400
3 triór szíj	12
3 terü tűzifa	25
10 terü széna és lucerna háztól	300
3 kerti ásó	4
3 kapa	3
2 csákány	3
3 vasvilla	4
1 cseber	3
1 báldog veder	3
3 báldog tál	9
2 lábos (vas)	4
1 mázas veder	4
6 üveg paradicsom	6
40 üveg borvíz	14
7,5 kg szalonna és zsír	60
2 db. sajt	12

2 olló	5
3 szénagereblye	3
13 véka tengeri a mezőn = 2mm	70
213 kalongya zabkepe a mezőn	1917 (ezen kívül 67 kalangya megjött)
4 terü lucerna és széna a kaszálón	60
1 ládika házi szerszám	50 (itt át lett húzva a bicikli felszerelés szó)
1 lázmérő	3
2 herélt bárány	100

Kihúzva: 1 bor fokoló, 3 korona

Összesen 8.210 korona

A tanító háza és az iskola

1789-ben így írták le a tanító házát: „minden felől Sövény fedeles jó Kertekkel; a’ régi vagy ó Templom felé egy Deszka – Kijáró Ajtótska, ezen belöll egy Gyümöltses, a’ Jóság vagy Fundus közepette Deszka fedél alatt két kő Ház. Közepben Északról kö falas, Kéményes, délről Boronából rakott Eresz eleje, melly közben a’ Kéményestől, Boronából készült fallal vagyon megkülönböztetve; mindenik falan három Ajtó; az Ajtók vas Sorkasok, fa Kilintsesek, mellyekk egyikén, ugy mint a Kéményesből a a Kertben szolgálón álló vagyon Deszka fedél alatt egy Sütő Kementze, ennek Szája a Kéménybe Szólgálván. A’ Házban be menő Ajtó pediglen ezeken kívül Dio festékes, Vas sorkas, Vás Záros; a nagy Háznak két Ablakai Üvegek Fábann rakottak, paraszt Kájhából készült tüzelő Kementze, s két Kendő Szegek vagy Fagosok benne; Deszka Padimentuma. A’ Tanuló Házban az Erészből enged bé menetelt egy fejéren bérlet, Vas sorkas, da Kilintses Ajtó, a Házot két fában rakott Üveg Ablakok világositták, paraszt Kájhából tüzelő Kementze benne, Padimentuma Deszka, a’ nagy Ház alatt jó kö Pintze, bé nagy léjánró graditsa Ajtajával az Ereszből, az ajtó fa Kilintsü, Vas sorkos; az Eresz Sendellyel vagyon fédve, a’ Pintze torkán fellyül egy kitsind élés Kamara. A’ Házon küllyel egy elegyes fa Bornából rakott Szalmával fedett Csür, ennek két végiben, két Istálók Odrokkal, Hidlásokkal, Jaszlyokkal, s ajtokkal együtt vagynak, a’ Szerujén a’ belső végiben egy Suppal fedett Szekér Szin, a’ Kapun belöll két Sertés Pajták vagynak, harmadik a’ Mesteré azon szalma fedél alatt egy kús Árnyékkal együtt, a’ Mester Házán kívül egy mély Gémes Gárgyás Kút a’ Mesterrel, vedrét a’ Sz: Eccla s az egész Kutat us procurallya.”³¹⁶

1789-ben a tanítással kapcsolatban egyrészt arról értesülünk, hogy a szülők Szent Mihály napja után és Szent György napja előtt sem küldték rendszeresen iskolába fiaikat,

³¹⁶ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789: 480.

hanem tanulás helyett mezei munkára és a marhák vigyázására kötelezték őket.³¹⁷ A vizitáció felszólította az almásiakat, hogy Szent Márton napjáig készítsenek a leányok számára is iskolát.³¹⁸ Ugyanakkor a vizitáció elismerését fejezte ki a mindkét nemben lévő ifjúság Szent György és Szent Mihály napja közti vasárnapokon „Catecizationalo ’s tanításnak példás gyakorlásáért”.³¹⁹

A papi házzal egy időben, 1864-65-ben került sor új mesteri ház építésére, mely egy szobából, egy konyhából, egy kamrából és az iskolai teremből állt. 1878-ban a felekezeti iskola községivé vált, a tanteremből is egy szobát készítettek, illetve ide költözött az egyházi magtár.³²⁰

1916-ban a román sereg a mester házából az alábbi dolgokat vitte el:³²¹

„Kimutatás az oláh hadsereg betörésekor okozott karokról Vajda Antal unitár. énekvezér házánál Homoródalmáson”

Búza 15 mm / ár 42	630 k
Rozs 2 mm / ár 38	76
Zab 2,5 mm / á 42	105
Búzaliszt 45 kg / á 42	20 k 16 f
Kukorica 15 kg	3,50
Zsír 30 kg	240
Egy doboz zsemle kása, 5 kg	10
30 üveg befőtt	30
Cukor 10 kg	16
2 nagy pakk gyufa	8
18 db. gyertya	10,50
1 csomag spanyol viasz	1,80
15 kg pergetett méz	90
3 nagy üveg besózott ugorka	60
Egy tábla házi szappan	50
Egy utazó bunda	200
Egy kisebb bunda	150
Egy teljesen új téli férfi öltöny	150
4 rend fiú ruha, téli	200
5 db. asztalterítő (abrosz)	125
40 db. asztalkendő	80
25 db. zsák	75
1 vég 23 m siffon / ár 4K	92
10 db. törülköző	50
8 párna	160
2 ágyterítő	40
14 női ing	210

³¹⁷ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789: 478.

³¹⁸ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789: 492.

³¹⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789: 477.

³²⁰ Benczö 1986: 28.

³²¹ Homoródalmás Unitárius Egyházközség iratai 1900-1919: 320.

6 férfi ing	90
8 férfi alsónadrág	84
12 fiú ing	100
1 pár cipő	50
2 hegedű	50
7 család méh és kaptárak	440
1 ruhaszárító kötél	20
8 lepedő, ágyba	56
30 zsebkendő	15
1 matyó szövésű sezlong takaró	150
4 rend női ruha	200
1 tükör	10
2 pár női cipő	60
2 rend szerviz evőeszköz	100
12 liter petróleum	9,60
1 „siffon” összetörve	60
500 ív írópapír	5
1 db. 3 éves anyakoca	600
1 db. 1 éves sertés	150
1 db. 3 éves bivaly	1200
Különböző konyhaedények	100
1 íróasztal összetörve	25
2 „beretva”	10
1 liba	16
85 majorság	425
7 kacska	42
3 vizesdézsa (nagy cseber)	18
1 dagasztóteknő	20
2 kg vaj, olvasztva	16
1 kg tinta	6
20 kalangya zab, 4mm	168
4 szekér sarjú	240
2 ruhakefe	4
5 szekér széna	250
30 szekér tűzifa, ár 8 k	240
2 favágó fejsze	10
3 marhakötő lánc	15
5 kapa	5
2 ásó	4
25 üveg befőzött paradicsom	50
Kerti veteményekben kár kb.	50
Gyümölcsökbe kár 100 v. alma/körte	500
1 fűrész	6
5 szekér sarjú (a mezőn)	75
103 kalangya zab, ár 10k	1030
2 olló	30
1 bárány	40
9 kenyér	27
1 kocsi ülés	30
Kukoricában kár 6 mm	216

Paszuly 0,5 mm	30
Répában kár (mezőn)	50

Az utóbbi években az egykori énekvezéri lakból – mivel a kántor helyi lakos – közösségi teret alakítottak ki, amit például keresztelők, temetések, kortárstalálkozók alkalmával bérelhet ki egy-egy család.

A lelkész és a kebli tanács szerepe

Homoródalmáson volt szerencsém megtapasztalni, mit jelent az, ha egy szülőfaluját szerető lelkész 44 évig, 1956-2000 között szolgálta a gyülekezetét.

Bencző Dénes 1929-ben született Almáson, 1954-ben, a teológia elvégzése után először a Hunyad megyei Lupény szórványgyülekezetébe került, ott ismerte meg feleségét. 1956-ban került haza, akkor választották meg a hívek almási lelkésznek. A püspök ugyan egy tapasztaltabb lelkészt akart a jelentős gyülekezet élére, de a hívek döntését elfogadta.

1962-ben rendszerellenes magatartás vádjával népbíróság elé állították: „Mint osztályellenség, úgy kezeltek engemet. Nem csak engemet, hanem a többi papot is.” Végül nem került börtönbe, hazamehetett falujába.

Kétszer kerestem őt fel gyergyóalfalusi otthonában, de almási adatközlőim is gyakran emlegették őt, tisztelettel gondoltak vissza tanítására, többek között arra, hogy „Almás a világ közepe.” Bencző Dénes szerint „Olyan szép falu a világon nincsen, mint Almás s az almási ember egy fejjel magasabb, mint a többi.”

A presbitérium tagjait úgy választották, hogy a falut 12 körzetre osztották, és minden körzet a maga körzetéből választott egy főt, főleg az idősebb, tapasztaltabb férfiak közül. Rajtuk kívül a kebli tanácsban még 4 egyházi, egy gondnok és a pénztáros vettek részt. Egyháziakat a fiatal férfiak közül választottak, egy közülük az úrvacsoraosztásnál a bor utántöltésében is segített, illetve gondoskodott, hogy legyen elég felszeletelt kenyér. A kollektivizálás előtt, amikor még természetben adták a hívek a képét, az egyháziak feladata volt összegyűjteni a terményeket.

„A gondnok kellett mindenről tudjon, s a gondnok egyezte meg a pappal legelőbb, hogy ugye mit csinálnak, mit kellett, mik vótak a tennivalók, ha valahová kellett menni gyűlésbe, vagy mindenhova, oda a gondnok ment a pappal... Ugye a templomjavításba, s mindenütt ott vótak s segítettek.”

Az istentiszteletek rendje

Napjainkban nagyon kevesen vesznek részt egy-egy vasárnapi istentiszteleten, a kommunizmus alatt azonban jóval többen jártak. Bencző Dénes így emlékezett vissza: „Jól ment az egyházi élet, milyen a székely: annyian jártak templomba, hogy fel voltak háborodva pártunk és kormányunk. Megtörtént az, hogy 1700-1800 volt a híveknek a száma, 900-an vettek úrvacsorát. Mi székelyek olyanok vagyunk, szeretjük azt csinálni, amit nem szabad. Inkább jártak templomba, 4-500 embernek prédikáltam vasárnaponként. Érdemes volt készülni ezekre a szolgálatokra.” Ugyanakkor „Annyira liberalizálódtak a régi rendszerben, maradinak tartották a templomba járást és a vallásosságot. Megtett a kommunizmus mindent, hogy az egyháztól elfordítsa az embereket. Milyen könnyű felszabadítani a kötések alól.”

A gyermekek számára iskolai rendezvényeket szerveztek vasárnapokra. A konfirmáció időpontját áldozócsütörtökről nyárra kellett tenni, amikor már nem volt iskola, különben a konfirmálás vasárnapjára kötelező iskolai elfoglaltságot szerveztek.

Az istentiszteletek látogatottságának csökkenése összefügg azzal is, hogy a korábbi generáció megöregedett, a fiatalok létszáma lecsökkent, és a fiatalok nem érzik szükségét a templom rendszeres látogatásának, amiben meg kell említeni a média szerepét is.

Az 1970-es évekig vasárnap délelőtti, 11 órakor kezdődő istentiszteletek mellett vasárnap délután 15 órakor, hétfőn, csütörtökön, szombaton 7.30-kor és szombaton délután szürkületkor is tartott a lelkész 20-25 perces áhítat a templomban. Sok esetben csak hárman voltak: a kántor, a harangozó és a lelkész, vagy 2-3 idős asszony vett még részt. Azok, akik ekkor mentek el a templom mellett, jelezték a lelkésznek, hogy kellemes volt hallani, ahogy szólt az orgona a templomban.

Vasárnap délelőtti és délutáni istentiszteletek kezdése előtt egy órával harangoztak először a nagy haranggal, fél órával előtte még egyszer a kis haranggal, 11, illetve 15 órakor pedig mindkét haranggal. Mikor a harangozást befejezték, akkor a hívek bementek a templomba, ott várták a lelkészt. Mikor megérkezett, mindannyian állva fogadták. Amikor a lelkész kijött a templomból, a hívek minden alkalommal megköszönték a szolgálatot, majd mindegyik kijövő férfival kezet fogott a lelkész.

Egy 1917-ben született adatközlőm ezzel a szöveggel köszöntötte kijövetelkor Bencző Dénest: „Mikor jönnek a tiszteletes úr megáll, és egy köszöntőt mond bent az ajtónál, a nép bent van a templomba. Akkor azt a rövid köszöntőt elmondja, én akkor elejébe állok: Meghallgattuk a tiszteletes úrnak a köszöntő szavát, a szószékből elhangzott prédikálását. Mi is hálát adunk a jó Istennek, hogy a mai napra felvirrasztott, eljöhettünk szent házába, szent neve imádására. Kérjük a jó Istent, bocsássa meg a bűneinket, rendölje ki a mindennapi

kenyerünköt, a napnak hátralevő órájában is tartsa meg erőnköt, egészségünköt. Megköszönjük a tisztöletös úrnak máma délelőtti istentisztöletöt, azt kívánjuk, a jó Isten áldása kísérje minden lépéseit, áldja meg egy hosszas, boldog étellel, adjon lelki erőt mindenkori szolgálátjába, szívémből kívánom.”

Úrvacsoravétel

Az úrvacsoravételhez a hívek közül egy-egy család adja a kenyeret és a bort, mindig elhunyt szeretteik emlékére (szülök, testvérek, gyermekek). Nagy gyülekezet lévén mindig voltak jelentkezők. Olyan is előfordult, hogy évekkel előtte lefoglaltak egy-egy évforduló kapcsán egy-egy ünnepet.

A kenyeret régebben az adományozó család sütötte, de ma már kevesen vagy csak nagyobb ünnepekre sütnek kenyeret, viszont két asszony is van a faluban, aki megrendelésre rendszeresen süt kenyeret. A vevők előre megrendelik, de visznek más falvakba, sőt Udvarhelyre is konkrét helyekre.

A kenyér kapcsán megjegyzem, hogy Almáson vallásuktól függetlenül sokaknál ma is megvan az a szokás, hogy ha kenyértésztát dagasztanak, akkor kezükkel keresztet vetettek a pihenni hagyott tésztára, majd felszeletelés előtt is. Magyarázatát nem tudják, így eredete is bizonytalan, hogy a római katolikus időből maradt-e meg, vagy a családokba került görög katolikusok hozták magukkal. „A kenyérré én úgy szoktam csinálni, mikor este a kovászt békeverem, akkor is keresztet teszek reá, s szoktuk mondani „*Uram áldd meg, szaporítsd meg!*”. S amikor a dagasztást elvégezem, akkor is bal felé jobbról, bal felé 3 keresztet teszek s akkor is mondom, hogy „*Uram áld meg, szaporíts meg!*”. Édesanyáméktól így tanultuk. S a kenyeret is, soha addig meg nem szeljük, amíg a fenekire keresztet nem teszünk. Pedig unitárius vagyok, de ezt örökké megcsináltuk, s édesanyámék is, még és nagynyámék is még.”

A bort üzletben vásárolják. Amíg mésszel járták Erdélyt, addig ha bortermelő vidéken jártak, onnan hozták.

A kimaradt kenyérrel és borral a lelkész még elment a betegekhez is házhoz, ami megmaradt, azt rendszerint a kántor és a pap, a papi család fogyasztotta el. Úgy is hívták, hogy „szent forgács”. Előfordult, hogy Bencző Dénes gyermekei az iskolába vittek belőle, és társaiknak is adtak belőle. Amikor 2007-ben részt vettem az őszi hálaadáson, akkor az istentiszteletet követően a presbitérium tagjai és a kántor a parókián gyűltek össze, és beszélgetés mellett fogyasztották el a maradékot.

Az úrvacsoravételhez Almáson is külön álltak ki az idősebb, majd a fiatalabb férfiak, utánuk pedig az asszonyok.

A görög katolikusok

Homoródalmáson fontos megemlíteni, hogy a 20. század első felében jelentős görög katolikus közösség élt, akik a településre a korábbi évszázadokban beköltözött románok utódai lehettek, de a 20. század elejére asszimilálódtak, magyar anyanyelvűvé váltak, csupán vallásukat őrizték meg. Mások pedig ekkorra már az unitárius, illetve római katolikus közösséghez csatlakoztak házasság útján. A pap Abásfalváról járt át, csak 1909-ben lett saját papjuk.

Az I. világháborút követően azonban a román állam a román eredetűnek tűnő vezetéknevvel rendelkező személyeket megkülönböztette, gyermekeiknek – függetlenül attól, hogy nem tudtak románul – román iskolába kellett járniuk, nem a magyar tanítású felekezetibe. Almáson pedig ezen vezetéknevű családokat kötelezték arra, hogy unitárius vallásukat feladva a görög katolikus egyházhoz térjenek vissza, amittől hosszútávon a hatalom azt remélte, hogy ezek a családok ismét román anyanyelvűvé válnak. Egyik adatközlőm ezt mesélte: „Ha valakinek valamilyen tévedése, hibája volt, gyarlósága volt, azt mondta a román pap: térj át a hitünkre, semmi bajod nincsen. Olyan emberek tértek át, hogy kancsi maradt az ember. Verekedésbe került, vagy lopás gyanújába, tért át a paphoz, megszűnt a törvénykezési eljárás. A pap biztos volt benne, hogy idő elteltével megnöveli a gyülekezetét. Hatalmas templomot építettek.”

1940-ben, amikor „magyar világ” lett, csatlakoztak újra az unitárius vagy római katolikus egyházhoz. Előfordult, hogy egyik testvér unitárius, másik római katolikus lett, a házastársától függően. 1940-ben lerombolták az új görög katolikus templomot, aminek helyére 1945 után sem építettek újabb templomot, a görög katolikus pap pedig elmenekült, soha nem tért vissza. Varga E. Árpád táblázatában is láthattuk, hogy 1930-ban még 292, 1941-ben 30 fő vallotta magát görög katolikusnak, 1991-ben pedig már senki.

Adatközlőim közül többen is átérték ezt az időszakot, de erről nem szívesen beszéltek, szégyelltek a velük történeteket. Az eseményeket Oláh Sándor és Pál dolgozták fel részletesen.³²² Csupán egy adatközlőmet idézem: „1938-ba mindent megtettek azért, hogy a falut térítsék átall a görög katolikus vallásra. Bármilyen büntényt követelt el valaki, meg volt bocsátva a görög katolikus vallással. 1938-ba ilyen országos kampány indult, ilyen

³²² Oláh 1993: 99-120; Pál 2008: 186-253.

hagymakupolás épületek építésére, s Almáson is felépítettek egy hatalmas nagy templomot, fő torony, két fia torony. Mondjuk hogy Segesváron van egy ugyanilyen templom. Ők bontották el ezt a kicsi templomot, és felépítettek egy óriási nagy templomot és be volt már deszkázva, hogy lebádogozzák. És jött a változás, jött az összes faluba, Karácsonyfalva, Szentmárton, ezekbe a tiszta unitárius falvakba mindenübe építettek görög katolikus templomot, és amikor jött a rendszerváltás 40-be, akkor egy bizonyos Török ezredes volt a katonai körzet parancsnoka Oklándon. És ő parancsot adott, összes templomot le kell bontani, amit fölépítettek. És Almáson is lebontották, most is megvannak a romjai neki... Hogy leomlott a templom, akkor rakásonként eladták, s házakat építettek, kapukat építettek, felhasználták az anyagot, s elég jutányos áron jutottak hozzá. Így a nagy zavargás után megszűnt az egyház is.” Ma már csak az egykori parókia épülete áll lakatlanul, a fűvet az egyik szomszéd kaszálja.

A római katolikusok

A római katolikus templomot 1908-10 között építették a Szentháromság tiszteletére.³²³ A választás nem véletlenül esett a Szentháromságra, hiszen ez az egyik fő választóvonal az unitáriusok és katolikusok között, ezen ünneppel is saját híveiket akarták erősíteni hitükben.

A homoródalmási római katolikusok mindig Homoródkarácsonyfalva filiája voltak. 2013-ban elolvastam a karácsonyfalvi *Historia Domus*t, amiben visszatérő jelenség, hogy a karácsonyfalvi papoknak nem jutott elegendő idejük a filiáikra, és mindig érezték kisebbségi helyzetüket az unitáriusok között. Inkább fiatal, kezdő papokat helyeztek ide, vagy akinek máshonnan el kellett jönnie. A szórványban sok feladat volt és kevés jövedelem. 1910-ben az alábbi települések katolikus hívei tartoztak Karácsonyfalva mellett a paphoz: Székelyzsombor, Homoródalmás, Oklánd, Homoródújfalú, Mirkvásár, Homoródszentpál, Recsenyéd, Bágy, Dálya, Ége, Daróc, Jánosfalva, Városfalva, Homoródszentpéter. Ezek közül Karácsonyfalva mellett Zsomboron és Almáson volt nagyobb gyülekezet.

1910-ben így írt Almásról Gaal Tamás plébános: „A Mihály és Szabó kath. családok buzgolkodása folytán felépített új templom a kevés számú de buzgolkodó hivekkel, kikhez a gör. kath. is csatlakoznak, a friss lelki élet képét mutatja. A templom jövedelmét a templom körül lévő egy holdas kert és 2 házbéres ház jövedelme, meg a perselypénz képezi. A templom a Szentháromság tiszteletére és imadására van felszentelve, mikor igen szép bucsu járás van szent gyónással és áldozással. Lövétének apraja-nagyja eljön. Itt is egy Rózsa végzi a rózsafüzér imádságot, és egy pár Kath. népszövetségi tag van.”³²⁴

³²³ *Historia Domus* 1910: 34-35.

³²⁴ *Historia Domus* 1910: 48.

A homoródalmási katolikus búcsút Szentháromság napján tartják. Erre a napra Lövétéről keresztaljával érkeztek vendégek, napjainkban pedig busszal. A falu nem katolikus lakosai is számon tartják ezt a napot, az unitáriusok számára a lokális identitás egyik fontos eleme, de nem vallási okból, hanem a felvonuló árusok miatt. Régebben délután bált is rendeztek, ahova felekezeti különbség nélkül elmentek a fiatalok. 2014-ben vettem részt a búcsúban, melyen játék-, ruha- és ételárusok is kínálták termékeiket, és a helyi fúvós zenekar is fellépett.

Unitárius adatközlőim így emlékeztek vissza a katolikus templomra: „Örökké elmentünk oda. Szabadott elmenni, s mi szerettünk menni. Nem vót soha az, hogy na, katolikus templom s nem megyünk. Olyan szép kicsi templom vót, olyan szépen imádkoztak, énekeltek, s nekünk tetszett. Még az énekeket es gyermekkorukban megtanultuk.” „higgye meg, hogy a katolikusok vallásosabbak, inkább mennek. Lövétén is úgy mennek, annyi mise vót, mindig felöltöznek, mink még egyre se jutunk el.”

Habár Úrnapja a katolikusok nagy ünnepe, amit körmenettel is megünnepelek, régebben Úrnapját nemcsak az almási, hanem más unitárius közösségekben is munkaszüneti napnak tekintették. Nem kötődött hozzá semmilyen egyházi templomozás, az idősek többsége sem tudott magyarázatot fűzni hozzá, csupán egy-két alkalommal hallottam, hogy valamikor ezen a napon jégeső lett volna. „Úrnapján nem mentünk a mezőre. De templomozás nem vót nálunk soha. De mezőre nem mentünk. Vót akik nem tartották, de mi tartottuk örökké, s azt lehet mondani, általában tartotta mindenki.” „Úrnapján nem dolgoznak. Nagy, erős üdö szokott lenni, esső. De tartsák azért az ezelőttiek, a régiek. A mostaniak nem tartnak semmit, a fiatalok. Sem Úrnapját, sem ilyent, sem olyant.”

Vegyes házasságok

Ha vegyes házasság köttetik, akkor a házasulók többnyire az unitárius vallást választották, ott keresztelték meg gyermekeiket, mert az unitárius vallásnak magas társadalmi presztízse volt a római katolikushoz képest. A római katolikusoknak sosem volt helyben papjuk, mostohagyerekként kezelték az almási gyülekezetet a szomszéd faluból átjáró papok, miközben az unitáriusoknak helyben meghatározó személyiségű papjai voltak hosszú időn keresztül, akik odaadóan szolgálták és formálták a közösséget. Ez is vonzóvá tette az unitárius felekezethez tartozást.

1922-ben ezt írta a karácsonyfalvi pap: „Egy dolog volt, ami sok gondot és szomorúságot is hozott. Ez a házasság úgy volt. Hála legyen a jó Istennek, 12 évi otlétem alatt Karácsonyfalván törvénytelen – csak polgárilag érvényes házasság egy sem jött létre, de

az 1918 V/19-ikén életbe lépett Canon miatt Zsombor és Almás elveszett. Szinte minden házasság vegyes és szinte mindenik érvénytelen. Hiába volt minden! Anyagi és többség tekintélyi érdek miatt, s mert addig is érvényes volt, egymásra csinálták. A privát reversálist nem igen alkalmazhattam, mert az ugy is kétes valami volt!! Jelentést tettem is a főhatósághoz, de érdemleges választ nem kaptam.”³²⁵

A római katolikus – unitárius házasságok többségében a feleség a szomszédos Lövétéről jött férjhez Almásra. A korábbi települések unitárius-református házasságaitól eltérően azonban ők jobban ragaszkodtak vallásukhoz, gyakran gyermekeiket is katolikusnak keresztelték. Ugyanakkor a vegyes házasságban élő házaspárok gyakran eljártak házastársuk templomába is.

³²⁵ Historia Domus 1922: 95-96.

SZÉKELYSZENTMIKLÓS

A település

A vizsgálatba bevont települések közül ez a legkisebb és egyben vallási, nemzetiségi szempontból leghomogénebb település.

A falu a Nyikó menti Siménfalva tőszomszédságában, egy völgyben helyezkedik el.

Az unitárius egyházra vonatkozó legtöbb irat a 19. században megsemmisült. Előbb az 1850-es években a rossz kezelés miatt,³²⁶ 1886-ban pedig tűzvész alkalmával.³²⁷ Így elsősorban Gálfalvi Sámuel és Göncz Károly egykori szentmiklósi lelkészek által írt, kéziratként a kolozsvári levéltárban található munkákra építhetem, továbbá az 1789., 1839. és 1923. évi vizitációs jegyzőkönyvekre, Benkő Elek régészeti kutatására. A falu népesedési – társadalmi hátterét Molnár István rajzolta meg aprólékosan.³²⁸ Emellett a faluban élő személyekkel készített interjúim segítettek az írásban.

A középkorban – ahogy a nevében szereplő védőszent is jelzi – a település központi hely volt, nevét az egykori templom védőszentjéről, Szent Miklósról kapta. Első írásos említése az 1332-1337. évi pápai tizedjegyzékben található.³²⁹

A középkorban a két Kede, Medesér, Siménfalva és Tordátfalva voltak Szentmiklós filiái,³³⁰ templom ugyanis csak itt volt. Közülük Siménfalva 1585-ben elszakadt és önálló eklézsiává lett, Kede pedig a keresztelési anyakönyv bejegyzése szerint 1816-ban vált anyaegyházzá. Medesér és Tordátfalva önállósulására nincs adat,³³¹ valószínűleg Siménfalvát hamar követték. Egy idős férfi úgy hallotta gyermekkorában az idősektől, hogy amikor az osztozkodás volt, az egyik harangot Medesérrre vitték innen.

Kede elszakadásával az egyházközség létszáma lecsökkent, a szentmiklósi hívek terhei megnövekedtek. A forrásokban gyakran említették az eklézsia nehéz anyagi helyzetét.

A századok múlásával a főbb közlekedési utaktól távol esvén a falu háttérbe szorult, az egykori unitárius anyaegyház pedig filiává vált.

A kicsiny földek miatt a 20. század elején egyesek Amerikában kerestek jobban fizető munkát, ahogy arra Varga E. Árpád is utalt a statisztikájában, 1923-ban egy kint élő férfit említettek a vizitációs jegyzőkönyvben.³³²

³²⁶ Gálfalvi 1880: 1.

³²⁷ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 79.

³²⁸ Molnár 1995: 222-226.

³²⁹ Benkő 1992: 206.

³³⁰ Orbán 1868: 117.

³³¹ Gálfalvi 1880: 2.

³³² Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 1.

Az elvándorlás nem a kollektív idején kezdődött el, hanem már az 1940-es években, a magyar világban. Az volt a gyakorlat, hogy ahol 2-3 gyermek született, egy itthon maradt, a többi pedig tanult. Ahogy egy helyben maradt férfi megfogalmazta: „Egy kicsi eldugott falunak mondták ezt a Szentmiklóst mindig s kívánkoztak nagyobb faluba, többet tudott tanulni a gyermekek.” Tanító, pap, ügyvéd, orvos is került ki a szentmiklósiak közül, ez azonban azzal járt, hogy elhagyták szülőhelyüket. A kollektivizálás idején szintén sokan elköltöztek innen a munkalehetőséget nyújtó városokba. Helyükre Siménfalváról cigányok költöztek. Volt itt egy eladó gyöngye ház, azt olcsón megvették, a kollektívben pedig állatgondozókként kaptak munkát.

A 2000-es évek elejére a házak nagy része lakatlanná vált, az elszármazottak közül néhányan üdülő jelleggel újjátották fel szülőházukat.

Emlékezetes esemény volt a 2012. évi falutalálkozó, melyet az itt született Szentannai Dénes orvos és Farkas Dénes nyugalmazott lelkész szerveztek meg. Egy napra visszatértek az elszármazottak, és ezen ünnep által is megerősítették lokális identitásuk tudatát. A falu temploma is megtelt, az egyház részéről Bálint Benczédi Ferenc püspök, az anyaország részéről Kövér László, az országgyűlés elnöke jelent meg (utóbbi szigetszentmiklósi lakos), nyomatékosítva, hogy a kicsiny gyülekezet létezik és élni akar. A találkozóra a névrokon Szigetszentmiklósról és Dunaszentmiklósról is érkeztek vendégek. Az időseknek emlékezetes, hogy hangszórón magyar nóták szóltak, egy férfi tárogatóval a templom tornyából muzsikált. A kultúrházat és az iskolát is ekkora újjátották fel. Mindebben az akkori lelkésznek, Pitó Attilának volt nagy szerepe.

Székelyszentmiklós etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai³³³

	összesen	magyar	román	német	zsidó	cigány	egyéb
1850	133	133 székely					
1880	164	155					9
1890	168	168					
1900	195	195					
1910	159	159					
1920	165	165					
1930	169	169					
1941	162	162					
1956	144	144					
1966	127	127					
1977	101	101					
1992	83	83					
2002	69	69					

³³³ Varga E. 2008a: 85-86.

Az 1900-1910 közötti fogyást részben munkakeresés végett városokba (részben Budapestre) való elköltözés és az amerikai kivándorlás okozta.

Székelyszentmiklós felekezeti adatai³³⁴

	összes	ortodox	gr. kat.	r. kat.	ref.	evang.	unitárius	izraelita	baptista	egyéb
1850	133						133			
1857	136				1		135			
1869	158			1	10		147			
1880	164			2	6		156			
1890	168			2	7		159			
1900	195			2	9		184			
1910	159				3		156			
1930	169			8	15		146			
1941	162			15	15		132			
1992	83			1	17		65			
2002	69			1	16		52			

Anyakönyvek hiányában visszamenőleg csak valószínűsíteni lehet, a jelenben tény, hogy a római katolikus és református lakosok vegyes házasságok révén kerültek a településre, a faluban csak az unitárius templom áll, így az ide települtek is ide jártak istentiszteletre.

A templom

A jelenlegi templom a falu harmadik ismert temploma.

Az első templom nem ennek a helyén állt, hanem a falu délnyugati szélén emelkedő temetődombon. Idősek még nekem is mesélték, hogy sírásáskor előfordult, hogy egy szekérszék kő került ki egy sír helyéről. A feltehetően Árpád-kori eredetű templomot Orbán Balázs tévesen apátsági templomnak tartotta,³³⁵ a szájhagyományban is élt ennek története, de valójában csupán plébániatemplom lehetett. Ennek hajójához a 15. század folyamán új, gótikus szentélyt építettek, az 1789. évi leírásban szereplő 10 támpillér alapján Benkő Elek erre következtetett. A mai templomba beépített gyámkövek pedig arra utalnak, hogy az épületet boltozat fedte. Ekkor épülhetett a templomot övező, tojásdad alaprajzú kőfal is. A 17. század végén a beomlott boltozatot festett famennyezet váltotta fel, és valamikor befalazták a templom egyik bejáratát is. A középkori falu félhold alakban a temetődombtól északkeletre, a domb lábánál feküdt.³³⁶

³³⁴ Varga E. 2008b: 53.

³³⁵ Orbán 1868: 117.

³³⁶ Benkő 1992: 206.

A középkori templom már az 1732. évi vizitáció alkalmával is rossz állapotban volt: „A szentmiklósi nagy templom majd elpusztult.”³³⁷

Az 1773. évi vizitációs jegyzőkönyvben a templomról és a harangokról ezt jegyezték föl: Vagyon egy igen régi Kö Templom, Nagy [valójában Nap lehet] Nyugott felöli a' Mezőn, egyéb Czinterem nints mellette, hanem a' Pap Jozzága betüje Nap keletről bele ütközik. Ezen kívül Nap nyugotra minden bé kerítés nélkül vagyon egy kiss dombon egj Kö Torony, az is igen régi. Ebben vagyon Két Harang. Egjikenis semmi irás nintsen; hanem a' Nagjobb Harangon az agján alóli Kereken Sinorozas vágjon.”³³⁸

Az 1789. évi vizitációs jegyzőkönyvben ez szerepel a már rossz állapotban lévő, bontás előtt álló templomról: „Vagyon egy Fundus, a' Falunak Kede felöl való végiben a' Falun küljel, Templom Mezeje nevezetü helyen... Melly fundus körül semmi kerítés nintsen; vagyon pd rajta égy meg-romlott, és meg-hasadozott Kö Templom, tiz meg romladozott Kö lábakkal meg támasztva, de mind a' Templom, mind a' Kö Lábak dőlő félben vagynak, a' Templom 'Sendellyel fedetett, 'egy bójáró ajtaja vagyon, mellyis régi meg hasadozott, sorka, zárja fa: Vagyon négy Ablakja, hárma nagy és Fa rostéllyos, a' negyedik tsak égy kitsin, a' Nap nyugot felöl való végiben, mellynek sem Ablakja sem rostéllya nintsen. Menyezete egéßen, mind a' Férfiak, mind az Aszszonyok felett virágosan festett és Párkányos, a' Férfiak felett a' Menyezeten vagyon ilyen Irás: Hoc opus aedificatum est in Honorem unis veri Dei et Filii ejus Jesu Christi Sumptibus Generosi Dni Sigismundi Pálffi de Gagy Anno Dmi 1691 Per R. Danielelem D. MUSNAI. Aláb ismét mingyárt ezen irás végiben vagyon más ilyen Irás: Tudgyad azért hogy a' te Urad Istened tsak egyedül, ő az Isten, hüséges Isten, ki meg örzi a' Szövetséget és az Irgalmasságot azokhoz kik őtet beretik, és a' kik az ő Parantsolattyát meg örizik ezer iziglen Deut. VII N. 9 Ex. St. Past. Andrea Turi Cantore vero Filio ejus Martino. Ismét a' Ferfiak felett hátúl a' Dél felöl való Szegeletin a' Menyezeten vagyon ilyen Irás: Osváth Mihálly Úr. Tiboldi György Uram, és Török Gergelly Úr Szent Egyházfiságokbann épitetett ez Mennyezet. Hátúl a' Férfiakon a' Templom végiben a' Kö falon belöl a' Templomban vagyon ilyen irás: Hoc Templum Renovatum est in Honorem unius veri Dei et Filii ejus Jesu Christi Tempore Curatoris Domini Danielis SzAnnai in Ao Dni 1763. 1 Cor. 8,6. nobis unus est Deus Pater ille, a quo omnia, et nos in ipso et unus Dmus Jesus Christus per quem ora et nos Per ipsum. Hét Oszlopon Szokott Böltesség építeni, Házat hetet Szokott Bölcs Aßszonyis tenni, Oszlopot kin Házát szokta erősíteni; Müis Templomunkat Bokjuk ezen rakni. Mellyek közül első az Alázatosság Másik

³³⁷ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1715-1752: 161.

³³⁸ Adorjáni 1991b: 124.

Adakozás Harmadik Tisztaság, Negyedik Kegyesség Ötödik Jozanság, Hatodik a' Türes, Hetedik az Ahitatosság. A' Praedikáló Szék Kőből való, felette vagyon égy virágoson ki metzett festékes Korona. Előtte az Eneklő Szék virágos festékkal, lévén rajta ilyen irás: A' Sz. Miklosi Unitária Ecclesia tsináltatta Farkas János Curatorságaban Anno 1779." Mellette vagyon égy Uri Szent Vatsora ki szolgáltatására készített négy Begű fejr Asztal. Azon égy régi vásott Szőnyeg. Az ülo Székek egyenlőbbek és épebbek az Aszszonyoké, mint a' Férfiaké, kivált három Széken kívül, a' Férfiak Széke hátul igen Aproság és fele más Szék. Vayon immár meg a' meg nevezett Funduson, külön a' Templomtól Nap nyugotra, mint égy huß lépésnyire égy Kőből való a' négy Szegin 4 Kö Lábakkal erősített, két consignatio Szarvazatu Sendellyel fedett Torony. A' két oldalán bolthajtásos bé járo nagy Ajtó helyy. Vayon benne egy Fa Gradits az Also Gerendákig."³³⁹

A rossz állapotú templomot a 18. század végén lebontották. Az építés dátumát jelzi a mostani templom nyugati (női) ajtajának zárján szereplő 1795-ös és az egyik ajtópánton lévő 1796-os felirat. Az anyagát fölhasználták az új templom építéséhez, és a mai templomban is találunk ebből származó középkori elemeket: a templom nyugati kapuját csúcsíves, hornyolt profilú kőkeret szegélyezi, küszöbe is egy kapukeret hengertagos szárköve. A torony déli falában kialakított toronyfeljáró boltozatába is építettek be hasáb alakú faragott köveket; az egyik kövön nagy horony látható. A hajó déli oldalára épített portikusba két késő gótikus gyámkövet falaztak be, egy hasonló gyámkő pedig a torony alatt szabadon áll.³⁴⁰

A második templom építéséről 1794. évi számadásos jegyzőkönyvben ezt írták: „A SzMiklósi unitárius templom készült Felséges II. Ferencz Romai Császár Uralkodása alatt a F. Királyi engedelem mellett ezen könyvnek Titulusában említett Ekklézsia előljároinak, és mellettek Isten dicsőségét hivségesen kívánóknak igazgatások mellett, részint a külső Benefactorok elemosinájok mellett az Ekklézsia közkölttségével az egy atya Isten dicsőségére 1794.” Ez a templom fából épült, zsendellyel fedték, és 1847ig állt fenn a falun kívül, a nyugati, Kede felőli határrészen. 1847-re teljesen földrengés következtében³⁴¹ használhatatlanná vált, ezért egy új templom építését határozzák el.³⁴²

1839-ből származó leírása: „A' Templom helye a' Falu Kede felől valo végiben. Szomszédai Keletről a' Papság' telke... vagyon a' czinterem deszka kerítésben, melynek közepén vagyon a' templom kőből sendely fedél alá epítve, falai imitt amott meg hasadozva,

³³⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789: 712-713. Benkő Elek szerint a torony eredetileg nem külön állt, hanem a templomot körbevett kerítés bejáratához építették hozzá, de idővel a kőfal leomlott. Benkő 1992: 206.

³⁴⁰ Dávid 1981: 302.

³⁴¹ Orbán 1868: 117.

³⁴² Gálfalvi 1880: 3.

mely belőlől festett menyezettel karzattal és székekkel vagy on el látva. A' predikáló széék felett függ egy kék fő festékű, 's virágzásaiban gyengén aranyozott korona; ilyen körül írással: „Imé el jövök hamar tartsd meg azt a' mi nállad vagy on, hogy senki el ne vegye a' te Koronádat 1807” – A mennyezet közepén is egy korona forma kör vagy on, belső felén ezen írással: Orietur vobis sol justitiate Malach. C4 V2. 1798. A' Predikáló széeken ez olvastatik: „1798. Siménfalvi Sánta Máthás költségével épült ezen predikáló széék, Isten és emberek előtt legyen örök emlekezetben. A' templom piattzán áll egy nyolcszegű deszka lábokon álló Asztal, sarkán festve. A templom keleti végiben vagy on a' torony köből épült, cserép fedel alatt, a' hagyomány szerint igen régi épület.”³⁴³

A harmadik templom a falu közepén épült föl a Lukácsi és Bartalis családok által ingyen adott telken. Az új templomot 1847-ben köből kezdték építeni, majd 1848-ban került cserépfedél alá. Ezt bizonyítja a déli oldalon lévő, a férfiak bejáratát jelentő ajtó feletti felirat: „Az Egy Isten tiszteletére épült a Szentmiklósi Unitár Ekklézsia költségén' 1848.”³⁴⁴

Egy idős férfi úgy hallotta, hogy a második templomot egy földrengés vitte el, „És akkor ez a kicsi szentmiklósi pár család ezt a templomot, követ, téglát behordták ide s fölépítették. S ahogy beszéltek, hogy bé tudják a tetőt fedni cseréppel, elmentek az idős emberek kéregetni a Sóvidékre is. Egy átalvetővel adtak gabonát s mások pénzt, s oszt eladták, hogy a templomot tudják befejezni. Osztán reparálva volt többször. A cserepet azt hozták, annak idején Szászkézdnek, szász falu, volt egy úgy mondták cserépvető, téglavető üzeme. Hát akkor a cigányok csinálták a cserepet, sárból... Családonként, ki milyen anyagilag állott, úgy adta a pénzt is. Hát például aztán így mikor berendezték akkor a padokat is, ki hogy hozzájárult, úgy kapta meg a családok... Hát ez így volt akkor nem csak Szentmiklóson, minden faluban szokás... A férfiak külön padba ültek s a nők külön padba. Ugyan úgy kapta meg a nő az első padot, úgy sorba. Ez volt az egyházi törvény, hogy ki adakozott, s hogy vette ki a részét a templomépítésbe s azután is az egyház szempontjából.”

Az új templom berendezését a régiből hozták át. Új padokat és a két karzattot csak 1857-ben állt módjában a gyülekezetnek készíttetni. Ezek még 1880-ban is festetlenek voltak, valószínűleg anyagi okok miatt. A szószék és a szószékkorona szintén az 1794-ben épült templomból való, a belső oldalán álló e felirat áll: „Isten dicsőségére ezen koronát készítteték Váraljai Zsigmond és Tiboldi Dániel 1807ben Müller Márton asztalos által. – A külső oldalán e felirat olvasható: „Imé eljövök hamar, tartsd meg azt, a mi nállad vagy on, hogy senki el ne

³⁴³ 1839: 119-120.

³⁴⁴ Gálfalvi 1880: 4.

vegye a koronádat.” Jel. 3.11.³⁴⁵ Készítője segesvári asztalos volt.³⁴⁶ Amint arról a szószékkorona jelenlegi felirata beszámol, 1902-ben újították föl. A nyugati oldali, nők bejáratának ajtaja szintén a korábbi templomból való. Ennek különlegessége, hogy mind a négy ajtópánton egy-egy felirat szerepel: „Cs EXTRUCTURE”, „Alexius Nemes”, „TORDÁTFALVA”, „Anno 1796 D 20”, a záron pedig „1795”. A déli oldalon, a férfiak bejáratánál lévő ajtó újabb keletű, felirata: „Készíttette Lukácsi Áron és neje Marosi Judit 1926” Az adományozókról annyit tudtam meg a gondnoktól, hogy mindkét fiuk elesett az I. világháborúban, az ő emléküknél állítottak így emléket.

Gálfalvi Sámuel így jellemezte az épületet: „Az egész templom csinos, elég tágas is a népességhez képest, külsőjét tekintve is vonzó, önkint egy szent vágy ébred fel a bémentelre, már az első bémentelkor alig hiszem hogy a jó lélek más kint érezne mint Szent Dávid, sőt a közönyös fásult hitű kebeliben is megilletődve dobban fel itt a koronás dalnok szava: Jobb ezer nap a te házában, mintsem egy nap egyebütt.”³⁴⁷ A templom építésében az akkori kurátor szerepe volt meghatározó. Ugyanakkor a hívei áldozatkészségéről ezt írta: „A mikor a templom építéséhez fogtak 501 mfrtja volt az Ekklezsiának, még is felépült a templom hamar. Ma már lehetetlennek tetszik előttem az, hogy most oly hamar lehetséges lenne mint akkor; az itteni viszonyokból ítélve, bizony fájdalommal lehet tapasztalnom, a hideg közömbösséget az újabb nemzedékben az Ekklezsia ügyei iránt, az uralkodó önszeretet anyagias magának valóság háttérbe szorított minden szépet, jót és nemest.”³⁴⁸

A torony és a kazettás mennyezet a feliratok szerint 1862-ben készült el, ez utóbbin ez a szöveg szerepel: „AZ 1862 ÉVBE: KÉSZÜLT: AZ EKKLÉA KÖZKÖLTSÉGÉN”. A torony tetejére egy gombot is tettek, benne az utókor számára feljegyzést helyeztek el, de a „magyar világban” egy helyi legény a toronygombon ülő csókára lőtt, de helyette a gombot találta el, így a benne lévő szöveg is megsemmisült.

Orgonát 1886-ban vásároltak a hívek adományaiból lokodi Balázs Mózes orgonakészítőtől. Ez az orgona azonban megromlott, nem volt elegendő hangja a templom nagyságához, ezért 1902-ben a brassói Csioflek testvérektől egy új orgonát vásároltak. Ennek árába beszámították a korábbi orgonát, a különbözetet pedig a hívek adományaiból gyűjtötték

³⁴⁵ Gálfalvi 1880: 4.

³⁴⁶ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1839: 120.

³⁴⁷ Gálfalvi 1880: 5.

³⁴⁸ Gálfalvi 1880: 5.

össze.³⁴⁹ Ez azonban minden bizonnyal nem új orgona volt, hanem egy 18. század végi darabot építhettek át.³⁵⁰

A mennyezet egy része sötétkékre, más része szürkére festett, kazettás. Feltehetően ez is a régi templomból származhat, néhol a festés alatt korábbi virágmotívumok sejlenek fel. Az 1860-as években már nem volt jellemző a festett kazettás mennyezet, de a kis gyülekezet pénz hiányában a régi faanyagot használta föl úgy, hogy egyszínűre festették. Ennek kutatásához azonban restaurátori vizsgálatra lenne szükség.

A templom berendezése

A templomot díszítő kék bársony textíliákat (szószéket, úrasztalát, papszéket borító terítők) a gondnok fia, ifj. Bálint Sándor adományozta 2012-ben a falutalálkozó alkalmával. A varrás egy siménfalvi asszony, Sándor Borbála munkája. Az úrasztalán a kék bársony terítő fölött még egy hímzett terítő is látható, melyet a Magyarsárosra került Lukácsi Dénesné készített az elhunyt rokonai emlékére. Korábban egy bordó bársony úrasztali terítő volt, amin a gondnok emlékezte szerint az állt, hogy 1896-ban készült.

A templomban kaptak helyet az I., illetve a II. világháborúban elhunytak neveit megőrző emléktáblák, továbbá 2012 óta magyar és székely zászlók, magyarországiak által adományozott, nemzeti színű szalaggal díszített koszorúk. A szószéken lévő bibliatartót a gondnok nagybátyja, Fazakas Dezső faragta. A csillárt pedig a faluból elszármazott Bálint Dezső készítette, aki tanítóként Székelyszentléleken élt. Ő faragta ki a templom falán látható unitárius címet is, „...emlékül, hogy maradjon fenn a keze munkája, Volt itt földjük, kertjük, jártak rendszeresen vissza. Húzta a szíve haza.”

A templomban az orgona karzata alatt helyezték el az üresen álló paplaktól azt a szekrényt, melyben a megmaradt iratokat őrzik. Itt van az a fekete színű zászló is, amit temetéseken a menet elején visznek. Ezt a gondnok édesanyja készítette az 1960-as években a II. világháború alatt fogságban elhunyt férje emlékére. A templomban egy pad alatt található az a kosár, melyben a halotti kellékeket tartják (fekete abrosz, két drapéria, nyújtópadra fekete takaró). Ezeket a szentmiklósi születésű, hosszú ideig Csekefalván szolgálatot teljesítő unitárius lelkész, Sófalvi Domokos felesége adományozta egyetlen fiuk halála miatt, aki a II. világháború idején Budapesten IV. éves mérnök hallgatóként bombatámadás következtében vesztette el az életét.³⁵¹ A varrás szintén a gondnok édesanyjának munkája. Ha valaki meghal

³⁴⁹ Göncz 1910: 4-5.

³⁵⁰ Pitó Attila szíves közlése, aki az orgonát szerette volna restauráltatni.

³⁵¹ Ecclesia domestica 1939.-től 10. Csekefalva

a faluban, akkor innen kéri el ezeket a terítőket, de olyan is előfordult, hogy amikor Siménfalván egyszerre több halott volt, az egyik helyre ezt vitték el.

A templomi ülésrendről annyit, hogy itt is külön ültek a férfiak és a nők, minden családnak megvolt a maga padja, ami öröklődött. A papné széke a nők felől első helyként a szószék mellett helyezkedik el, és a kántor családjának is külön helye volt a szószékkel szemközt. A lányok az anyjuk mellé ültek. A fiatal fiúk helye az orgona egyik oldalán volt, a másik oldal pedig a nagylegényeké volt, akik a konfirmálás után ülhetek át ide. „Akkor lehetett a nagyok sorába ülni a padba, ha nős vót. Addig, míg legény, ha öreglegény vót 30 éves vagy 40, akkor is padba nem ült. Ment fel a legényekkel a karba.” A másik karzatot nem használták, az csak a torony feljárata volt.

Úrasztali készületek

1773-ban ezeket írták össze: „Vagyon egy hoszszuko viragos arannas ezüst Pohár. Ket on Tangjér; edgyiken ezek a' betük vadnak irva: *E o N.M.* Vagyon egy ón Kanna, ilyen irás kívül az oldalán: *G.D. 1676.* A' fedelinek a' belső felin: *MAV.* Vagyon egy hamukás Len Abrosz. Egy kotzkás Len Abrosz. Egy kék selyemmel varrott gjólts Kendő. Egy zöld selyem ruha; más kék selyem ruha; egj tarka kékes s' arannas selyem ruha. Egj veres fejtővei öltött kender Kendő. Egy kék fejtővel varrott lyukatos kender Kendő. Egy Patyolat a' Szelin szkofiummal sinorozott ruha. Egj mint egy singes Láda; ebben vadnak az *Ecc[esi]a Jovai.* Vagyon a' Pap Házban két Fogas, két Pad.³⁵²

Ezek közül mára csupán az ezüst pohár maradt meg, melyet a férfiak használnak, egy mesterjele alapján Nagyszebenben készült óntányér,³⁵³ amire a borral telt kannát teszik rá, illetve az ónkanna. Ezeket 1789-ben részletesebben is leírták: „Vagyon égy fedeles, holjadozott On Kanna, mellynek előlről égy kerek virágzás között ilyen Betük: *GD. 1676...* Vagyon égy Sánta araßnyi magosságú, fél fertályosnál nagyobbatska kapacitású Pohár melly pontzollott arannyazott virágokkal, három szárnyas ember fő formákkal ékesitetett, a' fenekin belölről ilyen vékony irás: Biro István ... Sofia... Vagyon két Ón Tángyér mellyek egyikéb ilyen irás van: *Eo N. M.* és egy tzimerkén ilyen látható Betük: *NK.* A' másikon is égy más mellett két tzimeretske vagyon, mellyeknek egyikéb láttzatik égy ollo forma.”³⁵⁴

³⁵² Adorjáni 1991b: 124.

³⁵³ Sluka 1990: 6. sz. melléklet

³⁵⁴ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789: 715.

Az 1886. évi tűzvész alkalmával a klenódiumok egy része is megsemmisült.³⁵⁵ Az úrvacsorai kenyeret egy stílusa alapján 19. század végén készült tálban helyezik el. A nők kelyhe felirata szerint „Szentannai Borbála ajándéka 1904”. Az 1933-ban született gondnok úgy tudja, hogy Szentannai Borbála Szentmiklóson született, majd Rugonfalvára ment férjhez, de anyyira kötődött szülőfalujához, hogy minden év szeptember utolsó vasárnapján visszajött az őszi hálaadásra úrvacsorát venni. Ezekon kívül van még egy jelzet nélküli tálca, amire a poharakat és a kenyeres tálat teszik fel, hogy az abroszt ne öntsék le.

A keresztelő pohár egy bordó színű, nemzeti címeres üvegpohár, felirata: „Emlékül”, a címer fölött pedig: „Éljen a Haza”.

2007-ben Domokos Levente a templomban a vázák között lelt rá egy 19. századi cseh kristályüveg pohárra, melyet azóta a klenódiumok között értékként tartanak számon. Nem tudni, hogy ez ajándékként magánszemélytől került-e a templomba, vagy 1904 után (a jelenleg is használt kehely adományozásának éve) leselejtezték, ugyanis a klenódiumok között egyetlen cseh pohárral találkoztam, mégpedig Gálfalvi Sámuelnél, amiből az asszonyoknak szoktak úrvacsorát adni, de azt szürke színűnek írták,³⁵⁶ ennek viszont az oldala kopott, a talpa zöld.

A klenódiumokat egykor ládában, jelenleg egy siménfalvi cigányok által vesszőből fonott kosárban tárolják.

Áldozócsütörtökön „Konfirmáltunk s akkor úrvacsorát s vettünk, beiktattak, mint nagyokat az egyházkönyvbe. Már nem úgy szerepeltünk, mint gyermekek, hát, mint felnőttek. Minden ünnepnap, karácsony, húsvét, pünkösd, szeptember utolsó vasárnapján úrvacsora, mentünk mi is a néppel. És akkor az úrvacsora vétel úgy van, legelőre állnak a férfiak, a legöregebb s úgy sorba. Egy falás kenyér s egy kortynyi bor, ez az úrvacsora vétel.” Régebben születési kor szerint előbb a férfiak, majd a nők álltak ki, de ma már olyan kevesen vannak, hogy egyszerre mindenki kiáll, és a pap viszi hozzájuk a kenyeret és a bort.

A harangok és a harangozás rendje

1773-ban két harangot írtak össze, egyikén nem volt felirat, a másikat zsinórozás díszítette. Az 1880-ban leírt harangok közül a nagyobbikon nem volt felirat, a kisebb harangon ez szerepelt: „Anno 1781. A SztMiklósi Unitar. Mater Ekklézsia maga költségével öntette”.³⁵⁷

³⁵⁵ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 81.

³⁵⁶ Gálfalvi 1880: 10.

³⁵⁷ Gálfalvi 1880: 6.

Ezt a két harangot 1910-ben két nagyobb haranggal cserélték fel. Az egyik súlya 150, a másiké 120 kg, a segesvári München harangöntőtől vásárolták az egyháztagok adományából.³⁵⁸ Az egyik harangot elvitték az I. világháborúba, utána kellett a gyülekezetnek pótolnia.

Az istentisztelet előtt szombat este is harangozással jelzik az ünnep közeledtét, illetve vasárnap háromszor harangoznak, az első a kezdés előtt 1 órával hallatszik: „...nyári időszakba az emberek elmentek vasárnap reggel kaszálni, vagy behoztak egy szekér takarmányt. Az első harangszó vót, hazajött, megborotválkozott, felöltözött mire a harmadikat húzták a templom előtt vót.”

Már kiment a divatból a jégeső elleni harangozás, de korábban vihar esetén jégeső megelőzése érdekében rendszeresen harangoztak. Úgy vélték, hogy a harang „a felhőket szétválasztja”.

Ha nő halt meg, először a kicsi haranggal „szaggattak”, ha férfi, akkor a nagy haranggal, majd egy rövid szünet után a kettőt összehúzták. Ehhez egy férfi nyújtott segítséget, a harangozó egyedül nem tudta egyszerre húzni a kettőt. Egészen a 3. napon történő temetésig adták ily módon a falu tudtára a halálesetet. Temetésre egy rövid hívó harangszóra gyűltek össze az emberek, majd amikor a gyászmenet a temetőbe ment, folyamatosan harangoztak mindkét haranggal.

November 1-jén éjfélkor is harangoztak a halottak emlékére. Szilveszter éjjelén az újév alkalmából szintén harangoztak.

A harangok villanyra szerelése az elszármazottak anyagi hozzájárulásával valósult meg 2012-ben, de temetések alkalmával a harangozó húzza meg a harangot, sőt hív még egy személyt, hogy egyformán szóljanak. Minden nap reggel 7 órakor, délben és este ahogy nyúlik a nap, alkonyatkor harangoznak.

Az istentiszteletek rendje

Gálfalvi Sámuel így jellemezte 1880-ban a szentmiklósiakat: „Lakossága mind székely, semmi más nemzet nincs benne. Vallásosság ellen nem lehet panaszkodnom. A templomot vasárnap és innep napon elég buzgon gyakorolják, sőt hétköznapon is négy, öt, némelykor több is van. Szellemi és értelmi tekintetben is nem mondhatni utolsónak – úgy anyagi tekintetben is, kár ha itt is mint mindenütt egy pár meggyengült is anyagilag. Mindezek mellett is csak egy rossz van bennök, a közügyért nem lelkesülnek, ha csak lehet

³⁵⁸ Göncz 1910: 7.

nem is áldoznak arra vagyonukból. A községi és ekkleziái ügyeket oly hidegen veszik, mintha egyiket se érdekelné. Még egy rossz van, minthogy mindegyik egy mással csaknem sogságilag v. vérségileg kisebb és nagyobb mértékben összefüggésben áll egymástól nem akarnak függni, legyen az bíró vagy kurátor bár, de egy mást nagyobbak nem akarják elismerni.”³⁵⁹

Az egyházközség lélekszáma 1922-ben 142 fő volt. Akkor a hívek a templomot vasárnapokon mintegy 50%-ban, ünnepnapokon csaknem 100%-ban látogatták. Úrvacsorai kenyeret és bort a hívek adtak, de 1922-ben külön úrvacsorai alap létesült Sófalvi Dénes adománya folytán, okát nem jegyezték föl.³⁶⁰

2015 tavaszáig Pitó Attila tordátfalvi lelkész szolgált be, azóta pedig Csáki Levente kobátfalvi lelkész teljesít itt szolgálatot. Jelenleg a hívek kérésére csak kéthetente vasárnap kerül sor istentiszteletre, mert „nincs, aki menjen a templomba, ne jöjjön ok nélkül”. A 40 fő körüli lélekszámból 15-en 80 év fölöttiek, ők egészségi állapotukra hivatkozva nem tudnak elmenni, a fiatalok pedig nem érzik szükségét a rendszeres templomozásnak.

Istentisztelet előtt a férfiak összevárják egymást a bejáratuk előtt, majd kor szerint mennek be a templomba, elől a legidősebb személy. A lelkész megy be legutoljára, majd ő jön ki elsőként. Az asszonyok is megvárják kint a tiszteletes urat, és azután mennek be ők is kor szerint a templomba. Régebben az istentisztelet végén az volt a szokás, hogy egy férfi kinyitotta az ajtót a lelkész előtt.

A paplak

A parokiális telket 1769. február 17-én adományozták az egyháznak.³⁶¹

Az 1789. évi leírásban a paplak így szerepelt: „Vagyon ezen a’ Funduson égy fedél alatt két egyenlő kús Ház Borna fából való. Deszkából tsinált ereßel vagy Tornáttzal, a’ tornázt ajtaja fa sorokkal és kilintsel járo. A’ Felső Ház Ajtajának mind sorka, mind Kilintse vas zárja fa, Tüzelő Kementzéje füttőjével égyütt veres Kajhákból készült, fában foglalt két üveg Ablakok világosítják két Padok benne. A’ két ház között vagyon égy szénház³⁶² ennek ajtaja

³⁵⁹ Gálfalvi 1880: 13-14.

³⁶⁰ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 78.

³⁶¹ Gálfalvi 1880: 8.

³⁶² A szénház a különálló sütőház szinonimájaként fordul elő a Magyar Tájszótárban, ahol a sütökemence, katlan és tűzhely volt. (Szinnyei 1897-1901: 532.) Jelen esetben ez még a két lakószoba között a házban elhelyezkedő helyiség neve. Ugyan említenek külön sütőházat a szövegben, de az elnevezés még arra utalhat, hogy nem olyan régen került ki a középső helyiségből a kemence külön épületbe, előtte pedig itt volt a helye. Az elnevezés még megmaradt, de a funkció módosult. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársainak jelenlétében bontott, 1780-ban épített tarcsafalvi házban építésekor a sütökemence még a lakóházban volt. Bálint – Buzás – Cseri – Sabján 1999: 147-164.

fa Sorokkal és Kilintsel jár; a' Tornázt végiben az Also ház mellett egy küs Deßka kamara, mellynek ajtaja zár nélkül valo fa kilintsel és sorokkal járo; Fedele az egész Háznak Tornattzával és Kamarájával együtt 'Suppal és Szalmával van fedve. Vagyon ismét ezen Funduson egy 'Suppal 's Szalmával fedett, borna fából tsinált Tsür, Négy szál fűréb Déßkából való Kapu rajta, két végiben lévő két Pajtával együtt, mindeniknek Ajtaja fa sorokkal, zár és kilints nélkül Bolgál, hidlással és jászolyal kéßitetett. Vagyon még ezen Funduson a' Házon alól az Uttza kapu felé egy fából rakott Lábas Pajta meghidalva, Szalmával fedve, a' végiben azon fedél alatt egy küs Szekér ßin; vagyon ismét aláb más rüdeg Sertésnek valo Szalmával fedett, egy küs Szekér szinnel epitetett Borna fából valo pajta. Vagyon a' Házon fellyül a' Veteményes Kertben egy Ágasokra tsinált és Veßszövel font Sütö Ház Deszka fedéllel, benne lévő Sütö Kementzével. Vagyon a' Ház és Tsür között, az Udvaron egy régi bé omladozott hitván kut; Más kut vagyon ismét a' Csür kertben, ennek rakása jo, de Gárgyája meg romlott, kut Agassal és kút Gemmel együtt."³⁶³

Újabb paplakot az alábbi szöveg szerint 1801-ben építettek, bár Gálfalvi Sámuelnél 1804 szerepel,³⁶⁴ de források hiányában nem lehet eldönteni, melyik a helyes. A papi telekről 1839-ben így írtak: „Ezen telken vagyon a' Papi ház fából epitve sendely fedél alatt, alatta kő pintzével belőlről szükséges ajtókkal és üveg ablakokkal el-látva. Az elso ház két gerendáján ezek olvastatnak: »Készült 1801ben Eccla költségén K Solymosi Márkos Mihály Papságában, Vári Mihály Curatorságában, Tiboldi Daniel Egyházfiságában.« A házon kívül vagyon egy csür, két felől pajtákkal s két sertés ólak, közből szekérszinnel el látva szalma fedél alatt, felyebb egy kiseded tanulo ház 's még fennebb egy kiseded sütö ház mind kettő deszka fedéllel, 's két kútak, egyik gémes, az észak nyugoti részen egy szép ki terjedésü gyümölsös."³⁶⁵

Ez a ház azonban 1880-ra rossz állapotba került, de a szegény eklézsia anyagi helyzete nem tette lehetővé új építését.³⁶⁶ 1885-ben azonban a ház tűz martaléka lett, ezért újat építettek fából, cserépfedéllel. Ez 2 szobából, egy konyhából és innen nyíló kamrából állt. A ház szűkösnek bizonyult a papi család számára, ezért a ház „bütüjéhez”, azaz hátsó homlokzatához Göncz Károly papsága kezdetén saját költségén egy gabonást építtetett, mellynek alapozás maradványait az épület mellett még meg lehet figyelni.

³⁶³ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1789: 713.

³⁶⁴ Gálfalvi 1880: 6.

³⁶⁵ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1839: 120.

³⁶⁶ Gálfalvi 1880: 6.

Az 1839-ben említett csűr és istálló helyére 1904-ben új csűr és szekérszínnel istállót építettek fából, cserépfedéssel. Ezek mellett egy nyári konyha és egy sertéspajta is állt a 20. század eleji papi telken.³⁶⁷

Az 1960-as évek óta nincs önálló papja Szentmiklósnak, azóta lakatlanul áll a paplak. 2008. évi első kutatóutam idején a hatalmas gyümölcsöskert szélén már csak a paplak állt, a melléképületeket elbontották, a faanyagát eladták. A lakóház felmérésére 2015 augusztusában került sor. Mivel a lakatlan paplak felújítás alatt áll, jól látszódott a falazata, köztük olyan égésnyomokat mutató gerenda is, mely valószínűleg az 1885-ben leégett házból került ki, így takarékoskodva a faanyaggal, ami az egyházközség szegénységével magyarázható. A cserepek között találtunk feliratosat is, melyen az S betűket fordítva írták: „KOVÁS MOZES SZÉKERESZTUR” „BEDO JANOS CSEREPMESTER”.

A hátsó homlokzaton másodlagos helyen az egyik gerendában „K S MÁRKOS MIHÁLY PAPSÁGÁBAN Benczédi Mihály által” felirat olvasható, mely igazolja, hogy a korábbi parókia tűzvészben megmaradt faanyagát újrahasznosították.

Az iskola

Iskola építését 1808-ban a felsőbb hatóság rendelte el, ami 1810-re el is készült. Az iskolát 1874-ben újrakepítették, a tanítást a mindenkori lelkész végezte. Az is megtörtént, hogy az iskola szünetelt a kevés számú tanulók hiányában. Ezen felekezeti iskola 1884-ben községivé változott, ahol már községi tanító végezte a tanítást.³⁶⁸

Az I. világháború után az iskola állami maradt, ahol egy tanító oktatta a diákokat, aki egyúttal az unitárius kántori feladatokat is ellátta. A hittant heti 3 órában a lelkész tanította, az egyházi énekeket pedig heti 1 órában az énekvezér.³⁶⁹ Idősek visszaemlékezése szerint a tanító és a pap vezetésével színdarabokat adtak elő a farsangi időben (pl. A vén bakancsos és fia, a huszár, Fösvény), ami után bált rendeztek. Az 1933-ban született Bálint Sándor gyermekkorában még 32-en tanultak az iskolában, de ez a szám lassan a falu lakosságának összlétszámát jelenti, az iskola üresen áll.

³⁶⁷ Göncz 1910: 7.

³⁶⁸ Göncz 1910: 6-7.

³⁶⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 79.

ÚJSZÉKELY

A település

Újszékely a Nagy-Küküllő jobb partján elterülő dombok lábánál helyezkedik el, a folyóhoz közeli részen található a szántóföldek, a domboldalakon pedig egykor szőlőt és gyümölcsöt termesztettek.

Az újszékelyi unitárius egyházközség történetének áttekintésekor a kolozsvári levéltárban őrzött vizitációs jegyzőkönyvek és a helyben talált iratok mellett fontos kiemelni Raffaj Domokos lelkész 1884-ben keletkezett összegző munkáját, melyben a szerző számos olyan iratot is meghivatkozott, idézett, melyek azóta megsemmisültek. Az unitárius iratok mellett az alsóboldogfalvi református parókián őrzött újszékelyi református iratokat is átnéztem, hogy a felekezeti együttélésre vonatkozóan több nézőpontból is lássam a történeteket. Néprajzi tanulmány nem született még a faluról, a régészeti emlékekről röviden Benkő Elek emlékezett meg.³⁷⁰

A falu létrejöttéről annyit jegyzett föl Raffaj Domokos, hogy elődje a Nagy-Küküllő bal partján néhány zsellérházból állhatott Óhid határrészen, víztelek elnevezéssel, ahol a fenyőfát szállító csíki székelyek haladtak át. A lakosok a szomszéd szederjesi udvarnak újszékelyi határban levő nagykiterjedésű birtokát művelték, de később telepedtek le székely nemesek is, akik vagy birtokot vásároltak, vagy már meglévő földjeikhez jöttek közelebb a szomszéd falvakból.

A szájhagyomány beszélt egy vízteleki harangról, melyet a törökök Erdélybe való betörés alkalmával raboltak el. Ez alapján Raffaj Domokos a község keletkezését a 15. század második felére helyezte. A posványos víztelek nem volt alkalmas állandó lakhelyre, a folytonos áradások kiszorították lakóit, és az új település a Nagy-Küküllő túlsó partján jött létre Székely-Újfalu néven. 1684-ben egy harangot önttettek, melyen a „Székely-Újfalu” név szerepelt, de egy 1697-ből származó tanúvallomás már „Újszékel”-ről szólt. A falu közigazgatásilag eleinte a szomszédos Alsóboldogasszonyfalvához (mai Alsóboldogfalva) tartozott.³⁷¹

Orbán Balázs a Székelyföldet bemutató hatkötetes munkája 1868-ban napvilágot látott első kötetét Udvarhelyszék nyugati határszélével, vagyis Újszékellyel kezdte. Ez is közrejátszhatott abban, hogy más településekhez képest részletesebb leírást adott a faluról, melyet Segesvár felől közelített meg: „...széles utzákkal, melyeket nagyrészt cseréppel

³⁷⁰ Benkő 1992: 248-251.

³⁷¹ Orbán 1868: 20., Raffaj 1884a: 6-8.

fedett kőházak szegélyeznek, mintegy hirdetve a jóllétet s kulturai fokot, melyen e derék nép ál. Alig van itt ház, melynek utzára néző homlokzatán, bemélyülő fülkében cserfakoszoruba, vagy czifra tulipán-keretbe foglalva föl ne lenne jegyezve a ház gazdájának s kedves élete párjának neve, meg az évszám, melyben a ház „*Isten segedelmével*” épült, s a feliratok közt kedélyesen rimelők s igen régiiek is láthatók... A házak előtt ott pompálkodnak a hagyományos galambbugos cserfakapuk, melyek rendszerint igen szép domborművű faragványokkal, metszvényekkel, dus arabeszkekkel és növénydiszlettel vannak ékitve, élénk, kirívó színekkel kiemelve... E kapuk inkább ékitményül, mint szükségből állanak ott, mert a székelynek hagyományos vendégszeretete nem igen engedi meg a kapu bezárását; tárva van az boldog, boldogtalan előtt, mint a székelynek nyílt, emberszerető szive... Az életek, hová e diszkapuk vezetnek, rendszerint csinosak és nagyon tisztán tartvák; elől van hosszmentes fekvettel a ház, vele szemben a sütőház, hátul átmenetesen elhelyezve a csűr, kétfelől pajtákkal a barmok és lovak számára, ezen hátul a csűrös-kert, hol az asztagok magas cserefalábakra vannak felmagasztalva, és végre leghátul az elmaradhatatlan veteményes és gyümölcsös kert...”³⁷²

Habár Orbán Balázs elsődlegesen a település székely sajátosságait emelte ki, hozzá kell tennem, hogy a Szászföld közelségének hatása is megfigyelhető Újszékely építészetében a Székelyföld belsőbb településeihez képest.

Újszékely etnikai tekintetben kontaktzónában helyezkedett el, a környező falvak lakosai között a székelyek mellett szászok, románok is nagy számban éltek. Emellett meghatározó szerepet játszott a közeli szász többségű Segesvár is az újszékelyiek életében, ahová például a fiatal lányok cselédnek mehettek. A település lakosairól Varga E. Árpád által készített statisztika áll rendelkezésünkre. Az etnikai statisztikával kapcsolatban a cigányságra vonatkozó adatsort érzem hiányosnak, a településen jelenleg is nagy számban élnek cigányok, és néhány rájuk vonatkozó utalást az unitárius iratokban is találtam.

A statisztikához kiegészítésként fontos idézni Raffaj Domokos 1884. évi írását : „A lakosok között vannak kevesen oláhok, a kik csak anyiban tartják magukat oláhoknak, a menyiben részben a g. katolikus, részben a g. keleti vallást követik, de már a legujabb időben elfeledték nyelvöket, levetkeztek nemzeti öltözetüket és szokásaikat s tökéletesen el vannak magyarosodva. Vannak többen cigányok is, a kik a módosabb székely gazdák házaiban zselléri minőségben laknak. Említésre sem méltó az az egy pár zsidó család, a kik ha ma itt, holnap más községben ajánlják fel hitelező készségeket pálinkát ivó népünknek és a kiknek

³⁷² Orbán 1868: 18.

életelvök: ubi bene ibi patria, életbölcsesek: ma itt élek holnap másutt, a nap itt is ott is rám süt. Vallási tekintetben a népességből 50% unitárius, 40% ev. ref. 10% g. katolikus, g. keleti és zsidó vallásu.”³⁷³

1910-ben viszont a románokról már múlt időben írt, asszimilációjuk a 19. század végén lezárult: „A székelyeken kívül oláhok is laktak szép számmal, de úgy elmaradoztak, hogy a múlt század vége felé az unitárius és református egyházközség teljesen fölszívta őket. Vallásra nézve 60% unitárius, 40% református.”³⁷⁴

Újszékely etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai³⁷⁵

	összesen	magyar	román	német	zsidó	cigány	Egyéb
1850 n	857	263 + 580 székely	14				
1880 a	875	763	20				58 + 34
1880 b	875	794	21				60
1890 a	836	816	4	14			2
1900 a	837	824	1	12			
1910 a	836	834	1				1
1920 n	835	811	12	2	10		
1930 a	777	770	7				
1930 n	777	731	8		6	32	
1941 n	755	668	23	1			63
1966 a	661	649	12				
1966 n	661	625	12	1		23	
1977 n	660	647	8			5	
1992 n	628	520	9			98	
2002 a	703	683	16	4			
2002 n	703	679	16	2		3	1 (ukrán)

Újszékely felekezeti adatai³⁷⁶

	összes	ortodox	gr. kat.	r. kat.	ref.	evang.	unitárius	izraelita	baptista	egyéb
1850	857	14		7	418		418			
1857	863	88	13	1	363	2	396			
1869	932	54	4	8	417		445	4		
1880	875	40	7	8	367		449	4		
1890	836	18	8	13	320	13	456	8		
1900	837	7	10	12	352	1	441	14		
1910	836	1	3	22	338	6	451	14		1
1930	777	5	3	26	318		388	6	31	
1992	628	11		88	223		298		3	5
2002	703	26	2	111	249	3 + 1	284		6	21

³⁷³ Raffaj 1884a: 5-6.

³⁷⁴ Raffaj 1910: 3.

³⁷⁵ Varga E. 2008a: 76.

³⁷⁶ Varga E. 2008b: 47.

A falu lakosai jobbra földművelésből éltek, emellett voltak, akik kőművesként, asztalosként, ácsként, szabóként és csizmadiaként is dolgoztak, legtöbb esetben csak akkor, amikor a földművelés erre időt engedett. Raffaj Domokos unitárius lelkésznek köszönhetően a 19-20. század fordulóján az újszékelyi asszonyok székely szőtteseik eladásával jutottak kiegészítő keresethez.³⁷⁷

A templom

A jelenlegi templom a falu harmadik unitárius temploma.

Az **első templom** I. Rákóczi György fejedelem idejében a szombatosok és unitáriusok elleni hadjárat idején került református kézre.

Az 1732. évi unitárius jegyzőkönyvben évszám nélkül csupán ennyi szerepel: „Reformatusok el vették volt az Unitariusok Templomát.”³⁷⁸ Ugyanakkor 1745-ben az 1658-1660 között erdélyi fejedelemként uralkodó Barcsay Ákossal szemben megengedőbben azt írták, hogy „...vagyon kőtemplom mennyezetivel, mely az unitáriusoktól épített, minekutánna Bartsai fejedelem az unitáriusok templomát közössé tette az Calvinistákkal s az unitáriusok megunták volna vellek edgyüvé jární, ugy építettek falu helyére más templomot az unitáriusok, az melyben most is járnak, az mást az Calvinistáknak hagyván.”³⁷⁹

Barcsai Ákos 1635-50 között birtokolt földet Újszékelyen, a templom református kézre kerülése minden bizonnyal 1639-40-re esett, amikor a szomszédos Szentersébeten, Kis- és Nagysolymosban a reformátusok templomokat foglaltak el.³⁸⁰ Barcsai Ákos 1648-ban úrasztali tárgyakat adományozott a szederjesi és az újszékelyi református gyülekezeteknek.³⁸¹

Az 1697-ből fönmaradt tanúvallomások egyöntetűen arról szólnak, hogy a református vallásra állóknak hadkötelezettség alóli mentességet ígértek. Barcsai Ákosról többféle vélemény maradt fenn: volt, aki azt állította, hogy még követ sem engedett az unitárius templom építésére vitetni, másik tanú viszont arról számolt be, hogy később Barcsai Ákos adott harangot az unitáriusoknak. Az 1697-ben 65 éves Lőrinczi János vallomásából idézek: „Tudom bizonyosan hogy Barcsai Ákos, mikor Szederjest birja vala Rákóczi Sigmond úrral³⁸² ki jövéen Udvarhelyre, akkor igazították el az Uy Székeli Calvinisták templuma dolgát, ki az előtt Unitáriusoké vala, mi szerént lőtt, bizonyosan nem emlékezem reá, hanem csak hamar belé menének az Calvinisták, akkor én is Unitárius voltam, most pedig Calvinista,

³⁷⁷ Raffaj 1884a: 5.

³⁷⁸ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1732: 159.

³⁷⁹ Kelemen 1922: 180.

³⁸⁰ Benkő 1992: 249.

³⁸¹ Juhász 1947: 132.

³⁸² Benkő Elek szerint valójában I. Rákóczi Györgyről van szó. Benkő 1992: 249.

sokat sirtam rayta. Nem tudom, hogy mást építettek volna érette, vagy kifizették volna, azt penigh tudom, hogy az Unitáriusok magok költségeken építették az Apámmal edgyütt az mostani Unitárius templumot, mivel mi is akkor Unitáriusok voltunk, megh sem tudgyák vala építeni, mivel Barcsai Ákos eltította vala az Szederjesi határon az kőtől, hanem az Apámnak vala sok szekér köve az udvarán, s azt adá oda az Ecclának, s abból végzék el az építést.”³⁸³ A mester házának fele az unitáriusoké maradt, másik fele pedig a reformátusoké lett.³⁸⁴ Ide jártak istentiszteletre az unitárius valláson maradtak, majd Raffaj Domokos szerint „Az újszékelyi kálvinisták látva az unitáriusok szomorú helyzetét, igyekeztek kárpotolni az elvett javakat. E körülménynek köszönhető, hogy minden akadály nélkül szakíthatott ki a község egy nagyobb területet templomhelynek, a „kicsihegyen”, ahová 1641-46 között építették fel fából, zsindegyfedéllel a **második templomot**.”³⁸⁵

Az 1773. évi jegyzőkönyvből tudható, hogy: „Vagyon a’ Falun kívül Sz. Ersebeth felől való hegy oldalban egy kö Templom, mellyet az Unitariusok magok költségeken építettek fundamentumából az 1641 ik Esztendőben, a’ mint az arról való Levél meg van az Eccl[esi]a Ládájában, minek utána a’ Reformatusok az Unitariusoktól az említett Templomon nem sokkal fellyebb való régi templomokat erőszakosan el vettek volna. Épült pedig az Unitariusoknak meg irt Temploma Rakotzi Györgj Fejedelem idejében, a mint a’ Karon való irás meg mutattya; mellyen is ilyen irás vagyon: *En Lörintzi István csináltattam ezt a Kart Rakotzi Györgj a’ mi Kegjelmes Urunk Fejedelemsége idejében. A[nno] D[omini] 1646.*”³⁸⁶

A templom belsejéről az 1745. évi vagyoneleltárban írtak: „ablakai üvegesek, az pádimentuma csak föld, a székek deszkák, az asszonyoké ugyan jók, de a férfiaké igen rosszak némelyek; a prédikáló szék deszkából való, zölden, kéken, feketén, veresen festve, semmi rajta nincsen, cum hac inscriptione; *Existente curatore domino iosepho Bán, hic suggestus factus 1742 24 9-bris. — Velum cum inscriptione: Nobis tamen unus est Deus Páter, ex quo omnia et nos in iilum, et unus Dnui Jesus Christus per quem omnia et nos per ipsum I. Cor. 86. 1742.* Az pap ülő székin szőnyeg, az háta megett székely szőnyeg; éneklő pulpitus, ibidem veressen és sárgán megfestett, cum inscriptione 1744. stb Kar festett, cum inscriptione 1646.”³⁸⁷

A templom mellett harangláb állott: az 1773. évi vagyoneleltárból származik: „Vagjon ez a’ Templom környül vétettetve sasokba rakott deszka jó Czinteremmel; mellyben vagjon a’

³⁸³ Benczédi 1879: 40.

³⁸⁴ Benczédi 1879: 41.

³⁸⁵ Raffaj 1910: 6.

³⁸⁶ Adorjáni 1991: 202.

³⁸⁷ Kelemen 1922: 180.

Templom ajtó előtt fából csinált Harang láb; ebben vagyon két Harang. A' nagyobb Harangon vagyon ilyen irás: *In Nomine Dei Patris et Filii ejus Jesu Christi fusa est expensis Székel Ujjfalvensis [Anno 1684]. Stephanus Boltos Choronsis.* A' küssebbik Harangon vagyon ilyen irás: *Ecclesia Unitaria UJSzekeliensis fieri curavit. A[nn]o 1751. Per Jos[ephum] Vest Scaensburg.*³⁸⁸

Ez a templom látható a II. József által készített I. katonai térképen. E szerint ez a mostani, közvetlenül a településen áthaladó főút mentén elhelyezkedő templomhoz képest hátrébb, a hegyoldalban helyezkedett el.

1801-ből is részletes leírás maradt ránk a templomról: „A' Templom Fundussa a' Falun kújjel, a' Falu és Szöllök lábja között, mellynek körülötte' vagyon az Falunak közönséges legelő helylek; Melly Fundus vagyon bé kerítve tserefa Sas fákba rakott hoßszu fenyő fa débkákkal, melyek kívülről középbe is fel ásott tserefa oßlopokkal erőssítotték. Levén ezen Kerítésben bé menetel a' Falu felöl való rébéröl Sendellyes fedelü két tserefa kapu felek között, égy vas Sorkú fa kilintsü avatég Ajton. Ezen Fundus közepén vagyon 'Sendelyes fedél alatt égy Kőből épült Templom, mellybe az Falu felöl való oldalán négy tserefa lábakra épült Sendellyes Fedelü, a' két oldala alsó rébein bé deßkázott, festékes Menyezetü Tornáztzon által, ennek belső felénél égy Bép festékes, vas Sorku és Frantzia zárú erős Ajton vagyon a' bé menetel, melly Ajtonak felső felin ezen Esztendő bám: 1789, közepin ezen Irás: Isten disösségére maga költségin tsináltatta Menyhárt Láßloné Buzogány Susánna, alórol pedig és az Ajtó felenis körös körül Sz. Irásbéli helylek olvastatnak: Péld, 8., N. 24. Joh. 10., N. 9. és Sz. Jak. 5., N. 9. Vagynak ezen Templomnak három Üveg Ablakai: Menyezete Párkányokkal táblákra oßtatot, virágos festékes; a' Piattza és ajárások déßka padimentumosok; A' Templom' Eßak felöl való oldalában vagyon fenyő déßkákkal meg borított és sok féle Szinü virágokkal ékesített Predikálló Szék ezen irásokkal: Verbum Domini manet in Aeternum. Ite et annuntiate Evangelium. Biro Sámuel Curátor MDCCLXXXVI. N. Mátéfi János, Buzogány Moses Egyházfiságokban építettett. Felette függ égy festékes Kárpit vagy Korona melyen ezen irás vagyon: Ujszékel Menyhárt László kébitette Isten ditsösségére 1790dik Eßtendőben 4dik 8bris. A' Predikálló Szék előtt égy Pulpitus sokféle Szinekkal festve 's ilyen irással: Reno. Moses Menyhárt Anno 1790. E' mellett égy kerek Asztal; A' Székek fenyő deßkából valok, jok, borulok, és festetlenek, a' Papi ülő festékes Széken kívül, mellyen ezen Eßtendő Szám olvastatik: 1786. Az e' felett a'

³⁸⁸ A feliratok fordítása: Az Atyaisten és Fia, Jézus Krisztus nevében öntetett a székelújfalviak költségén az 1684. esztendőben. Az újszékelyi unitárius egyházközség csináltatta az 1751. esztendőben a segesvári Vest József által. Adorjáni 1991: 203.

Templom oldalára Szegezett festékes Fogason pedig: Csegezi Sigmund. 1800. A' Templom Nap Nyugot felől való végiben kereftül zöld és sárga festékes Kar, az Alsó Szélin égy Szent Irás béli helyyel, 'melly vagyon: Praed. 12., N. 1.3. és ezen irással: Curator Biro Sámuel Sza. Mihály és Hegyi Ján: Sz Egyházfíságokban. Készült 1798ban Lévita Boros András idejében. A' Templomból ki jövén ugyan a' Templom fundussán jobb kézre vagyin 'Sendellyes fedél alatt roskadni kezdett tserefa talpakra tserefából épült Harangláb, ebben lévő két Harangokkal égyütt. Vagy[na]k továbbá ezen Templom fundussán a' Kerittésen belől a' Templom körül Szép gyümölts nagyobbára Szilvafák."³⁸⁹

Az 1801. évi vizitációs jegyzőkönyv egyfajta műemlékvédelmi javaslatot is tartalmaz a templom és a mesterség „fundussára” nézve: mihelyt a föld fagya kienged, a templomon felül „oly árkontska procuráltassék”, vagyis olyan árkot ássanak, melyen az esővíz a templom falától egészen elvezettetik, a cinteremnek pedig deszkákkal való fedését tanácsolták.³⁹⁰

Az istentiszteletek rendje a leányegyházban

Az újszékelyi unitárius gyülekezet 1815-ig Alsóboldogfalva filiája volt. Az 1726. évi unitárius jegyzőkönyv szerint a pap Alsóboldogasszonyfalváról járt át, viszont a két település „mestere”, azaz tanítója és kántora Újszékelyen lakott.³⁹¹ A pap és a mester fizetése Újszékelyen azonos volt: minden újszékelyi adófizető két-két kalangya búzát és két-két kalangya zabot fizetett nekik, továbbá fél-fél szekér fát adott.³⁹² Az 1732. évi összeírásban törökbúzát és szőlőt is említettek a termesztett növények között.³⁹³

Az 1801. évi vizitáció alkalmával azt írták, hogy a pap hétköznapokon csak esketés, keresztelezés és betegek imádkoztatása, temetés okán köteleztetik a filiában szolgálatot tenni, egyéb esetekben a mesteré a feladat. Vasárnapokon és ünnepeken délelőtt a pap felváltva hol az egyik, hol a másik helyen tart istentiszteletet, megosztva ezt a mesterrel.³⁹⁴

A mindennapi gyakorlat azonban másként alakulhatott. Ezt bizonyítják azok az 1744-1808 közötti levelek, melyeket a parókián találtam: az újszékelyiek több évtizeden keresztül küzdöttek azért, hogy önálló anyaegyházzá válhassanak, de elszakadási szándékuk csak 1815-ben vált valóra. Az elszakadás okai között ezek szerepeltek: az istentiszteletek pontatlanul kezdődnek, a betegek meglátogatására nem jut ideje a papnak; ha hirtelen halállal hal meg egy csecsemő, mivel a pap messze lakik, keresztelestlenül marad a gyermek, és így „Krisztus azon

³⁸⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 82.

³⁹⁰ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 81.

³⁹¹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1715-52. 1726: 80.

³⁹² Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1715-52. 1726: 82.

³⁹³ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1715-52. 1732: 158.

³⁹⁴ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 101-102.

mondása Valaki nem hiszen és nem nem kereszteltetik nem üdvözül, aki nem üdvözül pedig el kárhozik, és így... nem lévén reményünk hogy a Krisztus kegyelmibe lépjenek.”³⁹⁵ Létszámban az újszékelyi gyülekezet nagyobb, mint a „mater ecclesia”, a gyülekezet pap nem léte miatt nem szaporodik, sőt két család kilépett; az egy vasárnapi szolgálaton kívül a helyben lakó lévita látja el a papi szolgálatot, bére mégis csak harmada a papénak.

A harmadik templom

Sajnálatos módon az újszékelyi iratok közül épp az 1803-1829. közötti, vagyis a templom építésére vonatkozó időszakból való számadási jegyzőkönyv hiányzik, így az építés történetére vonatkozóan csupán néhány fennmaradt szerződés, illetve Raffaj Domokos 1884. évi összegzése ad felvilágosítást.

A templomépítési munkálatok a parókián megtalált szerződés szerint 1812-ben kezdődtek el, amikor Újszékely még leányegyház volt. Amellett, hogy a régi templom már rossz állapotban volt, az új templom építését az is motiválhatta, hogy ezáltal elnyerjék az önálló létet. 1812-ben kelt az a szerződés, mely szerint „Mü nemes Udvarhely Széki Nemes Ujszékeli Unitaria Ecclesia Tagjai kik aláb is subscribáltunk, látván az Templomunknak egész romlását veszedelmes belé járását;” a gubernium jóváhagyásával új templom építését vállalták, mégpedig úgy, hogy mind a templom, mind a torony falai kőből építendőek. A kőműves és ács munkálatokkal az utolsó cserép feltételéig betfalvi Szakáts Jánost fogadták meg 600 német forint összegben. A templom karzatára szükséges fákat az eklézsiabeli emberek tartoztak Szakáts János útmutatása alapján kifaragni és annak a templom kőfalaira való feltételénél segítséggel lenni.

Találtam egy 1824-ben kelt egyezséget a kőműves és az eklézsia tagjai között, miszerint Szakáts János kötelezi magát, hogy a most kapott összegből a tavaszi nyitásig „tökéletességre viszi”, azaz befejezi a templom építését az igényelt tornáccal együtt. Ez megismétlődött 1829-ben is, ami azt mutatja, hogy valószínűleg anyagi okok miatt lelassult az építkezés. Egy kimutatás szerint Szakáts Jánosnak az alábbi években fizettek: 1812, 1813, 1815, 1816, 1818, 1820, 1821, 1822, de nem részletezték, hogy melyik évben mi készült el.

Az 1839. évi vizitáció alkalmával így írták le a templomot: „...vagyon egy nem régiben épült kő templom cserép fedél alatt, kívülről kő tornáczal, belőlről kő karzattal es stakaturral el látva. A' templomban az Ülő Székek kék festékkal készültek fenyő deszkából.

³⁹⁵ Megjegyzendő, hogy az unitáriusok hite szerint ez az állítás nem igaz. Mögötte az a katolikus hagyomány áll, mely szerint a keresztetletlenül meghalt csecsemő lelke elkárhozik. Az unitárius Pipén az 1930-as évekig élt ez a gyakorlat. Adorjáni 2011: 207.

A' predikáló Szék felett vagyon egy kék fő festékű aranyos virágokkal díszesült korona, melynek also karimája belső színén ez olvastatik. Ezen Koronát az Uj székei Unitaria Ecclesia Tagjai Tiszt Szél Moses Urral és élete párjával Kontz Rósália aszszonyal Ugy Kénosi Mlgs Sándor Josef Ur' Özvegye T. Finta Rákhel Aszszony csináltatták Isten ditsőgégére 1835ben. A' stakatur keleti részén: „Az egy örök Isten' tiszteletére – a' nyugoti részén: „Épittette az Unitária Ecclesia 1816ban. A' templom nyugoti részén vagyon a' torony ugyan cserép fedél alatt, homlokán ezen írással: In honorem solius Dei 1822.” A' kerítése deszkából van.”³⁹⁶

1835-ben került sor a templom tetejének első nagyobb javítására („A' Templomot és Tornyt romjaiból ujra építvén...”). A kiadások között kupás cserepek, 2.000 lapos cserép, a cserépvetőnek áldomás, a mesterembert Karácsonyfalváról ide és visszahordozó szekeres fuvardíja, a kupás cserepekbe vasszeg, a mész vételek áldomás, a csigakötél használata és a mesterember itala szerepeltek. Mindegyik munkánál szerepelt a jegyzőkönyvben az áldomás, ami fontos súllyal bírt egykor, hiszen amikor az analfabetizmus aránya még nagyobb volt, akkor többek között ezzel a gesztussal hitelesítették a vállaltakat. Az nem derül ki, hogy miért került ilyen rövid idő alatt ennyire rossz állapotba a tető, jégeső, földrengés okozta-e a kárt, vagy rossz minőségű cseréppel dolgoztak-e az építkezéskor. A mész és a lapos cserép egy részét hitelbe vették.³⁹⁷

A cinterem ajtaja a templomhoz illő stílusban 1832-ben készült el.³⁹⁸

1884-ben a templom körülötti elkorhadt deszkakerítés helyébe a közkívátnak megfelelő, ma is álló kőkerítést építettek Menyhárt József (presbiter, egykori gondnok) vezetésével. A vallási közönyt mutatja, hogy 1884. szeptember 4-én a kőhordó kaláka botrányba fulladt, ugyanis az emberek a vasárnap délelőtti istentisztelet idején dolgoztak, fontosabbnak ítélvén a munkát, mint a 7. napot és az éppen zajló istentiszteletet.

Harangok

1801-ben két haranggal rendelkezett a gyülekezet, a korábbi Brassóban, a későbbi Segesvárott készült. A nagyobbik felirata: „In Nomine Dei Patris, et Filii ejus Unigeniti Jesu Chr. fusa expensis Székelyfalva Ecclesiae isti. Stephanus Boltos CH. Coronensis fecit Anno

³⁹⁶ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1839: 87-88.

³⁹⁷ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 56-57.

³⁹⁸ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 30.

1684.” A kisebbiké: „Eccl. Unitaria Ujszékeliensis fieri curavit Anno 1751. per Jos. West. Schesburg.”³⁹⁹

1826-ban az 1751-ben készített, elhasadt harangjából új, nagyobb harangot önttetett, felirata: „Az Uj székei Unitaria Ecclesia 88 fontos el hasadott harangját maga költségén nagyobbra öntette Segesvári Harang öntő Gotsling Daniel 1826ba”⁴⁰⁰

1857-ben az eklézsiagyűlés – mivel a kisebb harang már régen elhasadt – Szent Mihály napjára új harang öntetése mellett döntött. Az új harangot a segesvári Lootz Fridrich készítette el a régi harang anyagának felhasználásával.⁴⁰¹ Erre vonatkozó forrást nem találtam az újszékelyi parókián, bár jó lenne megtudni, hogy az új harang beszerzését mikor határoztak el. Így csak feltételezem, hogy mivel a harang már régebben elhasadt, a mostani új harang készítésében közrejátszhatott az ez év július 29-i jégeső is, hiszen bevett szokás volt jégeső esetén harangozni, és talán a jégverésért a lakosok önmagukat is hibáztatták. Abból, hogy fogadalmat tettek minden év július 29-re munkaszünet és istentisztelet tartására, arra következtetek, hogy az okok között önmaguk vétkességét is keresték.

1916-ban az egyházközség mindkét harangját hadi célra elvitték. Azok helyébe két új harangot önttetek, egyik 35, másik 178 kg-os.⁴⁰² Az egyiknek megtaláltam a parókia iratai között a szerződését is, melyből kiderült, hogy azt a Nagyszebeni Ferro-Agricola harangöntöde készítette. E szerint a terv egy „A” hangú, 335-350 kg súlyú harang vásárlása volt, de nyilván az anyagiak játszottak közre abban, hogy kisebb lett a súlya. A harangot Székelykeresztúrig vonattal vitték el, a felszerelési munkálatokat a nagyszebeni gyár emberei végezték. A harang díszítésével kapcsolatban az volt a kérés, hogy „A díszítése pedig koszorúkkal kerestek nélkül legyen.” A harang felirata ez lett: „Öntette az ujszékelyi egyházközség 1924-ben. Az Isten dicsőségére. Ferroagricola Nagyszeben.” A kisebb harangé pedig ez: „Öntette az ujszékelyi unitárius egyházközség a hivek adományából. Schieb N. Szeben 1923.”⁴⁰³

A harangozás rendje

Az 1839. évi feljegyzésből kiderül, hogy eleinte a harangozás is a mester feladatai közé tartozott, ám „Több nehézségek támadván az halotti harangozások alkalmával abból hogy a’ mellett is, mi szerént a’ Mesternek a’ temetésen kell jelen lenni, a’ harangozás terhe

³⁹⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 88.

⁴⁰⁰ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1839: 84.

⁴⁰¹ Raffaj 1884a: 98.

⁴⁰² Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 217.

⁴⁰³ Máthé Sándor: Az újszékely-i unitárius egyházközség vagyon-leltára 1949 év december 31-iki állapot szerint. Kézirat, Újszékely.

ilyenkor is rajta volt, ezen nehézség elenyésztetése végett hogy az Eklésia Innen napi és halotti harangozásokra Harangozot fogadjon, 's ennek részére ki eszközendő Királyi kegyelem megnyerése végett a' Járásbeli Ado iro Bizottság ezen Visgáló Szék által megszollittassék határozatott.”⁴⁰⁴

A reformátusok és unitáriusok közötti békés együttélést fejezte ki a harangozás rendje is. 1923-ban „A Hívek templom gyakorlására vonatkozólag feljegyzi a p. p. vszék, hogy az unitáriusok és reformátusok vasárnapokon felváltva harangoznak előbb, mert régi szokás szerint a község népe felekezetkülönbség nélkül mint két templomot látogatja s egyik templomból rendesen átvonul a másikba.”⁴⁰⁵

A reggeli és déli harangszót a reformátusok biztosították, az estit napnyugtakor az unitáriusok, és idős adatközlőim visszaemlékezése szerint szintén az unitáriusok harangoztak „Szönt Györgytől Szönt Mihályig”, azaz a nagyobb mezőgazdasági munkák idején hajnal 4 órakor. Ez számított ébresztőként a földműveseknek, az urasági „udvarbíró”, azaz gazdatiszt ekkor ébresztette föl a „zsöllérokét”, szolgálókat. A Segesvár – Székelyudvarhely közötti vasúti közlekedés megindulását követően a vonat számított még időjelzőként. A munka végét pedig az esti harangszó jelentette.

„Nevezetesebb szokásnak mondható a községben az, hogy óesztendő éjjelén éjfélkor harangoznak mindkét templomban s a nép a templom előtt összegyűl, néha énekelnek, szavalnak s egy közlők köszönti, illetve búcsuztatja az új, vagy az ó esztendőt.”⁴⁰⁶

Természeti csapások idején Istenhez fohászkodtak. „Nagy idő”, vagyis jégverés közeledtével az unitárius és a református templomban is harangoztak, hogy a jégeső kerülje el a falut. Ha a harangozó nem volt otthon, akkor a templom közelében lakók vállalták föl a harangozást. Az idősek még munkaszüneti napként tisztelték az 1857. július 29-i jégverés évfordulóit, melynek alkalmából minden évben istentiszteletet is tartottak, de ez mára elvesztette jelentőségét.

A reformátusok és unitáriusok közti tiszteletadás egyik eleme az, hogy az elhunytért nemcsak a saját templomában húzzák meg a harangot, hanem a másik templomban is. A szokás eredetével kapcsolatban az derült ki számomra, hogy a számadásos jegyzőkönyvekbe csak 1868 óta jegyezték fel évi rendszerességgel a bevételek közé a más felekezetűektől harangoztatás gyanánt kapott pénzt. Korábról csak három ilyen bejegyzést találtam. 1835-ben egy asszony, hogy „történhető Halottjának harangozzanak, ezen feltétel alatt, mint

⁴⁰⁴ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1839: 94.

⁴⁰⁵ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 215.

⁴⁰⁶ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 216.

Reformáta” fizetett az ekléziának.⁴⁰⁷ 1837-ben „... volt Ujj Székeli Reformatus Mester Nagy Abrahám egy Bibliát ajándékozott Károli Gáspár kiadását... azon feltétel alatt, hogy következő Halála alkalmával bár az Ekkla harangoztasson végtiszteletére.”⁴⁰⁸ 1849-ben pedig „Egy más valláson elhalálozottnak kiharangozásért” adtak pénzt.⁴⁰⁹ Azt gyanítom, hogy eleinte csak a módosabbak éltek ezzel a szokással társadalmi rangjuk egyfajta kifejezéséként, és csak a 19. század második felében vált általános gyakorlattá a lakosok körében.

A templom berendezése

Az újszékelyi parókián az iratok között találtam azt az 1831. szeptember 5-én az újszékelyi kurátor házában kelt szerződést is, melyben az újszékelyi eklézia részéről a kurátor, illetve „Szász Budai [Bodendorf, románul Bunești] **Asztalos** Olosz János, és Tovis János az Erkedí” egyezséget kötöttek a „Templom Padimentumozására [azaz a padlózat elkészítésére] mellyet már elis készített Ujj Székeket minden Renden levőket jo száraz maga Deszkájabol illendo széllyessegü Proportios Székek megtsinálására Festesire bé helyheztesire.” A 40 rénus forint és 52 véka búza fizetség mellett az asztalosok megkapták a templomban lévő régi székeket is, vagyis ez azt jelenti, hogy a korábbi templomból még átkerültek az újba a padok, és a pénzügyi lehetőségek függvényében készítették el az újakat. A szerződés értelmében 1832 pünkösdjére kellett elkészülniük a munkával. A megegyezés arról is szól, hogy a munka ideje alatt a mestereknek naponta háromszor tisztességes meleg ételt és pálinkát adnak az újszékelyiek. 1831-ben a kiadások között szerepelt, hogy az asztalosokkal szerződéskötéskor áldomást is ittak.⁴¹⁰

A mesterek el is készültek a munkájukkal, a templomról ezt jegyezték fel: „...új székekkel bétöltetett, mellyek el ragadó gyönyörködtetésig szépen ki festettenek.”⁴¹¹ Egy másik szerződés részletesen felsorolta a mesterek vállalását: „Hogy Szász Budai Asztalos Mester Ember Olosz János Ő Kegyelme magát én előttem kötelezte arra, hogy az Ujszékeli Unitária Ecclésiának a’ Templombeli Karban egy hosszú ülő Széket, és egy Oltár megfestve, hozza valo Táblával és Számokkal együtt a’ maga Deszkájabol tsinál, és ide hozza Ujszékelenre küldi azért, hogy az irt Ecclésiais ő Kegyelmének a’ Templombéli munkájáért fizetésit bonificalta 30 – harmintz veka Buzával, bizonyittom Ujszékelen October 2dik Napján 1832.

⁴⁰⁷ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 55.

⁴⁰⁸ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 70.

⁴⁰⁹ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 22.

⁴¹⁰ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 21.

⁴¹¹ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 26.

NB. Ha az írt Asztalos meg nem tsinálná az írtakat, és haza nem küldene, tartozzek az az utána járo Curatornak 5 – öt forint vinculumot fizetni. –

Dombi György
Ujszékelí Pap.
Joh. Vallisch”

Arra vonatkozóan nem találtam adatot, hogy vajon a padokat egy-egy család készíttette-e el, és ez összefüggésben van-e a későbbi ülésrenddel. Adatközlőim szerint az ülésrend a családok vezetékneveinek ABC rendbeli sorában volt. Csak a legjelentősebb családok ültek társadalmi rangjuk alapján külön, mégpedig a szószékkal szemben, a férfiak bejárata melletti padosorokban. E szerint legfeljebb ők járulhattak anyagilag az építéshez. Az orgona karzatán az orgona egyik oldalán a lányok, másik oldalán pedig a legények ültek.

1835-ben készült el a **szószékkorona**, melynek szövegét föntebb már olvashattuk. Habár ezen az szerepel, hogy adományozók készíttették, a számadásokból az derült ki, hogy a költségeknek csak egy részét állták az adományozók, a nagyobb összeget az egyházközség fizette: „Látván az Ecclesia szép Templomában azt a’ hijjánt hogy nintsen Korona, erre tellyes Keresztény buzgoságbol adtak ezek: Mgs Sándor Josefné, Finta Ráchel Úr Aszszony, különbenis ujj székelí Birtokos / ’Sákodi Szél Moses Úr élete párjával Kontz Rosaliával Erdő Sz. Györgyi Haszon bérlő és ujj székelí Birtokos.”⁴¹² Előbbi 34, utóbbi 120 mft-ot adott, míg az eklézsia 300-at. Ám „Ezen Korona szegődtetvén 300 mforintokkal, ’s a’ Cassában pénz nem lévén a’ Mester ember fizetésében kér költsön Molnárné Kozma Anna Aszszonytól.” (Az építkezéseknél gyakran előfordult, hogy valamit megrendeltek, a mester elkészítette azt, de a kifizetés akár több évig is elhúzódott.)

A következő beruházás az **orgona** elkészítése volt: „A’ follyo 1840ik Évben Mártius Holnapja 27ik napján alább neveinket is le irt Udvszékelí Ujszékelí Unitaria Ekklesia Tagjai és Bartzaság Brasso vidékelí Keresztyenfalvi [Noscht, románul Cristian] Orgona Készítő Majszter, Sváb Márton; léptünk egymás között a’ következendő meg másolhatatlan edgyezésre, tudni illik Szüksége lévén a’ fennebbis tisztelt Ujszekelí Unitaria Nemes Eklésiának, Isten Dicsősége Buzgobb Terjeszthetésére nézve, v. ujj Templomunknakis nagyobb Ékessége egy Orgonára, melly Szükséghez képest fellyebb tisztelt Orgona Majszter Sváb Márton ő kegyelme Jobb Keze be adása mellettl szoros Szoros ajállatt mellettl kötelezél magát, ezen szükségünk ki elégítéséig, mindenekben egy a’ Magyar Dállyai Orgonához hasonlo Orgonát

⁴¹² Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 55.

készíteni, mind Corpussára, mind Festékire, mind mutatioikra nézve, azzal a' meg jegyzéssel, hogy a' M. Dállyainak az Aranyozás helyei nem lévén meg festve, ennek azon részétis meg festeni Sárgára ugy köteleztetik, hogy ha ennek utána ezen Sz: Ekklesiának azon részeket meg Aranyazni modja lészen, meg Aranyaztathassa, ezen Orgonának részei a' következendők lésznek

A, Principál májor 8 láb-

B, Principal minor 4 láb-

C, Octava két láb

D, Mixtura triplex

E, Flauta minor – 4 láb

F, Flauta major 8 láb –

Mind ezen Sipokot köteleztetik a' Májszter Úr tisztos fejez Onbol készíteni, jo keményen, ugy a' Fa munkátis, nem valamely fél száraz vagy erőtelen, hanem tökéletesen ki száradott fából.” A szerződés további része szabályozta, hogy az orgonáért az újszékelyiek 1.400 magyar forintot, 40 véka jó kenyérnek való búzát fizetnek, továbbá a mester újszékelyi tartózkodása alatt élelmezésére minden bért adó gazda egy-egy tyúkot és 10-10 tojást köteles adni. A szállást és a tűzifát az eklézsia köteles biztosítani a „Májszter” részére. Az orgonához szükséges vas és kovácsmunkákról is a gyülekezet gondoskodik, és ők állják a mester utazási költségét is. A mester pedig kötelezte magát, hogy 3 esztendő leforgása alatt elkészíti, és amíg kinézetre és hangjára nézve nem lesz olyan, mint a dályai, el nem mehet, amíg nem javítja ki. Az orgona építése miatt újra kellett építeni a karzatot, melyhez 1840-ben 29 deszkát is vásároltak.⁴¹³

A templomban 1890-ben került sor nagyobb felújításra, de ennek részleteiről nem találtam feljegyzést.⁴¹⁴ Csupán a kolozsvári levéltárban egy gépelt papíron szerepel, hogy ekkor festették le szürkére a **padokat**, aminek következtében a festett virágos díszítés is eltűnt. A festés alatt azonban most is látszanak a motívumok, Mihály Ferenc restaurátor kérésünkre kutatóablakot is készített, így azok helyreállítása lehetséges. Jakab Zsolt lelkész tervei között szerepel ez is, a konfirmálók szüleinek is azt javasolta, hogy a restaurálási munkákra adják a felajánlott pénzt.

Az úrasztali készülétek

⁴¹³ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 114.

⁴¹⁴ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 232.

A forrásokban sokféle klenódiumról és textíliáról esik szó, az alábbiakban elsősorban a ma is meglévő darabokat veszem sorba. Főképp arra kerestem a választ, hogy milyen ok vezetett valakit arra, hogy a templomnak adományozzon valamilyen tárgyat, de erre vonatkozóan a források nagyon szűkszávúak, ezt nem tartották számon. Azt tapasztaltam, hogy többnyire özvegy személyek közül kerültek ki az adományozók, a mai gyakorlat alapján valamely szeretttük halála emlékére készíttethettek egy-egy épp hiányzó darabot. Emellett a konfirmálók szülei azok, akik hangsúlyt fektetnek arra, hogy a közösség teljes jogú tagjává vált gyermekükről megemlékezzenek.

1845-ben mint legbőszavúbb feljegyzés, ezt találtam: „Özvegy Tiszt Mihály Mária Asszony eddigi az eklézsiához gyakorlott istenes buzgalmából ajándékozott egy terjedelmes templomi szószékre alkalmazandó egészen kék selyem takarót, melynek rojtozattya az alján fekete, azon felyül 6 aranyfonattal varrott rózsák diszlenek ezek között középbe ezen sor varrva: Adta Mihály Mária Simeonne 1845be”⁴¹⁵

Az unitárius egyház javaiban 1849-ben következett be nagyobb mértékű kár, melyről a jegyzőkönyv így számolt be: „...az oláh tábor itt folytatván a maga dulását, és ennek dühétől valo félszből a falu csak nem ember nélkül maradván ez alkalommal elvesztenek az eklezsia ingo jovai közül egy fa palatzk, egy abrosz és 9 kendő – a magyar hadsereg számára pedig be adattak 2 ónkannák es egy ónpalatzk.”⁴¹⁶ Ezekből a magyar katonáknak puska golyókat készítettek. Az otthon maradt öreg presbitereket, akik békét közvetítettek és kegyelmet kértek a nők és gyermekek számára, fogságra hurcolta az ellenség.⁴¹⁷

A jelenleg is meglévő klenódiumok közül a legrégebbi datált darab a férfiak egyik most is használatban lévő, aranyozott ezüst kelyhe, felirata: „NAGY AITAI TEMPLOMBAN VALO POHAR ANNO CHRISTI 1659” A kehely Újszékelyre kerülésének történetére nem találtam adatot, az 1773. évi összeírásban már szerepelt.

Úrvacsoraosztás alkalmával a férfiak által használt másik kelyhen nincs felirat. Erről 1801-ben ezt írták: „Más, ugyan akkora nagyságu, ivó réβin és talpán pontokkal tsötörözött és holjagoztatott száras Pohár, melly[ne]k ivó réβe a' Szarához Sroffal foglaltatott, Szára Arannyozatlan Ezüst virágokkal tzifráztatott, egyéb réβe pedig a' talpa belső felin kívül mindenütt meg Arannyoztatva, lévén egyébképpen Ezüstből kéβülve.”⁴¹⁸ 1839-ben már

⁴¹⁵ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 148.

⁴¹⁶ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 22.

⁴¹⁷ Raffaj 1910: 15.

⁴¹⁸ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 86.

jelezték, hogy „Ezen utobb említett pohárnak száráról három darab szifrazatok le esvén külön tartatnak.”⁴¹⁹

Úrvacsoraosztás alkalmával a nők által használt mindkét kelyhet Raffaj Domokos lelkész sógornője készítette. Feliratuk: „Ajándékozta / Özv. / Rafaj Károly / né /1899”. Raffaj Domokos bátyja földbirtokos volt, feltételezem, hogy halála alkalmából készítette özvegye a két kelyhet.

Úrvacsoraosztáskor az úrasztalán lévő boros kanna 1909-ből származik, felirata: „P. Buzogány János / és Tordai Mária / Rebeka és Marika leányaik emlékére / 1909”, ebből öntenek az 1931-ben készült kisebb kannába.

A kisebb boros kanna felirata: „Bartha Mózes emlékére / neje Keresztes Zsuzsánna / és leánya Bartha Ilonka / 1931. X. 12.” Ezzel tölti a gondnok a nagy kannából a bort a kehelybe, amikor kifogy.

Úrvacsoraosztáskor a felszelt kenyér osztásához egy szecessziós stílusú tálat használnak, mely a 19-20. század fordulóján készült.

A konfirmáláskor használt kehely felirata: „1902-ben 8 éves korában elhalt / Marika / leányuk emlékére / az újszékelyi unitárius konfirmáló / növendékek használatára / ajándékozták / P Buzogány János és / Tordai Mária / 1906”.

A keresztelő kannát 1801-ben így vették fel a leltárba: „Egy másfél fertályos kora füles fedeles, sárga réz, pléh, belőlről meg onozott, kívülről pedig az ajakán alól pontokkal virágzott, Kereftelésre való Kanna, külső első rébin való ilyen bé metzett Irással: Bozogány Jánosné Karátson Kata adja az Unitárius Ekléziának Kereztelő Kanának, 1797.”⁴²⁰

A használaton kívüli ónkannák között egy 1736-ból és egy 1777-ből származó darab található az újszékelyi parókián. Sem az 1773., sem az 1801. évi összeírásban nem szerepelnek, Újszékelyre kerülésük ideje ismeretlen. Felirataik: „DARÓCZI MÁRTON / 1736”. „LÓ: JÁNOSNE / tsináltatta / Fia / 1777”. Ez utóbbiról az 1839. évi jegyzőkönyvben találtam leírást: „Egy kupásni, kettős sarkon járo gombos fedelü s virágos fülü kanna. Melynek elején két oroszlanoktól tartott koronával fedett metzett koszoruban ez olvastatik: Lö. Jánosné tsináltatta F: Jo: 1777.”⁴²¹ Fülén lévő mesterjel alapján Segesvárott készült.

A három használaton kívüli óntányér közül egyet tudtam beazonosítani a leírásokban, ez az 1732. évi jegyzőkönyvben is szerepel.⁴²² 1801-ben így írtak róla: „Egy régi modi majd minden öböl nélkül való laposs On Tángyér, a' Karimája alsó felin két Betük bé metzve

⁴¹⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1839: 80.

⁴²⁰ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 87.

⁴²¹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1839: 80.

⁴²² Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1732: 153.

vagynak: F.R.”⁴²³ Az egyik felirat nélküli óntányéron találtam mesterjegyet, ez alapján Segesváron készült.

Két használaton kívüli kelyhet is találtam: „Bíró Dezső / gondnok emlékére / neje sz. Keresztes Ilona / 1950”, „Dr. Jodál Gábor főgondnok: Vármegyei dalos verseny. Székelyudvarhely 1931. V. 26. / Adománya”. Ez utóbbi a dalárda működésének emléke is.

Az 1949. évi berendezés

Az 1949-ből fennmaradt vagyonleltár az alábbi tárgyakat találta a templomban:⁴²⁴ 1861-ben Pesten kiadott Szent Biblia, melyet 1910-ben Raffaj Domokosné Bereczki Poli adományozott. Albert János 1872-ben írt Imakönyve. A szószéktakaró sötétzöld bársonyból ezüst rojttal készült, felirata: „Gyarmathy Lajos emlékére 1927 neje Kálmán Róza” A szószékfeljáró előtti redőzet szintén sötétzöld bársonyból készült ezüst rojttal, felirata: „Az ujszékelyi unitárius D. F: Nőegylet adománya 1930.” A szószék feljáró lépcsőjéhez tartozó 3 méter hosszú futószőnyeg özv. Murvay Sámuelné ajándéka volt 1930-ban. Az úrasztalát Nagy Lajos székelykeresztúri unitárius főgimnáziumi rajztanár tervezte, Derzsi Zoltán műasztalos készítette Gyarmaty Lajos és neje, Kisgyörgy Katalin adományából 1949-ben. Az úrasztali terítő is az ezüst rojttal díszített sötétzöld bársony kollekció darabja, felirata: „1930. Özv. K. K.-né Gyarmathy Julianna adománya”. Az úrasztalán szerepelt egy asztalközép is, de ezt nem írták le. A padlót egyrészt egy gyári, 2 x 3 méteres szőnyeg borította, másrészt egy házi szövésű, 15 x 3,6 méteres futószőnyeg, melyet P. Buzogány Kálmán és neje, Bíró Gizella a férj orosz fogságból való hazatérése emlékére 1947-ben adományoztak. Az érckályhát özv. Bakó Lázárné Deák Rebeka ajándékozta 1935-ben. A petróleum világítású függőlámpa Katona János és Bálint Anna adománya volt 1938-ban. A vasból készült függőlámpa állványt 8 lámpával a lelkész, Máthé Sándor és felesége adta 1936-ban. Az orgonához és a fűjtatóhoz egy kisszék tartozott.

A templomot díszítő textilek

A templomi textíliák közül régi nem maradt fenn. A 19. századi adományozók között Raffaj Dániel lelkész felesége, Vas Ágnes is szerepelt, aki több tárgyat is ajándékozott a templomnak. 1838-ban egy ón tányérra, melynek fenekén a szokásos „fáin czin” felirat szerepel, karimáján kívül pedig egy K betű, de a készítés helyére utaló adatot nem jegyezték

⁴²³ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 86.

⁴²⁴ Máthé Sándor: Az ujszékely-i unitárius egyházközség vagyon-leltára 1949 év december 31-iki állapot szerint. Kézirat, Újszékely.

fel.⁴²⁵ 1869-ben egy úrasztalát, de erről nem maradt leírás. Az akkori divatot jellemzi, hogy rá való zöld színű, kávébarna rojtos terítőt adományozott egy özvegyasszony, amire feliratot ezüst színű zsinórral varrtak.⁴²⁶ Bár az ajándékozás okáról nem írtak, de az évszámból arra következtettek, hogy Vas Ágnes elhunyt férje emlékére adományozta az úrasztalát.

A templomot ma is az az 1979-1980-ban készült kollekció díszíti, mely a népi eredetű motívumokat felhasználó, azokkal a nemzeti öntudatot erősíteni akaró korszak részét képezi. Ennek darabjai udvarhelyszéki írásos mintával készültek. Az úrasztalán lévő felső terítő felirata: „SZÜLEI MURVAY SAMU ÉS NEJE, ELEKES ESZTER EMLÉKÉRE / ADOMÁNYOZTA FIÚK, Dr. MURVAY SAMU, FELESÉGE ÉS / LEÁNYA Dr. MURVAY EMŐKE. MAROSVÁSÁRHELY, 1980.” A padokat hasonló mintával készült darabok díszítik, felirataik: „A Gyarmathy-család emlékére adományozta dr. Gyarmathy László és felesége, Budapest, 1979. év.” „Szülei, Murvai Samu és neje, Elekes Eszter emlékére adományozta és hímezte dr. Nagy Jenőné, Murvai Júlia Kolozsvár, 1979. évben.” „ADOMÁNYOZTA DIMÉNY DEZSŐ ÉS NEJE TIBOLDI ERZSÉBET 1980 ÉVBEN”

A feliratokból kiderül, hogy a textileket elsősorban Újszékelyről elszármazott értelmiségiek adományozták és készítették. A kollektivizálás előtt a Gyarmathyak és a Murvayak számítottak a falu földbirtokosainak. Murvai Samu, aki a szószékterítőt készítette, még mint marosvásárhelyi lakos szerepel, de az 1980-as évek végén családjával Egerbe költözött, ott is hunyt el. Gyarmathy László budapesti fogorvos volt. A készítő, Murvai Júlia férje, Nagy Jenő néprajzkutató volt, aki többek között erdélyi népviselettel foglalkozott. Gazda Enikő szíves közlése alapján akadtam rá arra a cikkre, amit Murvai Júlia írt, ez alátámasztja a feltételezéseimet. A szerző szóvá tette, hogy a bársonyterítőkkal szemben lényegesnek tartja a népművészeti gyökerekhez forduló templomi terítők készítését, és helytelennek ítéli meg a székely népi hímzésekkel szemben a Székelyföldön is nagy számban megjelent kalotaszegi darabok elterjedését. Kiemeli a Cs. Gergely Gizella – Haáz Sándor által összeállított Udvarhelyi varrottások című munkáját,⁴²⁷ amint azt az újszékelyi templomban lévő terítők is mutatják, ő is innen vette a mintát.⁴²⁸

A 2000-es években két újabb úrvacsorai terítőkészlettel gyarapodott az egyházközség. Az egyiket (2 kehelytörlő, 1 kenyeres takaró, 2 terítő) 2000-ben a Bíró család adományozta, felirata: „A Bíró József emlékére adományozta neje Dimény Ilike” „Halálának 10. évfordulóján 2000-ben” Ezek Alsóboldogfalván készültek madeira technikával. Emellett

⁴²⁵ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 72.

⁴²⁶ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 135.

⁴²⁷ Cs. Gergely – Haáz 1977.

⁴²⁸ Dr. Nagy Jenőné Murvai 1982: 151-154.

2012-ben Jakab Zsolt lelkész és felesége adományoztak egyik gyermekük konfirmálása alkalmával két fehér terítőt, melyeket Szentersébeten szövettek. Lényegesnek tartották, hogy helyi készítésű darabok legyenek, ne ipariak. Ezek használatkor az előző együttes törülőkendőit veszik elő.

Az istentiszteletek rendje

1923-ban még ünnep- és vasárnapokon délelőtt és délután is tartottak istentiszteletet, hétköznapokon pedig hétfőn, szerdán és szombaton. Vasárnap délelőtt 120-150 fő vett részt az istentiszteleten, délután viszont kevesen, ünnepeken pedig 150-200-an. A vizsgálószerk utasította a lelkészt, hogy hétköznapokon az istentiszteleteket a törvény értelmében, vagyis minden nap tartsa meg. Hogy ez nem így zajlott, annak valószínűleg az volt az oka, hogy a hívek nem vettek azokon részt.⁴²⁹

Az 1930-as években még a lelkész (és gyakran a kántortanító) a reggeli harangszó után 7 óra körül átmentek a templomba, „s egy éneköt elfűtt, s egy imát elmondott az Isten segedelmére.” Szombat este pedig ahogy jöttek haza az emberek a mezőről kapával a kezükben, mentek be a templomba vecsernyére, a kapát kívül lerakták. Nem öltöztek föl tiszta ruhába, a munka végeztével a templom volt az első. Egy 1925-ben született adatközlőm szerint Ezök a régi öregök vótak, vallásosabb vót akkó a nép, mint most... most ha nincs olyan ruhája, nem mèn a templomba se. Már el vannak urasodva a népek.”

Vasárnap délutáni istentiszteletet adatközlőim szerint 1940-ig tartottak, ez rövidebb volt, mint a délelőtti, és „vecsörnyé”-nek hívták. 1940-ben Erdély északi felének Magyarországhoz csatolását követően a lelkészt börtönbe zárták, ezzel lehet kapcsolatban, hogy a hétköznap reggeli istentiszteletek is megszűntek, a beszolgáló lelkész ritkábban járhatott, majd a II. világháborút követő változások sem kedveztek annak, hogy a korábbi rend visszaálljon. Csupán a hétfő és csütörtök reggeli, illetve szombat esti harangozás maradt meg.

A 19. században az úrvacsorai bor szinte mindig a gyülekezet kiadásai között szerepelt, azt pénzért vásárolták. Kivételes esetnek számított, hogy 1842 pünkösdjén a számadó kurátor ingyen bort adott az úrasztalára.⁴³⁰ 1923-ban az úrvacsorai kenyeret és bort Murvai Sámuel egyháztanácsos ajándékozta minden ünnepen.⁴³¹ Az elszört adatokból úgy vélem, hogy eleinte csak rangos személyek kivételes adománya volt ez, és a 20. század eső

⁴²⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 215.

⁴³⁰ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 131.

⁴³¹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 216.

felében vált presztízs kérdéssé a hívek szélesebb körében. Adatközlőim visszaemlékezése szerint az úrvacsorához szükséges kenyeret és bort mindig a hívek közül adták, mindig újév elején iratkoztak fel azok, akik így akartak elhunyt szüleikről vagy testvéreikről megemlékezni, az ő neveiket a pap az úrvacsoraosztáskor megemlítette a közösség előtt. Akire nem jutott sor, az úrvacsorát megváltó pénzadományt ajánlott föl az eklézsiának.

A presbitérium

A „kebli tanács”, vagyis a presbitérium kialakítása szoros kapcsolatban állt a falu társadalmával. Adatközlőim szerint azokat nem választották, hanem egy-egy jelentősebb nemzetségből egy-egy fő került bele, és az apa halálával helyét a fia örökölte meg. Ha fiúágon kihalt a család, akkor választottak más családból presbitert. „De amég a nemzetségből kité, addig azok.” Csak a „megyebíró”-t, azaz a kurátort választották, de ő is valamely rangos családból került ki, értenie kellett a gazdálkodáshoz, hogy az egyház földjét, pénzét is jól kezelje.

A legények férfiak közé fogadását a „szönt egyházfiak”-ká választás jelentette: két fő töltötte be egyszerre ezt a tiszte, mégpedig akkor, ha megházasodott, és onnantól fogva 3 évig kellett a megyebíró utasítása szerint a híreket elvinni a lakosoknak, vagy úrvacsoraosztás előtt asztalt teríteni, segíteni a papnak a kiosztásnál.

1830-ban jegyezték le az egyházfiak esküjének szövegét: „Formula Iuramenti Aedituum / Én N: et N: Esküszöm a' Menynek Földnek Teremtő Istenére, a' mi Urunk J. Krisztusnak Sz: Atyára! hogy valami tisztí és hivatalya ezen Ecclésiában lévő Egyházfinak, abban tellyes eröm és tehetségem szerént hiven és igazán el-járok, a' Sz: Ecclésiának mind külső, mind belső jovaira, valamellyek vadnak (: a' mennyiben engemet illet, és magam hivatalom hozza magával :) jo-gondot viselek, semmit azokbol el nem idegeníttek gonoszul, hanem a' mint lehet Curátorommal edgyütt, szaporittom; Ecclésia hasznára s Isten ditsőségére fordittom. Az Isten Házára, és ahoz tartozo Parochialis Házakra, Csürökre, és egyéb épületekreis jo gondot viselek, azoknak romlásit tehetségem szerént építeni ügyekezem; Tisztelendő Püspökömnek, Esperesemnek, Curátoromnak, másoknakis és kegyelmetekkel edgyütt a' kiknek illik, minden hasznos és Isten ditsőségére néző dolgokban engedelmeskedem. A' Lelki Tanitoknak szokott jövedelmeket annak idejében beszolgáltatom, mindeneket hivatalom szerént, igazán jó Lelki-ismérettel Isten ditsőségére, az Ecclésiának hasznos épületére folytatok. Isten engem ugy segéllyen.”⁴³²

⁴³² Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 1.

A papi telek

A jegyzőkönyvek kiadásai között gyakran szerepelnek az ingatlanok javításával, építésével kapcsolatos bejegyzések. Az első paplakot 1815-ben építették, egyik jeleként az önállóvá válásnak.

Ezt 1837-ben Raffaj Dániel letelepedésekor felújították, új zsindelyt is kapott, és egy „vas fűttőt”⁴³³ (takaréktűzhelyet) is vásároltak, ami azt mutatja, hogy csökkent a nyílt tűzön való főzés jelentősége. A hátsó szobába pedig 1840-ben téglából raktak kemencét.⁴³⁴

Az 1839. évi vizitációs jegyzőkönyv leírása alapján az 1815-ben fölépített paplak nem a jelenlegi paplak helyén, hanem még a második templomhoz közel, a főúttól hátrébb állt. A tanítói és egyben iskola telek helye nem változott, jelenleg is a templom mögött áll az 1874-ben épített kántortanítói ház.

1839-ben így írták le a papi telket: „...vaygon egy kiseded, két osztályon szabott Ház rakofából ’sendely fedél alatt, a’ hátulso osztály alatt kő pinczével el látva. Belőlről szükséges ajtokkal ’ s üveg ablakokkal – az első házban zöld kementzével ’s vas fütövel el készítve. A’ házón kívül vaygon csúr két pajtákkal és egy külön szekér szinnel, egy sertés óllal, hátrább ismét hizo ól s deszka fedél alatt levő sütő kementze is.”⁴³⁵

A papi telek leírásainak rendszeresen visszatérő eleme a kert, ami egyik jele a lelkész sokrétű tevékenységének. Példaként az 1835. évi leírást idézem: „A’ Papi Joszág alkalmasint bé vaygon plántálva gyümölts fákkal, mellyek között vagynak oltványokis, de a’ Mesteri Telken nintsenek ezek meg Hagyaték azért a’ Mester atyafinak a’ fő Consistorium rendelése következtében oltványokat mutatni tudjon.”⁴³⁶

Új paplak építésére az új lelkész jövetelekor került sor. Raffaj Dániel 28 évnyi szolgálat után 1865-ben mondott le hivataláról, utóda fa, Domokos lett. 1866-ban már arról írtak, hogy a leendő papi ház építéséhez a kolozsvári unitárius tanács által jóváhagyott tervrajz szerint kezdtek.⁴³⁷ Az új épület a mai helyén állott, amihez telket Báró Győrffyól szereztek.⁴³⁸ Az ács- és kőművesmester a dánosi (Maros m.) Krézer András (lakóhelye és neve alapján szász) volt. A ház tervrajzát a keresztyúri gimnázium igazgatója, Simén Domokos készítette.⁴³⁹ Az alaprajzról azonban ekkor nem szóltak, csak annyit tudunk, hogy tüzelőnek

⁴³³ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 68.

⁴³⁴ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 113.

⁴³⁵ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1839: 88.

⁴³⁶ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 52.

⁴³⁷ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 109.

⁴³⁸ Raffaj 1884a: 99.

⁴³⁹ Raffaj 1884a: 100.

egy ércfűtőt és „plattent” vásároltak.⁴⁴⁰ Az új ház 1868-ra készült el.⁴⁴¹ 1869-ben egy „sertés pajtát”,⁴⁴² 1870-ben pedig sütőházat⁴⁴³ építettek. 1869-ben az új papi és mesteri csűrök fedelét még zsúppal készítették.⁴⁴⁴ 1871-ben a papi telekre kutat ásattak, a mesteri telekre pedig szekérszínt építettek.⁴⁴⁵ 1889-ben viszont már a két csűr cseréppel fedett volt,⁴⁴⁶ a papi telken – valószínűleg a faluban az elsők között – ekkor történt meg a zsúp – cserép váltás.

1923-ban ennyit jegyeztek le: „A papi lakás 3 szoba, konyhából és nyári konyhából áll s van veranda is a melyet 1920 évben építettek hozzá. Különben az egész ház jó karban van valamint a gazdasági épületek és kerítések is.”⁴⁴⁷

A kántortanítói telek

1801-ből ez a leírás maradt meg a mester telkéről: „Kerittetve vagyon ezen Fundus közönséges Sövény Kertel, mellyet némelly rébeiben a’ Szombédok, más rébeiben pd az Ecclesia TTagjai osztás szerént curálnak. Ezen Fundusra vagyon a’ bé járás Dél felől egy nagyobb és mellette lévő küsseb Kapukon, mellyek közül ennek vas Sorkai vagy[na]k. ezen belől job kézre Köből ki rakott Kut. Azon belől ugyan job Kézre egy tserefa talpakra rako fákbol épült Sendeljes Alkotvány, melly[ne]k közepe táján egy Sendeljes tornáztzon való Vas Sorku Fenyő deßka ajton vagyon bémenetel a’ Pitvarba, melyben vagyon egy Sütö Kementze; a’ Pitvarból job kézre egy vas sorku és zárú Ajton által bėjárás vagyok a’ Lévíta vagy Mesterség Házába, mellyben vagynak Onba foglalt üveg táblás két Ablakai, ezen lako Házba vagyon egy zöld mázas kájhákból rakott tüzelő Kementze; Két virágos festékes karos Fogások, és egy Egyes Szék. Ezen Házból vagyon bémenetel egy vas sorkos és reteßes Ajton az Oldal Házba, melly[ne]k vagyon egy lantorna ablakotskája. A’ lakó Ház Ajtajával szembe’ egy vas sorku fa kilintsű Ajton bé menván vagyon a’ Tanulo Gyermekek Háza vagy Classis, két lantorna Ablakokkal, egy hoßszu Aßtallal ’s két felöll mellette lévő hoßszu padokkal, és veßszökből font tpaßos tüzelő Kementzével. Ezen Classisból a’ Pitvaron által kijövén a’ Pitvar Ajtaján Balkézre vagyon egy bé deßkázott oldalu Elés Kamrátska, vas sorku Ajtajával és reteßszével. A’ le irt Classis Szegeletitől kezdve Nap Nyugot felé vive’ vagyon egy Sorba egy küsseb és nagyobb Kapu ’s mellette egy déßka hoßuságu Kert ’s ismét egy küs Kapu, mellyeken belől a’ Fundusnak Nap Nyugot felől való oldalában Supos és Szalmás fedél alatt

⁴⁴⁰ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 139.

⁴⁴¹ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 133.

⁴⁴² Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 141.

⁴⁴³ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 147.

⁴⁴⁴ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 139.

⁴⁴⁵ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 154.

⁴⁴⁶ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 228.

⁴⁴⁷ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 214.

középen nagyon egy Tsúr, ennek Nap Nyugot felől való Széja fenyő débkakkal bé van débkázva. Egyik felől pd rakó fákból való, hidlás és Jábljos Pajta, és más felől veßszökkal bé kertelt föld Árkok vagynak. Lévén a Tsúrral szembe ezen Tsürös kertben négy tserefa stömpökből⁴⁴⁸ és ezekre rakott gerendákból álló Asztal lábai. Ezen Tsürös Kerten hátul pedig Veteményés és Gyümölsös Kertek. Utoljára a' Lakó Hazzal Szintén Szembe a' külső Udvaron vagynak Szalma fedél alatt egy hizó, 's más rüdeg Sertésnek való Pajták az ezek között lévő küs Szinetskével."⁴⁴⁹

1832-ben a régi, rossz mesteri ház anyagát eladták, hogy abból is bevételre tegyenek szert. A boronából készített ház fedéséhez szükséges cserépre már nem volt pénze az eklézsiának, ezért arra a paptól vettek fel kölcsönt, emellett 4 szarufát is kölcsön kaptak.⁴⁵⁰ 1833-ban a „Classisban” és a mesteri házban egy-egy cserepest raktak fel.⁴⁵¹

1839-ben a mesteri telken az új, cseréppel fedett faházról annyit írtak le, hogy első helyisége a mester lakásául, a hátulsó szobája pedig „tanuló házul” szolgált. Ezen kívül egy szalmával fedett csűr helyezkedett el a telken, melynek egyik oldalában „odor”, a másikban kétfelől egy-egy sertésöl, középen pedig egy marhapajta volt. Ezen „Ioszágnak”, vagyis teleknek északi fele a papi telekkel összeért, az itt lévő veteményes és gyümölsös kétharmad részben a pap, egyharmad részben a kántortanító által használtatott, kivéve hosszában egy ölni részt, melyen a holtakat vitték a temetőbe. A templomtól nem messze az országút mellett egy kőlabakon álló, cserépfedelű, léces törökbúza kas állt. Az egyházi személyek által használt kút a papi és mesteri telkekhez bemenő utca nyugati sarkában helyezkedett el.⁴⁵²

1842-ben a mesteri házban nem volt sütökemence, „imitt-amott házaknál lehet boldogulni, 's alkalmatlankodni, ezért elmulthatatlan kötelességévé téteték a kurátornak és az eklézsiának, hogy idő muláson kívül külön a mostani kinézés szerint Sütő Házat s belé kemencét építeni, mert erre alkalmas hely nincs a mesteri ház fedele alatt, de különben is a ki ömlő füst ártalmára lenne a' Cserép fedélnek 's ezt Palinka főző katlannal rögtön el látni, mert a' Pálinka főzés is a Mgs Fő Tanács határozatánál fogva tilos a' Tanuló Házban, a' minek eddig kéntelenségéből eddig ott kellett folylni.” (A papi laknál sem volt korábban sütőház, de a lelkész az eklézsia helybenhagyásával a maga költségén építtetett egy sütökemencét házzal együtt, azzal a feltétellel, hogy ha elmenne, mint saját tulajdonáról rendelkezhet.)⁴⁵³

⁴⁴⁸ Tamasztékul alkalmazott vendégoszlop. Szinnyi 1897-1901: 430.

⁴⁴⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 83.

⁴⁵⁰ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 30-32.

⁴⁵¹ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 40.

⁴⁵² Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1839: 88.

⁴⁵³ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 125-126.

1843-ban a „Tanuló Ház” lantorna ablakai szakadozottak voltak, kivált télen a gyermekek egészsége veszélyben volt, ezért a vizitációba érkezettek felszólították az eklézsiát, hogy a tanuló házat „idő haladékon kívül” lássák el üvegablakkal és „Számvetési tanulásra alkalmas fekete Táblával”.⁴⁵⁴

1849-ben a „Classisba” még tüzelő kemencét rakattak,⁴⁵⁵ 1870-ben viszont már „pléh fűtőt”.⁴⁵⁶

Az új kántortanítói lakás 1874-ben készült el, erről még lentebb írok. Erről 1923-ban ezt írták: „A kántori lakást és telket jelenleg a csendőrség használja. A lakás áll 2 szoba, konyha s 2 kamrából s a melyek mindenike tiszta és használható állapotban találtatott. A lakás a csendőrség bérletébe a következő kép jutott. Az imperium átvétele idején a lakás üres volt mivel a kántor saját lakásába költözött már korábban, ki azonban jogot formálva még mindig a lakáshoz, közgyűlési határozat nélkül bérbe adta azt írásos szerződés mellett. A csendőrség ennél fogva nem mint rekviralt hanem mint szerződésileg bérbe vett házat az egyh. község tulajdonát képező házat és telket használja. Tekintettel arra, hogy az egyh. községnek jelenleg kántora nincs és a csendőrség a házat jó karban tartja, s bírja azon ígéretét is, hogy kántor kinevezése esetén ez ideig a lakást rendelkezésre bocsátja, az egyh. község ez ideig a lakás kiürítése érdekében lépéseket nem tett.”⁴⁵⁷

Az iskola

Az 1801. évi vizitáció azt a hiányosságot találta, hogy a Szent György napjától Szent Mihály napjáig tartó időben a vasárnapi tanítás az ifjak meg nem jelenése miatt nem gyakoroltatott. Elrendelték, hogy semmi fogyatkozás ne essék.⁴⁵⁸

A 8-14 éves korosztálynak a nyári tanításon való rendszeres részvétele azonban egészen a 20. század elejéig visszatérő problémát jelentett. A legszigorúbb rendelkezés 1838-ban született: „A’ Nyári Tanítást csak az Gyermekek gyakorolták; de nem a’ fel serdült ifjak, kikre nézve határoztaték, hogy ha az Adventi napokban a’ Tiszt Pap eleibe való feljárással ezen mulatott kötelességeket ki nem potollyák most közelebbről a’ Canon értelme szerint Úr Asztalához nem járulhatnak annak idejében, ’s ha ezt el nem fogadnák keményebb büntetés is fogja követni mind Szülőjüket, mind Ön Személyeket.”⁴⁵⁹ 1923-ban pedig ezt írták: „Nyári vasárnapi tanítás gyakorlatban van, de érdeklődés hiánya miatt a folyó évben eddig csak

⁴⁵⁴ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 134.

⁴⁵⁵ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 29.

⁴⁵⁶ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 147.

⁴⁵⁷ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 214.

⁴⁵⁸ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 81.

⁴⁵⁹ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 71.

hármat tartottak meg.”⁴⁶⁰ Általában az első hetekben még jártak a diákok, majd a nagyobb gyermekek elmaradtak. Ugyan emiatt a presbitérium mellett a szülőket is gyakran megrótták a vizsgálók, mégsem javult a helyzet. Véleményem szerint arról volt szó, hogy az aratás és a kaszálás idején szükség volt a nagyobb gyermekek munkájára is, ezért maradtak el a gyermekek és – bár erről nem szólnak a jegyzőkönyvek, de – minden bizonnyal a felnőttek is a vasárnapi istentiszteletekről.

1801-ben a tanteremben egy hosszú asztal, két oldalán egy-egy két pad és egy vesszőből font, tapasztott tüzelő kemence volt.⁴⁶¹ A 19. század első felében télen a tanulók a fát otthonról hozták. A tanítás így zajlott: „Korán reggel »Bonu mane domine praeceptor« köszöntéssel gyűltek össze a fölserdült ifjak s előbb segítettek hol a gazdaság körül mesturamnak, hol a konyhában feleségének. A kezdőknek a mesturam fölrajzolta egy papirosra az ábécét s csak később került sor az ábéabos könyvecskére. A veteránok többnyire füstös predikációs könyvekből tanulták az olvasás mesterségét. Papír helyett fél méter hosszú, negyed méter széles, vastag fatáblát használtak, melyet cérával (viasz) bevontak s üstről vakart korommal, vagy fagyalfa gyümölcséből készített tintával irtak reá. A tananyag: írás, olvasás, számtan, földismeret, ének, vallás, latinnyelv s néhány ünnepnap kiemelt. Legnagyobb gondot a vallásitanításra fordítottak, különösen erkölcsi mondásokat, szentírást és kátét magoltak. Mivesnap reggel és vasárnap csoportban, énekszóval vonultak templomba s azután kezdődött az iskolázás. »Bene valeat domine praeceptor« vagy »Egészséget aggyon Isten mesteruramnak, mesterné asszonyának« jókivánsággal bucsúztak hazamenőben.”⁴⁶²

A tanításban sok változást hozott az Eötvös József által elrendelt 1868. évi XXXVIII. törvénycikk. A törvény következtében kibővültek az oktatási segédeszközök is, 1868-ban fekete számtáblát,⁴⁶³ 1869-ben fali táblát, földgömböt vásároltak. 1870-ben pedig „az Udvarhelyszéki népnevelési egylet a szegényebb sorsu tanulók között leendő kiosztás végett ajándékozott 10 drb „Gáspár” olvasó könyvet, 10 drb palatáblát és vesszőt és 20 drb irhát.”⁴⁶⁴ 1871-ben természetrajzi ábrákat, számológépet és a „Magyar Korona országai föld abrosz”-t, azaz térképet kaptak ajándékba, az iskolai könyvtár pedig 17 könyvvel gyarapodott.⁴⁶⁵

1870-től rendszeresen írtak az ismétlő iskoláról is, mely szintén az új törvény hatására létesült, és szerda, illetve szombat délután került sor az órákra.⁴⁶⁶ A törvény ellenére sem járt

⁴⁶⁰ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 216.

⁴⁶¹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1801: 83.

⁴⁶² Raffaj 1910: 9.

⁴⁶³ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 132.

⁴⁶⁴ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 143.

⁴⁶⁵ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 157-158.

⁴⁶⁶ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 143, 162.

minden gyermek iskolába, 1871-ben az 54 tankötelesből 48 gyermek járt rendszeresen iskolába, a többiek vagy „földhöz ragadt szegények”,⁴⁶⁷ akiknek valószínűleg még ruhájuk, cipőjük sem volt, vagy szolgálóként elkerültek falujukból.

Az újszékelyi unitáriusok 1869-ben határozták el új iskola építését,⁴⁶⁸ amire el is kezdtek pénzt gyűjteni, de végül 1873 márciusában a református és az unitárius presbitériumok közös gyűlés keretében, az 1868. XXXVIII. törvénycikk értelmében úgy döntöttek, hogy nem felekezeti, hanem községi iskolát építenek, ami az egyházakra nézve az iskolával járó költségek megtakarítását jelentette. (Ez azt is magával hozta, hogy az addig külön iskolába járó unitárius és református gyermekek még közelebbi kapcsolatba kerültek egymással, a barátságok kialakulásánál nem jelentett akadályt a felekezeti hovatartozás.)

Ennek következtében az iskolaépítés kérdése lekerült a napirendről, és csak egy mesteri ház építését határozták el azzal a kikötéssel, hogy amíg nem készül el a községi iskola, addig a ház egy osztálya tantermül szolgál. A régi mesteri házat lebontották, az újat 1874-ben 4 hónap alatt felépítették, de a tanító egyelőre albérletbe költözött, és az új épületben folyt a tanítás. A kőműves és ácsmunkákat az újszékelyi Varga Péter, az asztalosmunkákat pedig a székelykeresztúri Bíró Sándor végezték el, a hívek pedig nyersanyaggal, „tenyeres és szekeres” napszámmal járultak az építéshez.⁴⁶⁹ Ez a mesteri ház később kántori lakká módosult, jelenleg folyik a felújítása. Jakab Zsolt terve az, hogy gyülekezeti alkalmak számára fog helyet biztosítani.

1885-ben a község megkereste a presbitériumot, hogy egyezzék bele az iskola államosításába, mert nem képes azt a törvény kívánalmai szerint fenntartani. Így a következő tanévben már mint állami iskola nyitotta meg kapuit. A szerződés értelmében egyik tanítója mindig az unitárius énekvezér lett, így biztosítván a tanulók vallásos nevelésben részesítését.⁴⁷⁰

Újszékely leányegyházai

1884-ben Újszékely leányegyházaként jött létre a **segesvári** unitárius gyülekezet. Ez szerintem arra is utal, hogy elsősorban a Székelyföldről cselédként, munkásként Segesvárra került székely fiatalok jelentették a tagok nagy részét. A filia létesítésének gondolata az 1882. évi népszámlálás adatai kapcsán született meg, akkor ugyanis 104 unitáriust írtak össze a

⁴⁶⁷ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 157.

⁴⁶⁸ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895:136.

⁴⁶⁹ Raffaj 1884a: 114-115.

⁴⁷⁰ Raffaj 1910: 15-16.

városban.⁴⁷¹ A segesvári szolgáltról nemcsak Újszékelyen, hanem Magyarzsákodon és Fiafalván is meséltek idős adatközlőim, és valószínűleg az iskolából szolgálat miatt kimaradt gyermekek is itt dolgozhattak.

Segesvárott úrvacsoravétellel egybekötött unitárius istentiszteletekre a sátoros ünnepek második napján került sor eleinte az evangélikus templomban,⁴⁷² 1889-1890-ben pedig a református templomban, melynek használatáért 1 ezüst forintot fizettek évenként. Az úrvacsorával élők száma 40-50 fő között mozgott. Raffaj Domokos újszékelyi lelkész szerdánként 10-12 óra között részesítette az unitárius tanulókat vallási oktatásban.⁴⁷³ Számuk 25-35 között mozgott. A hívek számának gyarapodásával Segesvárott 1909-ben alakult meg az önálló anyaegyház.⁴⁷⁴

1815-1885 között **Szenterzsébet** is Újszékely leányegyháza volt, az úrvacsorai kellékeket Újszékelyről kapták. 1885-ben Sárdhoz került. Szenterzsébeten unitáriusok csak kis számban éltek, 1640 körül a szombatosok üldözése után nagyrészt reformátusok lettek, majd a 19. század végén az Amerikából hazatértek honosították meg a baptizmust, és a környék legerősebb gyülekezetét alakították meg.

Vegyes házasságok

A reformátusok és unitáriusok között Újszékelyen is gyakoriak voltak a vegyes házasságok: „A legény után ment a leány. Ha református vót a leány, akkó ment az unitárius legény után, s fordítva. Általában amelyik legény ki hol születött, inkább ragaszkodott a vallásához. Nem hagyta a vallását. Az a legény hagyta el a vallását, aki férjhez mönt, hogy így mondjam. Ű mönt a leánhoz [a lányos házhoz lakni]. Másképpen nemigön hagyták el a vallást... amelyik papi leán vót vagy valami, az nem hagyta el a vallását. Megmaradt, a férje külön fizette, ű külön fizette. Ha fiú gyermek született, mönt az apja után, s ha leány, az anyja után.” Az 1923. évi vizitáció tagjai a házasság utáni felekezetsváltást nem helyeselték, „...mert a jó unitárius hítét soha sem hagyja el s vegyes házasságban is lehet békésen élni.”⁴⁷⁵ Ennek ellenére továbbra is a helyi szokás maradt érvényben.

A két felekezethez tartozó személyek szoros kapcsolatát mutatja az is, hogy temetések alkalmával négy fekete zászlót vittek a menet élén: az első kettő azé a felekezete volt,

⁴⁷¹ Raffaj 1884b: 188.

⁴⁷² Raffaj 1884b: 188.

⁴⁷³ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 242.

⁴⁷⁴ Raffaj 1910: 17-18.

⁴⁷⁵ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 215.

amelyhez az elhunyt tartozott, a másik kettő pedig a másik felekezeté. (Ha leány vagy legény hunyt el, akkor két fehér zászlóval temették.)

Népszokások

A számadásos jegyzőkönyvek bevétel rovatában 1870-ig rendszeresen szerepelt a „gyermek születési hat hetekből fel szabadult asszonyok”, „tisztulapénz”, „szülő asszonyok kegyes adománya”, „szülőasszonyoktól perselypénz” kifejezés, amit a „gyermekágyból felszabadultak⁴⁷⁶ adtak a papnak, amikor először templomba mentek. Részleteit nem ismerjük, a néprajzi szakirodalomban asszonyavatásként nevezett szokásról adatközlőim már nem hallottak, de azt tudták, hogy a szülést követő hat hétben a fiatalasszony nem mehetett ki a kapun, nem merhetett vizet a kútból. Ezt azzal magyarázták, hogy „a víz megférgesűt” volna. A hatodik hét letelte után az asszony a családdal együtt vasárnapi istentiszteletre ment el a templomba. A fenti adatok jelentősége abban is áll, hogy unitáriusok körében még nem vizsgálták ennek a szokásnak a létét. Bárh Dániel munkáiból úgy tudjuk, hogy katolikusok és evangélikusok körében a 20. századig létezett ez a szokás, a reformátusok körében viszont megítélése eltérő volt: egyes vidékeken, így Erdélyben is elutasították, de például a Dunántúlnak azon vidékein, ahol más felekezetűekkel is érintkeztek, a reformátusok is alkalmazták.⁴⁷⁷ A most előkerült adatok további kutatásokat tesznek szükségessé.

A kereszteléssel kapcsolatban egy érdekes adatot találtam 1839-ből, amikor a pap jövedelmei között a kepe és a földek használata mellett ez szerepelt: „Keresztelésért tartoznak egy tyukkal, vagy 24 Pzel.”⁴⁷⁸

Az átmeneti rítusokat (keresztelő, konfirmáció) egyszerűen, szűk családi körben ünnepelték meg, szemben a mai gyakorlattal. Az iskolai vallásórát a lelkész tartotta, a konfirmálandókat pedig külön felkészítette. A konfirmálás egyszerűen zajlott le, csupán egy szűkkörű családi ebédet tartottak utána, a legények legfeljebb egy liter borra való zsebpénzt kaptak, mert a konfirmálást legényavatásnak is tartották. Utána már legények sorába számították, mehetett kocsmába. A konfirmáló gyermekek szülei az ünnep alkalmából gyakran a templomi berendezéshez járulnak hozzá, például szőnyegekkel, textíliákkal.

A mindennapoknak szervesebb része volt az imádság, mint napjainkban. Munka kezdetekor a gazdák Istenhez fohászkodtak: „Én Istenem, segélj meg! Elvett egy marék búzát, szikrát [egy maréknyit] hintött a madaraknak, a halaknak s a jó emböröknek. Ezzel kezdte a

⁴⁷⁶ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 55. Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 20, 27, 111, 130,

⁴⁷⁷ Bárh 2005: 2016.

⁴⁷⁸ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1839: 93.

vetést. Az első marékkal fölött, szikrát hintött, s a harmadik marékkal vette a termőfődje felé. Az Isten segéljön meg! Vetök madarak, halak s a jó emböröknek. Ez vót az ősi szokás, amit hallottuk a szüleinktől a vetésnél. Ha pedig valaki aratott vagy kapált vagy valami, az embörök így köszöntek: Segedelmöt, áldást adjon az Isten keze munkája után! Ezt egyik a másiknak adták.”

Az imádságok közül az alábbiakat hallottam: étkezés előtt: „Jöjj el Atyánk, légy vendégünk, amit adtál, áldd meg, kérünk. Amen.” Étkezés után: „Aki ételt, italt adott, annak neve legyen áldott.” Esti imádság a Miatyánk mellett: „Urunk, Atyánk, az ég lakója, csillagoknak alkotója, ki fenn tartod mindenütt a rendet, dicsőség a Te nagy nevednek. Az igazak, jók, akik élnek, Mindenható, csak Benned remélnek. Te vagy az ő buzgó imájuk, ó jöjjön el a Te országod. Erős vagy, jó vagy, bölcs vagy, belátásod mindent igazgat. Adsz örömet, csapást, kegyelmet, a te akaratod legyen meg. Panasz sose jön ajkunkra, csak Te ne hagyj soha magunkra. S ki élni engedsz, add meg nekünk ma s minden nap a kenyereinket. A büntől is gyöngék vagyunk mi, nem bírunk néha szabadulni. Bár a fenyítés Téged illet, Uram, bocsásd meg vétkeinket. Mivel gyöngék vagyunk a jóra, legyen hát vétkeink adója, hogy amidőn felebarátunk bánt, néki szívből megbocsátunk. Száz fájdalomnak, száz veszélynek vakon megy itt a test s a lélek. De mi fogjuk kerülni mindezt, csak meg ne kísérts soha minket. Miatyánk, büntess, hogy ha kell, de taníts imára, türelemre! Ki örök égi dicsben állsz, ó ments meg a gonosztól! Ámen.” Ez Reviczky Gyula Miatyánk című verse,⁴⁷⁹ valószínűleg az iskolában tanulhatták egykor a tanulók, adatközlőm édesanyjától tanulta. Szintén édesanyjától tanulta a Benedek Elek által írt⁴⁸⁰ imádságot is: „Én lefekszem ágyacskámba, fejem hajtom párnacskámra. Három angyal a fejem felett, az egyik megöriz engemet, a másik szememet bezárja, a harmadik lelkemet várja. Ámen.”

Az unitáriusoknál a reformátusokhoz hasonlóan csak nagypéntek számított böjti napnak, akkor tartózkodtak a hústól, helyette héjában sült krumplit, pattogatott kukoricát vagy „aszalmányt” (főtt aszalt gyümölcsöt) ettek. 11 órakor istentiszteletet tartottak, azon az énekvezér „elfújta”, elénekelte a passiót.

Az I. világháború és az azt követő évek

Bakó Lázár énekvezér 1917-ben összegezte az 1916. évi menekülést és annak következményeit: „A váratlanul ért oláh támadásról már az első napon értesült a község

⁴⁷⁹ <http://www.unitarius.hu/versek/imak.htm> 2015. augusztus 13-i letöltés.

⁴⁸⁰ <http://www.eternus.hu/vers/3886> 2015. augusztus 13-i letöltés.

lakossága, de az általános lehangoltság akkor vett erőt mindenkin szept. első napjaiban a menekülés első hulláma községünkbe is átcsapott.

Szept. 8-án már mi is indultunk felsőbb rendelet folytán s miután a vonatközlekedés lehetetlen volt, a község legnagyobb része szekerekkel pakolt föl és úgy vágott neki a kétes vándor útnak. A kormány azonban már másnap visszatérítette az egész csapatot rendeletig. Én k.b. 17-én utaztam el, mikor ismét helyre állott a személyszállítás Szolnokra, később Budapestre. Abban a hitben jöttem hogy az újabb főszołgabirói rendelet következtében, mely úgy szóllott, hogy fegyveres erővel kényszerítenek el, ha nem megyünk – indultam hogy a községi lakosok és hivek is, kik szekerekkel rendelkeztek, jöni fognak, de mint később értesültem, legnagyobb része még több mint egy hétig itthon maradt, és sokan a legutolsó percben hajtottak ki szekereikkel, akiknek legnagyobb része Radnóton, Kolozsvárt és környékén telepedett meg. Voltak, akik egyáltalán nem mozdultak és szorongó lélekkel várták a következendöket, de lakásaikat nem hagyták el.

A Gondviselés megkimélt inváziótól. A fiatfalvi sós kutig mondhatni a község határáig nyomultak be egy páran az oláh előörsök közül, de a község hála Istennek egyet sem látott belölkük. A községben kevéssel a lakosság távozása után, nagy csapat katonaság vonult be, az otthonmaradottak előadása szerint honvédek, bosnyákok vegyesen, hogy melyik ezredből valók voltak, nem tudták megmondani. Ugyancsak az itthon levök előadása szerint, a mi katonáink sem voltak valami kiméletesek az elmenekültek javaival szemben, amit megenni v. fölhasználni lehetett megették és elhordták. Ugyancsak a községen átvonuló menekülök is ahol csak szerit tehatték a szénát elhordták, a tejes törökbuzát leszedték s általában kiméletlenül fosztogattak. De legszomorubb lapja a menekülésnek, hogy a községben itthon maradt lakosság közül többen megfeledkeztek magukról és a tulajdon fogalmát úgy értelmezték, „ha itthagytad a vagydonod, nem is a Tied, legyen az enyém”. E följegyzés azonban nem akar elébe vágni az eseményeknek, mert a jelenben is még folyó vizsgálat bizonyára ki fogja deríteni, ki szennyezte be a más vagydonának eltulajdonításával lelkét. Érdekes a feljegyzésre, hogy sokan ezzel a kifogással éltek, hiszen azért hoztam magamhoz, hogy megmentsem! csak éppen visszaadni felejtették el.

A menekülök községünkben is az ország minden tája felé csaknem szétszórdtak, így az ő fölkeresésökröl és vizsgálatásukról már az akkori közlekedési nehézségek miatt sem lehetett gondolni. Voltak: Tordán, Ludason, Kolozsvárt, Radnóton, a Mezöségen, Felvincen, a magyarországi részen: Szolnokon, Mezötúron, Nagyváradon, Budapesten, Füleken s a Dunán tul is.

A hirlapokban kerestem elszórt hiveimet, de nem sok eredménnyel.

Végre ütött a megváltás órája. Novemberben már lehetett katonai parancsnokság engedélyével hazajönni. Az oláhok dicstelen rövid szereplésük után kiűzettek.

Előbb a visszajövetelben is azok voltak elsők, akik szekérral menekültek és ugyanúgy az oláhok visszaűzésének első hírére már megindulhattak hazafelé.

Siettek is haza, hogy a kukoricát, mi megmaradt, leszedhessék, s amit lehet, még az őszi szántásból elvégezzenek. Ennek is köszönhető, hogy községünknek nem kellett, hogy inség elé nézzen s ma kevés föld van a határon melyik meg nem volt művelve. Legnagyobb és legérzékenyebb kára volt azoknak, kik marháikat részben az államnak, részint egyeseknek potom áron elkótyavetelték, de a községünk lakosságát jellemző élelmes szellem legtöbbjét nem hagyta addig nyugodni, míg megfogyatkozott marhaállományát nem pótolta ujak vételével, melyekkel a menekülés, illetőleg a visszatelepítés idején még elég jutányosan hozzá férhetett.

Nov. közepén már szinte itthon voltunk mindnyájan. Volt mindenkinek elbeszélni és elpanaszolni valója, a magyarországi vendégszeretetről is vegyes érzelmekkel emlékezének meg az érzékeny lelkű székely asszonyok. A különféle kisebb, nagyobb egyéni károk mellett, volt és még máig is van egy közös szomorúsága a falunak: Harangjainkat mindkét toronyból elvitték s azóta ha fölcsendülni halljuk a kis iskolai csengettyüt, banatos sohaj kél mindenki szívében, az elvitt mélyzengésű szép harangjaink után, a melyeket többé nem hallunk meg szólani. Kijut emiatt a panasz az itthonmaradottakra is, hogy nem tudták legalább az egyiket megmenteni.

Az egyházközséget ezen kívül nem leverhető kár nem érte, 10 véka törökbuzánk a magtárból eltűnt, melyet az itthon maradt gondnokunk nem tudott értékesíteni. A lelkészi lakás-tornáczát megrongálták a katonák, deszkáiból feltűzeltek, kaput sarkában kitörték, tanitói lakásról zárat lefeszítettek, ablakot zúztak, de egyéb és féltettebb értékeink, urasztali szerelvényeink, melyek a lelkész kertjében voltak elásva, kötvények, melyeket lelkész vitt magával, hiánynélkül megmaradtak.

El-el borongva a multak szomorú eseményei fölött, bizakodó reménnyel azért, folytatja mindenki újra megszokott mindennapi munkáját kettőzött szorgalommal, hogy a romjait is eltakarítsa a gyászos oláh betörésnek az utból.

Bizunk az Istenben, hogy többé nem sujt s ezt a próbát is igyekszünk az ő ujjmutatásának venni és javunkra fordítani.”⁴⁸¹

⁴⁸¹ Közgyűlési jegyzőkönyv 1914-1949: 83-85.

A hatalomváltást követően az addig a magyar állam tulajdonát képező iskolák a román államé lettek. Ezért 1919. október 8-án a presbitérium úgy döntött, hogy felekezeti iskolát létesít,⁴⁸² de ez nem valósult meg. Egyrészt 1919. október 8 – 1920. január 25. között a lelkészt internálták, ez idő alatt a sárdi beszolgáló lelkész csak ritkán tudott jönni, a hívek az énekvezér szolgálatát nem vették igénybe.⁴⁸³ Másrészt Bakó Lázár kántortanító letette az esküt, és az állami iskolánál lett tanító. Emiatt az unitáriusok menesztették, ezután a reformátusoknál vállalt a tanítás mellett kántori feladatot.⁴⁸⁴ Az ellenséges viszony 1923-ban is fennállt.⁴⁸⁵ A gyermekek az állami iskolában tanultak, ahol a hittant és az egyházi éneket a lelkész tanította. Az iskolai tanításról a hívek panaszkodtak, de ezzel kapcsolatban részleteket nem jegyeztek föl.⁴⁸⁶

Az 1923. évi vizitáció részletesen kitért a hívek lelki gondozására, és több javaslattal is élt, így az állami iskola megalakulása után, énekvezér hiányában egyedül a lelkészre hárult a nemzeti identitás ébrentartásának feladata. Ennek céljából téli időszakban egy-két színdarabot adtak elő a fiatalok, az 1923. évi vizitáció tagjainak a Régi szerető című színdarabot.⁴⁸⁷

A vizsgálószték utasította a lelkészt, hogy a Dávid Ferenc egyület alakítsa meg, és annak keretében igyekezzék megoldani az ifjúság egyházas nevelését. A tavasz egy napján a szülők és gyermekek részvételével kerti ünnepséget vagy erdei kirándulást szervezzen anélkül, hogy szeszes italt vinnének oda.⁴⁸⁸ Emellett a vizsgálószték azt javasolta a lelkésznek, hogy évenként legalább háromszor tartson gyermek istentiszteletet, a gyermekeket az első padokba ültetve, és az ő értelmüknek megfelelő beszédet tartva igyekezzék külsőségekben is érdekessé tenni. Továbbá fordítson gondot arra, minél több gyermek tanuljon tovább középiskolában, „hogy értelmileg is nevelt embereink legyenek, igen fontos egyházi és faji érdek.”⁴⁸⁹

A vizsgálószték jelentéséből kitűnik, hogy 1923-ban az újszékelyi lányok már megkezdték a kivetkőzést a népviseletből. Ennek háttérében a segesvári cselédkedés állhatott. „Nevelői hatása lehet és van is a jól megválogatott színdarabnak, de félni lehet attól, hogy a föltűnést amúgy is szerető székely ifjúságra nemcsak jó hatást gyakorol, hanem elősegíti a tuzó hajlamait is. PP. vszték ebben az útjában még találkozott székely viselettel, de aggódva

⁴⁸² Közgyűlési jegyzőkönyv 1914-1949: 94.

⁴⁸³ Közgyűlési jegyzőkönyv 1914-1949: 96.

⁴⁸⁴ Közgyűlési jegyzőkönyv 1914-1949: 97, 116.

⁴⁸⁵ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 219.

⁴⁸⁶ Közgyűlési jegyzőkönyv 1914-1949: 117.

⁴⁸⁷ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 219.

⁴⁸⁸ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 216

⁴⁸⁹ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 217.

gondol arra, hogy az újszékelyi leányok példája után csakhamar levetik házi szőttesből készült nemzeti jellegű öltözetüket.”

Az 1920-30-as években adatközlőim elmondása szerint meghatározó szerepe volt a dalárdának és a nőszövetségnek a kisebbségbe került közösség összetartozása szempontjából. Nőszövetségek felekezeti alapon alakultak, külön unitárius és külön református, a dalárdába viszont egyaránt jártak férfiak és nők, reformátusok és unitáriusok. A dalárda versenyeken is részt vett, más településekre is eljutottak. Adatközlőim kiemelték a kántortanítók szerepét az ifjúság nevelése és a hívek összekovácsolása terén. Az állami iskola két tanítója egyúttal énekes is volt, egyikük az unitárius egyháznál teljesített szolgálatot. 1940-ben azonban megszűnt a dalárda is, az összejöveteleket a hatóság betiltotta.

Az 1940-es évek eleje Újszékelyen

1940 ősze ugyan a Székelyföld legtöbb településén örömet hozott, hiszen Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz, ám a határt épp Alsóboldogfalva és Újszékely között húzták meg, és ez utóbbi Romániában maradt. Ez többek között azzal járt, hogy a fiatalok, különösen a katonakötelesek átszöktek a határon magyar földre, a román hatóságok eddig még fokozottabban ügyeltek a rendre.

Ez a politikai helyzet eredményezte azt is, hogy a hétköznapi istentiszteletek lelkész hiányában elmaradtak: a református lelkész Magyarországra menekült, az unitárius lelkészt pedig egy évre börtönbe zárták. Az összejöveteleket tiltotta a román rendőrség, sötétedés után nem lehetett kimenni az utcára: „Hogy két személy beszélgetett vagy valami, mán fogták meg, vitték el. hogy nem szabad. Akkó minden megszűnt, ilyen közösség.” Egyik adatközlőm mesélte: „Erősen le vótunk szorítva abba az időbe, mer magyarok vótunk, itt vót a határszél, s a románok leszorítottak, úgyhogy nem vót szabad mozogni. 17 évesen összetalálkoztam az utcán három baráttal. S hát nem szabad az utcán lenni, há' bémentünk az egyik barátomnak az udvarába, az istállóba. Ott vót valami kicsi bor, s iddogattunk, énekelünk. Valaki elárult, tudom is én, megfogtak, ésszeszödték minket, s hadbírótság elé vetettek Brassóban. Erősen, erősen tiltva vót... Vót egy ügyvéd, s annak a németöknek akkó nagy tekintélyük vót. Ötön vótunk, s nem vót egyik se nagykorú. 18-on aló vótunk. Azér szabadlára helyeztek. Apámék is énekesek a piros-fehér-zöldet, őt is Craiovára vitték, hadbírótság elé állították. Énekesek: Zászlónk piros-fehér-zöld, s a hazánk drága magyar föld. Itt Románia vót, megrészögdtek a kocsmába.”

A római katolikusok

Újszékelyen római katolikusok inkább a kollektivizálást követően telepedtek le nagyobb létszámban. Akkor nagyon megbomlott a falu szerkezete. A földeket elvették, a helyi fiatalok többsége elhagyta szülőfaluját és elsősorban Segesvárra, Székelykeresztúrra, Székelyudvarhelyre költözött, ahol gyári munkát vállalt. Ezenkívül magas volt a továbbtanulók aránya is, akik magasabb iskolai végzettséggel nem maradtak otthon földet művelni. Az elköltözött fiatalok helyébe elsősorban Zetelaka környékéről (1976-ban víztározó építésének megkezdése miatt is felszámoltak házakat), Oroszhegyről érkeztek római katolikus székely családok. Újszékelyen jó termőföldek voltak, jobb volt a megélhetés, a kollektívek is jobban működtek, mint a magasabban fekvő falvakban, az ingatlanok pedig olcsónak számítottak az elköltözések miatt.

Unitárius adatközlőim véleménye szerint a katolikusok és a baptisták „inkább vallásosak”, mint ők, „Nagyobb ceremóniával van az istentisztelet. A katolikus vallásba születni kell, nem lehet így megtanulni.... Inkább összefogják a híveket. Másabb az istentisztelet is... Inkább összetartanak.”

A katolikusok kápolnája az unitárius és a református templomok között, a főút mentén épült fel, 2008-ban szentelték fel. A pap Székelykeresztúrról jár ki.

Cigányok

A cigányok a hagyományos falusi társadalomban az alábbi munkákat végezték. 1833-ban jegyezték fel a kiadások között: „A' Mesteri Házat tapasztó Tzigányoknak adott sikárlással együtt pénz.”⁴⁹⁰ 1872-ben a szenterzsébeti cigányokkal téglát vettettek (de adósak maradtak, ezért pert indítottak ellenük),⁴⁹¹ tavasszal a törökbúza földekről a kocsányt a cigányokkal vágatták ki.

1921-ben a presbitérium azt határozta, hogy azok a 2 vékások, akiknek nagyobb része cigány és akik több évi hátralékkal tartoznak, aminek kifizetésére a jövőben sincs remény, vetessenek le a kepelistáról. Temetés alkalmával azonban az elmaradt hátraléknak megfelelő összegű stóladíjat állapítsanak meg számukra.⁴⁹²

A kollektív megalakulása után az ott végzendő állattartási feladatok kapcsán a cigányok létszáma megnőtt. Sok gyermek születik körükben, többségük a szociális segélyekre

⁴⁹⁰ Gondnoki számadási jegyzőkönyv 1830-1845: 39.

⁴⁹¹ Számadásos jegyzőkönyv 1846-1895: 165.

⁴⁹² Közgyűlési jegyzőkönyv 1914-1949: 87.

építve él, templomba nem járnak, jobbra csak keresztelés és temetés alkalmával keresik meg a lelkészt.

Jakab Zsolt

Jakab Zsolt 1972-ben Oklándon született, édesapja Homoródújfaluban, majd Szentábrahámban teljesített papi szolgálatot. 1995 óta él Újszékelyen. A papi hivatás mellett gazdálkodással foglalkozik, ami hozzátartozott a hagyományos papi szerephez is. A kántori feladatokat felesége látja el. Jakab Zsolt nemcsak az unitárius híveivel, hanem a faluközösség egészével jó kapcsolatot ápol, ha valaki meghal, felekezetétől függetlenül elmegy a temetésére, sőt énekével segíti a szertartást végző papot is.

A reformátusokkal közösen egy ünnepet szerveznek. A régi szokások közül az 1977-1990 közötti lelkész, Kedei Mózes a kantálást élesztette újjá a reformátusokkal közösen, „karácsony szombatján”, december 24-én a nehéz anyagi helyzetben lévő egyházak támogatása céljával. Akkor pap nélkül járták a legények a házakat, de mivel előfordult, hogy a kantálásért kapott bortól megrészesedve a legények verekedéssel, bicskázással fejezték be az ünnepet, Jakab Zsolt áttette a kantálást december 26-ra, hogy ezáltal nyomatékot adjon karácsony másodnapjának, az állatok körüli munka helyett maradjanak otthon a hívek. Míg korábban legények vettek részt a kantálásban, most a korösszetétel megváltozott, inkább az 1-12. osztályosok vesznek részt benne, a nagyobbak már nem akarják kikacagtatni magukat. A köszöntő szövege Tamási Áron Szívbeli barátok című művéből származik, amit a 2000-ben kiadott Ezer esztendő. Millenniumi olvasókönyv című könyvből vettek át. A falut két részre osztva járják: egyiket az unitárius, a másikat az Alsóboldogfalváról beszolgáló református lelkész vezeti. Egyik évben egyik csapat megy a falu alsó, szegényebb részébe (itt laknak a cigányok), másik csapat a felsőbe, a következő évben pedig cserélnek. Eleinte a résztvevő gyermekek apjai is elkísérték őket.

A faluban 2014-ben készült el a ravatalozó, melyet vallásától függetlenül mindenki közösen használ. Az építés anyagi fedezetéhez a megyei tanács járult hozzá. Korábban háznál tartották a temetést megelőző két este a virrasztást, ezt most áttették a ravatalozóba. Míg régebben a temetésen is kifejezésre jutott a faluközösség összetartása (a koporsót, zászlókat rokonok, barátok vitték), addig napjainkban egyre több temetést keresztúri vállalkozóval végeztetnek, és az ő emberei viszik a zászlókat, koporsót. Ennek hátterében az áll, hogy a fiatalok elköltöztek, és nem tudnak segíteni a rokonok temetésénél, így megszűnt a korábbi kölcsönös segítség alapja.

Jelenleg Jakab Zsolthoz Szenterzsébet és Sárd tartoznak. Szenterzsébeten 3 unitárius él. Amíg többen voltak, busszal áthozták őket az újszékelyi istentiszteletre. Most az idős személyeket otthonaikban keresi föl a lelkész. Sárdon 33 fős a gyülekezet, ezt eredetileg Jakab Zsolt úgy vállalta el, hogy havonta egy alkalommal tart istentiszteletet, de az ottani hívek a heti istentiszteletet igényelték, azt mondták, hogy másképp az ortodox templomba fognak járni, így Jakab Zsolt hetente jár hozzájuk. Tapasztalata az, hogy ott többen járnak istentiszteletre, mint Újszékelyen.

Amerikai testvérgyülekezete először 1921-ben lett a közösségnek, Fitsburg évi 100 dollár szeretetadománnyal támogatta az újszékelyi unitáriusokat.⁴⁹³ Ennek egy részét Kolozsvárra fizették be, támogatva a nehéz helyzetbe került egyházat, a maradékot pedig a papi fakepe pótlására fordították.⁴⁹⁴ Ez a kapcsolat azonban politikai tiltásra megszakadt.

Az újszékelyi unitáriusoknak jelenleg is van amerikai testvérgyülekezetük: a Bostontól nem messze lévő Newburryportból. A kapcsolat 25 éve jött létre, azóta az ottani gyülekezet lelkésze 22 alkalommal járt Újszékelyen, és a gyülekezet tagjai közül is sokan látogattak már el ide. Jakab Zsoltnak kétszer volt lehetősége kijutni hozzájuk. Az amerikaiak évente 1.000-1.500 dollárral támogatják az újszékelyieket, jövőre egy kopjafát szeretnének felállíttatni az újszékelyi templom kertjében.

⁴⁹³ Közgyűlési jegyzőkönyv 1919-1949: 128.

⁴⁹⁴ Püspöki vizitációs jegyzőkönyv 1923: 216-217.

AZ UNITÁRIUS KÖZÖSSÉGEK A 21. SZÁZAD ELEJÉN

Az 1940-es évek óta jelentős társadalmi folyamatok változtatták meg a falusiak életét. Az a módos réteg, amely pénzügyileg nagyobb adományokkal támogatta az egyházakat, eltűnt. A kollektívek megalakulása után a fiatalok jelentős része városba költözött, az 1990-es évektől pedig Magyarországra, majd Nyugat-Európába. Helyükre, a kollektív állatállományának gondozására sok esetben cigányok érkeztek.

A faluközösségek felbomlásával meglazultak az emberi kapcsolatok: „Itt már mindenki van menve divatból... Nem vagyunk összetartók. Mindenki csak magát szereti.” Ezt a templomi ülésrend is tükrözi, a fiatalok már kevésbé tartják számon az ősöktől örökölt helyüket.

Napjainkban a gyülekezetek meghatározó személyisége a lelkész, ám a vizsgált dokumentumokból az derült ki, hogy a 18-19. század folyamán, sőt még a 20. század elején is a gondnok személye döntőbb volt, a pap jelentős mértékben a gondnok és a presbitérium akaratától függött. Ennek olyan társadalmi háttere is van, hogy a gondnok valamely tősgyökeres, rangos családból származott, míg a lelkész kívülről érkezett a közösségbe. Sok esetben a gondnok neve szerepelt a harangon, festett kazettás mennyezeten vagy valamely templomot díszítő textílián. A gondnok presztízis szerepének csökkenését mutatja, hogy az egyik faluban az idős gondnok két évvel ezelőtti lemondását követően senki nem vállalta magára a sok feladattal járó többletmunkát.

Míg korábban a lelkészek gazdálkodással is foglalkoztak a papi hivatás mellett (a dokumentumokból kiderült, hogy gyümölcsfákat gondoztak, méhészkedtek is), addig a jelenlegi lelkészek többsége hiába él falun, eltávolodott a földműveléstől, a visszaszerzett egyházi földeket bérbe adja. Ez a gyülekezet idősebb tagjai körében sokszor ellenérzést vált ki, sokak pazarlásnak érzik, hogy a lelkész nem a saját erőforrásokra épít. Olyan eset is előfordult, hogy amikor hivatalos ügyben vendégek érkeztek a faluba, a fiatal lelkész nem a megszokott úton szerezte be az ebédet (vagyis nem a gondnok feleségét kérte meg, hogy falusi jellegű ételeket készítsen), hanem hidegtálat rendelt a közeli városból. Hagyományos jellegű gazdálkodással a vizsgált falvak lelkészei közül az újszékelyi Jakab Zsolt foglalkozik, aki a papi földek mellett saját gazdaságot is létesített. Mellette még a csekefalvi Moldován-Szeredai Noémi az, aki városról tudatos döntés alapján falura költözött, és figyelme az utóbbi években divatosná vált ökotudatos gazdálkodás jegyében, az új piaci kihívásokra válaszként a levendula és a gyümölcsök befőzése (lekvárok, szörpök) felé fordult.

A lelkész személyiségétől függően más és más, ahogyan a különböző problémákhoz, hívekhez fordulnak, egyéniségüktől is függ, hogy elsődlegesen melyik réteggel találják meg jobban a hangot. A lelkésznek inkább az asszonyokkal találnak közös pontokat, és itt nemcsak a csekefalvi Moldován-Szeredai Noémire gondolok, hanem pl. a firtosmartonosi Szász-Cserey Katalinra, mindketten a helyi asszonyok közül azokat gyűjtötték egybe, akik a lekvárfőzés és –árusítás iránt érdeklődtek, de természetesen ezen kívül is fontos közösségformáló kezdeményezéseket tettek az elmúlt években.

A vallási közöny egyik hatásaként napjainkban a presbitérium szerepe jobbra névleges, tagjainak nagy része nem vesz részt az egyház ügyeiben, vasárnapi istentiszteletekre sem járnak. Ebből kifolyólag ritkán tartanak presbiteri gyűlést, inkább a lelkész hoz döntést. A presbitérium háttérbe szorulásának oka az is, hogy az utóbbi évtizedekben a gyülekezetek létszáma lecsökkent, kevés a fiatal, tette kész ember. Ezt ellensúlyozza, hogy ma már nők is lehetnek a presbitérium tagjai. Hasonló okokból megszűnt vagy csökkent az egyházfiak szerepe, ma már a gondnok segít megteríteni az úrasztalát, ő tölti tele a kelyheket borral.

Homoródalmás kivételével, ahol a harangozói szerep egy családon belül öröklődik, gondot jelent a harangozói állás betöltése, hiszen az napi rendszeres elfoglaltságot jelent, így csak olyan személy vállalhatja el, aki nem kapott állami munkát. Többeknél gondot jelentett az alkoholizmus is, aminek következtében volt olyan személy is, aki nem végezte pontosan a munkáját. A helyzet az utóbbi években annyiban normalizálódott, hogy a harangozói állás minimális, de rendszeres állami fizetéssel és egészségügyi biztosítással jár, ezért megbízhatóbb személyek is vállalkoznak rá.

Nyáradgálfalvára és Székelykeresztúr környékére az unitárius és református gyülekezetek békés együttélése jellemző. A közös templomhasználat gyakorlata ma már nemcsak Fiafalván él. Andrásfalván 1995-ben unitáriusok és reformátusok támogatásával épült fel a templom. Kb. 80 unitárius és 10 református használja a templomot, ahol karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor közösen tart istentiszteletet a szentábrahámi unitárius és a csekefalvi református lelkész, és együtt osztják ki az úrvacsorát. A lelkészek azt ismerték fel, hogy a gyülekezetek nagyon kis létszámúak, és a faluközösség együtt maradása érdekében alkalmazkodnak az igényekhez.

Rugonfalván (mivel az unitáriusok is a református templomot használják, illetve alacsony a gyermeklétszám) a konfirmációra a reformátusokkal együtt, virágvasárnap kerül sor. A szertartást a református lelkész kezdi: megtartja a prédikációt, hirdetéseket, majd nekilát a református gyermekek kikérdezésének. Ezután az unitárius lelkész következik, e résznek hasonló a liturgiája a reformátusokéhoz. Az úrvacsorai beszédet is az unitárius lelkész

mondja, majd közösen osztanak úrvacsorát. Az előző református pap idején csak a fiatalok részesültek az úrvacsorában, de a jelenlegi református lelkész azt indítványozta, hogy a reformátusoknál alkalmazott szokás szerint bárki vehet úrvacsorát, aki szeretne, és ezt az unitárius lelkész is elfogadta. Mozgó úrvacsorát szolgáltatnak ki: az unitárius lelkész a kenyérrrel, a református lelkész a borral egy helyben áll, a hívek pedig padosoroként mennek ki, tehát nincs felekezeti és életkorbeli megosztottság, csupán annyi, hogy a férfiak padosaival kezdik, és utánuk következnek a nők.

A házasságok terén végleg elvesztette jelentőségét a házastárs felekezeti hovatarozása. A gyermekek vallása attól is függ, melyik szülő kötődik jobban vallásához vagy szülőhelyéhez, rokonságához, hogy ha nem is hit alapján, hanem a szülők, nagyszülők iránti tisztelet jeleként válasszon gyermekének keresztelési helyet.

A vallási közöny jeleként az 1940-60-as években megszűntek a vasárnap délutáni vecsernyék. Míg korábban az úrvacsoraosztást megelőző hét minden napján tartottak istentiszteletet, aminek célja az volt, hogy a hívek méltóképpen részesüljenek az úrvacsorában, addig mára hívek hiányában vagy teljesen megszűnt ez a szokás, vagy egy-két fő jelenlétében végzi a szertartást a lelkész.

Napjainkban egy átlagos vasárnapi istentiszteleten csupán 5-10 fő vesz részt. A karzat, ahol a gyermekek szoktak ülni, többnyire üres, legföljebb a konfirmálandók jönnek el. Ezáltal elvész a belenevelődés, ami biztosíthatná az idősek elhalálózásával az utánpótlást. A létszám lecsökkenését többen azzal hozták összefüggésbe, hogy a kommunizmus alatt a fiataloknak összejöveteleket, kirándulásokat szerveztek vasárnapra, hogy ne mehessenek templomba: „Elnevelték a vallástól. Aztán ez úgy elharapózott most, hogy nehezen lehet visszatéríteni őket.” Az átnézett iratok alapján azonban már a 20. század első felében is találtam olyan feljegyzéseket, amik a szekularizációra utaltak, így a probléma a kommunizmusnál korábbi gyökerekre nyúlik vissza.

Az idősek között népszerű, hogy a vasárnapi istentiszteleten való részvétel helyett a Kossuth Rádióban vagy televízióban hallgatják/nézik az ott sugárzott istentiszteletet vagy misét, függetlenül attól, hogy melyik egyház tartja.

Az unitárius adatközlőim körében azt tapasztaltam, hogy tisztelik a katolikusokat, azt „erősebb vallás”-nak nevezik, mint a sajátjukat. Ezt azzal magyarázták, hogy a katolikusok rendszeresen imádkoznak, templomba járnak, míg ők nem.

Napjainkban nagyon számottevő a cigányság jelenléte, ők azok, akik sok gyermeket vállalnak, és a faluról elköltözött fiatalok által támadt űrt betöltik. A változás erőteljes ütemét különösen azokon a településeken érzem, ahová sok éve járok vissza. A cigányok nem járnak

rendszeresen sem az unitárius, sem a református vagy katolikus templomba. Egyházadót sem fizetnek évente, gyakori, hogy temetés előtt rendezik visszamenőleg is az elmaradást. A cigányok körében van egy réteg, aki szeretne felzárkózni a falu lakosaihoz, az ő távolmaradásukban az is szerepet játszik, hogy az unitárius, református közösségek tudatosan elzárkóznak ez elől. Így például úrvacsoravételnél nem a koruk szerinti helyre állítják őket, hanem a sor végére, hiszen mindannyian ugyanabból a kehelyből isznak. Van, ahol azért nem rendeznek már szüreti bált, mert a fiatalok körében a cigányok lennének többségben.

A cigányok körében a kisegyházak (Jehova Tanúi, adventisták, pünkösdisták) folytattak missziót anyagi jellegű támogatással összekötve, de a gálfalvi Jehova Tanúin kívül rövid időn belül megszűntek ezek a kezdeményezések. Olyan is előfordult, hogy a cigányok akkor fordultak az unitárius paphoz, amikor a pap igazolása alapján jutottak magyarországi segélyhez.

Az átmeneti rítusok ünneplése megváltozott. Az 1990-es évek óta sokan már nemcsak a szűk rokonságot hívják el egy keresztelőre vagy konfirmációra, hanem 30-80 fős, tánccal, mulatsággal egybekötött összejövetelekre kerül sor, többnyire nem saját szervezésben, hanem vagy a helyi kultúrházban, vagy a közeli város valamelyik éttermében tartják. Míg régebben csak egy emléklapot kaptak a konfirmálók az egyháztól, addig ma már a meghívottaktól többnyire pénzt kapnak.

Az 1900-40-es években született adatközlőim közül a lányok fehér ruhában, a legények öltönyben konfirmáltak, ami városi hatásra utal, és a városban szolgálók hozták haza falura ezt a divatot, félretéve a népviseletet, ahogy arról 1910-ben az újszékelyi lelkész is írt. A „magyar világ” idejéből Csekefalváról van olyan adatom, miszerint a lányok „magyaros”-nak nevezett virágokkal hímzett viseletet vettek fel nemzeti identitásuk jeleként. Később visszatért a fehér ruha, és csak az 1970-es évek óta jött divatba egyre több helyen (a varrottas terítőkkal egy időben) a székely viselet. Az utóbbi két évtizedben normává vált, hogy a konfirmálók identitásuk kifejezőjeként székely népviseletbe öltöznek. A székely ruha megvásárlása egy havi átlagos jövedelem összegébe kerül, presztízs értékkel is jár, de sokan szüleik vagy ismerőseik már használt ingét, harisnyáját, szoknyáját veszik föl.

A cigányok közül azok szemében, akik konfirmálásra járatják gyermeküket, a konfirmálás és gyermeküknek a konfirmáló gyermekek közé tartozása a magyar közösséghez tartozásuk vágyát is magában hordozza, de a cigányság számának ismeretében még ez a réteg kisebbségben van. Ez a réteg nem a szociális segélyekre alapozza megélhetését, hanem többnyire Magyarországon végeznek mezőgazdasági munkát.

Az elköltözöttek nem a mindennapok feladataiból veszik ki részüket, hanem kötődésük erejétől függően elsősorban az ünnepekből. Közülük egyesek szülőhelyükhöz való kapcsolatukat úgy fejezik ki, hogy az itteni templomban kötnek házasságot, itt kerül sor gyermekeik keresztelésére, konfirmációjára. Vannak, akik a templomot díszítő terítőket készítettek vagy készíttettek, avagy magyar nemzeti zászlókat hoztak. Népszerűek az egyedi eseménynek számító falutalálkozók, mint például a 2012. évi székelyszentmiklósi vagy a 2014. évi fiatfalvi. Ezen egyházhoz is fűződő ünnepek (szervezőik lelkészek) többek között a kollektív emlékezet rögzítésének formái, melyek érzelmekkel áthatva tudatosítják ésközvetítik a közösség közös gyökereit. Bár a falvak létszáma csökken, az itt születettek a világ számos pontján élnek, a falutalálkozók segítenek életben tartani a csoport identitását.⁴⁹⁵

Amerikai testvérgyülekezettel Székelyszentmiklós kivételével mindegyik vizsgált unitárius gyülekezet rendelkezik. Az amerikaiak évi rendszerességgel anyagi támogatásban részesítik az erdélyieket, vezetőik és a hívek egy része több alkalommal járt is az adott erdélyi faluban. Anyagi okok miatt a kapcsolattartás egyoldalú, az erdélyi közösségekből csak a lelkész utazott Amerikába, úti költségét a kintiek állták.

⁴⁹⁵ Assmann 1999; Kapitány – Kapitány 2012.

ÖSSZEGZÉS

Doktori disszertációmiban a római katolikus és az ortodox vallásos gyakorlat jellegzetes megnyilvánulási módját, a bűcsút és a bűcsújárást kutattam. 2008-2012 között pedig a Hunyad megyei református szórványmagyar közösségeket jártam végig. Korábbi munkáim során azokon a kutatási pontokon, ahol több felekezet élt együtt, figyelmem az egymás közötti kapcsolatokra, mentális különbségekre is kiterjedt (pl. az ortodox bűcsúk szerepe a Hunyad megyei reformátusok körében). Ezek alapján véleményem az, hogy a katolikus tömbökben, Gyimesben, Csíkban vagy Moldvában sokkal erősebb a szakrális kötődés a mindennapi élet során is, mint a protestáns felekezetű közösségekben, életük szerves részét képezi a szakrális kommunikáció. Bármilyen munka sikerességét vagy a jövő lehetőségeit Isten akaratának rendelik alá. (Például 2014 nyarán egy moldvai csángó asszonnyal arról beszélgettünk, hogy a sok eső miatt nem tudják begyűjteni a szénát, majd ezt fűzte hozzá: „Há’ mit csináljunk? Ha a Jóisten így akarta, erre vagyunk érdemesek.”)

Erdéllyel kapcsolatban többnyire az a sztereotípiát él, miszerint az ott élők sokkal vallásosabbak, mint a magyarországiak. Ezt támasztják alá Tomka Miklós⁴⁹⁶ és Kiss Dénes vallásszociológusok kutatásai,⁴⁹⁷ illetve ezt erősíti sokakban a csíksomlyói bűcsú is, ahol hatalmas tömeg gyűlik össze és a hit erejét sugározza a média is. Ugyanakkor mélyfúrásokkal sokkal árnyaltabb képet kapunk: a székelyföldi unitáriusokra ez nem érvényes, vallási identitásuk a szekularizáció és a több évszázados együttélés hatására gyenge, a hitelvi határok elmosódtak a reformátusok és unitáriusok között.

Az „Egy az Isten” unitárius kifejezés a mai köztudatban nem a Szentháromság tagadásával van összefüggésben, hanem azzal, hogy ugyanazt az egy Istent imádja minden felekezethez tartozó ember; semmiféle teológiai különbségről nem vesznek tudomást.

A református szórványmagyarokkal összehasonlítva azt tapasztaltam, hogy szórványban a magyar identitásukat fontosnak tartó hívek sokkal inkább érzik az egyházi kötődés szükségességét, mint a Székelyföldön egy tömbben, többségben élő személyek, akik 1990 óta szabadon használhatják anyanyelvüket, és így természetesnek érzik azt.

A székelyföldi unitáriusok körében közöny alakult ki az egyházi ügyek iránt. A vasárnapi istentiszteleteken a híveknek kb. 5%-a vesz részt, ünnepnapokon 20-25%. Unitáriusoknál és reformátusoknál az úrvacsoravétel előtti bűnbánati héten bevett szokás,

⁴⁹⁶ Tomka 2005.

⁴⁹⁷ Kiss 2010: 71-87. Kiss Dénes felméréseinek részleteiből összegző megállapításával szemben kitűnik a katolikusok és unitáriusok közötti különbség.

hogy minden nap istentisztelettel készülnek a különleges alkalomra. A Székelyföldön azonban több településen azt tapasztaltam, hogy hívek hiányában a lelkészek meg sem tartják ezeket az istentiszteleteket., vagy legfeljebb 1-2 fő jelenlétében Ellenpéldaként a szórványként, a Fekete-Körös völgyében elhelyezkedő Köröstárkányt tudom felhozni, ahol 2014 február elején vettem részt bűnbánati héten csütörtökön istentiszteleten, és zsúfolásig tele volt a templom. 2015-ben a húsvét előtti hét első felét töltöttem ott, akkor is húsvéthoz közeledve napról napra egyre többen jöttek el. Köröstárkányban megtapasztaltam a vallás közösség-összetartó szerepét, amiben a kisebbségi lét is szerepet játszik. Székelyföldön több konfliktus van a gyülekezeteken belül, mint szórványban: a Hunyad megyei Rákosdon a gondnok elmondta, hogy tisztában vannak a kisebbségi helyzetükkel, megmaradásuk alapja az összetartás, ezért át tudnak lépni bizonyos személyes jellegű konfliktusokon, mert tudják, hogy szükségük van egymásra.

Gazdasági – társadalmi szempontból szükséges megjegyezni, hogy Erdély már nem tekinthető „skanzennek”, bár sokakban még ez a sztereotípiát tartja magát. Az 1990-es évekkel kezdődően elsősorban a külföldi vendégmunkából visszaáramló pénzek révén indult meg egy nagyerejű modernizáció, ami az Európai Unióhoz való csatlakozás óta még intenzívebbé vált. A mezőgazdaságból élők életszínvonala a földalapú támogatások révén emelkedett.

Számomra a Székelyföld jelen helyzetét a 2013 tavaszán készített kép szimbolizálja a legjobban: a messzeségben egy omladozó templomrom látható, ez Bözödújfalú egykori római katolikus templomának tornya. A település Ceaușescu falurombolási tervének esett áldozatul: 1988-ban egy új víztározó építésekor árasztották el vízzel a falut, a lakosokat pedig kitelepítették. Magyarországon is nagy felzúdulást keltett az ügy, a falu mint a Ceaușescu diktatúra egyik elrettentő jelképe él a magyarországi köztudatban. Ugyanakkor az elmúlt években fontos turisztikai övezetté alakult a terület: a tó körül nyaralók épültek, az itt pihenők nem zavartatják magukat, hogy egy volt település romjai fölött lubickolnak. Az itt élő cigányok pedig a saját maguk által szalmából készített ajándéktárgyakat kínálják eladásra az egykori falu mellett kiépített emlékhelyet látogatóknak.

Az 1990-es évek eleje óta jellemző a munkaképes generáció Magyarországon, napjainkban pedig Nyugat-Európában történő letelepedése, aminek következtében a falusi társadalom jelentős mértékű előregedése tapasztalható. Az elköltöző családok helyébe új betelepülőként elsősorban cigány etnikumú lakosság került, akik körében a magyar, illetve a román lakossághoz képest sokkal magasabb a születési arány. A családi kapcsolataik erősebbek, és ennek következtében újabb betelepülőket vonzanak, számarányuk fokozatosan növekszik e térségben. A többféle csoportból álló cigányság nem illeszkedik be a falusi

társadalom hagyományos struktúrájába, aminek okai kétoldalúak, a kulturális különbségeken túl a székely társadalom elzárkózása is szerepet játszik benne. A cigányok egy része valamely neoprotestáns egyház tagja, közülük a nyárádgálfalvi Jehova Tanúi a legjobban szervezettek, másutt az ilyen jellegű adventista, pünkösdista kezdeményezések nem bizonyultak tartósak.

Kutatásom egyrészt történeti források feltárására, másrészt terepmunkára, interjúk készítésére épült. Céloom az eddig elhanyagolt unitárius népi vallásosság megismerése volt. Az általam feltárt források sokfajta téma kutatásához nyújtottak kiindulópontot. Általuk egyrészt a templomépítkezések, a templomi festett bútorok, klenódiумok iránt érdeklődők, másrészt a történeti szokáskutatás, a mindennapi és ünnepi vallásgyakorlat, az iskoláztatás területéről is értékes adatok kerültek napvilágra.

A feldolgozott források révén Nyárádgálfalva, Csekefalva és Újszékely példáin keresztül nyomon követhettük a filiából anyaegyházzá válás folyamatát, melynek fontos része a saját templom építése. Gálfalvánál még a türelmi rendelet előtt épült fel a templom, amit Mária Terézia uralkodása alatt bezárattak, a 19. században pedig bővítettek. A türelmi rendelet hatását a többi településen is nyomon követhettem.

A vizsgált települések közül a kicsiny lélekszámú Székelyszentmiklós mindig teljes mértékben unitárius volt. Csekefalván, Nyárádgálfalván, Fiatfalván és Újszékelyen viszonylag egyensúlyi helyzettel találkoztam az unitáriusok és reformátusok között. A felekezetek közötti békés viszonyból adódóan a vegyes házasságokat reformátusok és unitáriusok között természetesnek tartották, és a feleség a férj vallását követte. Más volt a helyzet a római katolikusokkal, ugyanis a katolikus egyház reverzálist követelt vegyes házasság esetén a másik féltől, és ígéretet kellett tenniük, hogy gyermekeik is római katolikusok lesznek, máskülönben a katolikus fél nem járulhatott a szentségekhez, és ezáltal hite szerint örök életét tette kockára. Halál esetén nemcsak a saját, hanem a másik felekezet templomában is harangoztak, Újszékelyen még a másik felekezet zászlóit is elvitték a temetésre.

Az iratok olvasása közben tűnt fel, hogy a harangokon és más templomi feliratokon nem a pap neve szerepelt, hanem a kurátoré. Ez jól tükrözi a korábbi gyakorlatot, miszerint a lelkészt a gyülekezet választotta, tehát bizonyos mértékben függött tőlük, az egyházközség pénzügyi vezetője, a számadási jegyzőkönyvek készítője a gondnok volt. Mára azonban a gondnok és a presbitérium szerepe a szekularizáció miatt csökkent. Megváltoztak a lelkeszi feladatok is, a női lelkészek elsősorban a női szerepből fakadó közösségépítési módokat használják. A fiatal (férfi) lelkészek és az időseknek a pappal szembeni elvárásai közötti eltérésből adódó feszültséget két gyülekezetben észleltem.

A települések közül gazdasági szintje miatt Homoródalmás emelkedett ki. Egykori rangját mutatja, hogy a 18. század végén Székelykeresztúrral együtt pályáztak az unitárius gimnázium építéséért. Abban is eltért a többi településtől, hogy itt a görög, majd római katolikusokkal nem alakult ki olyan egyensúlyi helyzet, mint másutt a reformátusokkal, hanem az unitárius egyház tagjának lenni egyfajta rangot jelentett, vegyes házasságok esetén ez utóbbit választották. A 19. században pedig az etnikai asszimiláció részét is jelentette a felekezetsváltás.

Kutatásomból kitűnt, hogy a 18-19. században nagyobb létszámmal éltek a vizsgált településeken is románok. A történeti adatok alapján véleményem szerint nagyobb hangsúlyt kellene fordítanunk az asszimilálódott, korábban ortodox és görög katolikus románok vallási szokásainak hatására a terepen gyűjtött babonák, hiedelmek értelmezésekor. (Magam legutóbb 2015 márciusában a mezőségi Buzán tapasztaltam meg, hogy az ott élő reformátusok rendszeresen részt vesznek az ortodoxok vízszentelésén, a szentelt vizet ők is felhasználják.)

A 16. században létrejött református és unitárius egyházak igyekeztek a római katolikus egyházhoz képest racionálisabb alapokra helyezni a hitet, így például eltörölték a szentek kultuszát. A 18-19. századi református és unitárius egyházi iratokat olvasva a pap szerepe a szakrális kommunikációról inkább a faluközösség irányítására helyeződött át (ennek egy része a néprajzi szakirodalomban is tárgyalt egyházfegyelem), az egyházi ünnepek száma lecsökkent, a liturgia egyszerűbbé vált. Erdélyi terepmunkáim során református és unitárius hívek körében mégis hallottam olyan történetekről, vagy vettem részt ónöntésen, szemmel verés elleni szenes víz készítésén, amik arra engedtek következtetni, hogy krízishelyzetben saját vallásukon kívüli gyakorlatokban keresnek segítséget. A saját vallásukkal szemben megfogalmazott kételyeik megnyilvánulásainak tekintem a szentelt víz használatát, jósokhoz, ortodox papokhoz fordulást is. A feltárt források az ortodox pap fölkeresésére, ónöntésre is utaltak, terepmunkám során pedig én is találkoztam olyan személyekkel, akik krízishelyzetben ezen elemekkel éltek.

Emellett a forrásokban olyan szokásokra is történt utalás (asszonyavatás, kereszteleetlenül meghalt gyermek üdvösségének kérdése), melyeket a katolikus korszakból őriztek meg. A homoródalmási unitáriusok körében tapasztaltam, hogy kenyértészta dagasztásának végén ujjal keresztet vetettek a tésztaára. Ennek eredete vagy a katolikus időből maradt fenn, vagy az asszimilálódott görög katolikusoktól, de ezt már nem lehetett egyértelműsíteni.

Kutatásom középpontjában egyrészt a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületegyüttesének unitárius templomához kötődő vizsgálat állt. Ennek kapcsán öt unitárius templom építésének, berendezésének történetét követtem nyomon, melyek közül a nyárádgálfalvi fog másolatban felépülni.

II. József 1781-ben érvénybe lépett türelmi rendelete hatására az unitárius egyházközségek körében is megindult egy templomépítési hullám, melynek során épülettel is reprezentálni akarták létüket. A festett kazettás mennyezeteket a 19. század elején már divatja múltnak tartották, és a korábbi ilyen jellegű templomok helyére Csekefalván és Újszékelyen – melyekről az 1789., illetve 1801. évi jegyzőkönyvekből kapunk leírást – az 1810-20-as években elegáns, könnyen meszelhető, ugyanakkor drágább, városias ízlést tükröző, stukatúros mennyezetű templomokat építettek. Ezekben a festett növényi ornamentika a padok díszítésénél maradt meg, de a 19-20. század fordulóján az akkori ízlésnek megfelelően a festett mennyezetet és padokat több helyen lefestették. Újszékelyen a lelkész kezdeményezésére most tervezik visszaállítani az eredeti mintákat, mert mára ismét értékesnek számítanak.

A forrásokban sokféle klenódiumról és textíliáról esik szó. Elsősorban arra kerestem a választ, hogy milyen ok vezetett valakit arra, hogy a templomnak adományozzon valamilyen tárgyat, de erre vonatkozóan a források nagyon szűkszavúak, ezt nem tartották számon. Azt tapasztaltam, hogy többnyire özvegy személyek közül kerültek ki az adományozók, a mai gyakorlat alapján valamely szerettük halála emlékére készíttethettek egy-egy épp hiányzó darabot. Emellett a konfirmálók szülei azok, akik hangsúlyt fektetnek arra, hogy a közösség teljes jogú tagjává vált gyermekükről megemlékezzenek. Ezek esetében nem az esztétikai érték számít, egy 18. századi darab kevésbé mozgatja meg egy helyi ember szívét, mint az, hogy általa ismert személy vagy épp ő adományozta. Míg a 18-20. századi anyagban helyi készítésű és drága gyári anyagok egyaránt szerepeltek, addig az 1970-80-as években a nemzeti identitás kifejezőjeként a kalotaszegi, illetve az udvarhelyszéki varrottások lettek a központi díszítő elemek. Csekefalván pedig az 1990-es években Magyarországra származott személyek kalocsai együttest ajándékoztak a templom számára.

A források a papi és kántortanítói telkeket is részletesen leírták. Ezáltal a népi építészet története szempontjából is értékes adatok kerültek elő, nyomon követhető az építőanyagok és tüzelőberendezések, illetve a nyári konyha alakulása.

Kutatásom másik eleme az unitárius szokások és a felekezeti együttélés elemzése volt. Az unitárius népi vallásosság viszonylag ismeretlen előttünk. Míg a római katolikusok és a

reformátusok népi vallásossága terén jóval bőségebb a feltárt és publikált anyag, addig az unitáriusok kutatása nem kapott kellő figyelmet. Az unitáriusok gyenge vallási identitása mellett a nemzeti és lokális identitás erős, ennek érdekében a különböző felekezetű lelkészek és lakosok jó kapcsolatban állnak egymással. Az unitáriusok „erős vallás” kifejezéssel a római katolikusokat illetik, akiknek vallási identitása erős.

A templom az emlékezés helye. A kisebbségi lét miatt a nemzeti identitás megélése az egyház és a templom falain belülre szorult, elsődlegesen ott élhették meg a magyar nemzethez tartozásukat. Ezért lehetséges, hogy a világháborúban elesettek emléktábláit, illetve a nemzeti és székely zászlókat a templomokban helyezték el. Nemzeti zászlókat elsősorban az 1990-2000-es években Magyarországról érkezett vendégek vagy a faluból Magyarországra költözött és hazalátogató személyek adományoztak. 2013-2014-ben jelentek meg a székelyföldi zászlók, egyfajta tiltakozásul a román állam Székely Autonomiát ellenző intézkedései miatt.

Munkám során olyan komplex megközelítést alkalmaztam, mely nem csupán egy-egy tárgytípusra vagy szokáselemre helyezte a hangsúlyt, hanem a társadalmi háttér feltárásával együtt próbált választ kapni a 18-21. századi folyamatokra. Úgy érzem, az elért eredmény nemcsak a néprajzkutatók, hanem a művészet-, egyház- és művelődéstörténet, népi építészet iránt érdeklődők számára is sok újdonságot tartalmaznak.

A 3 évvel ezelőtt célul kitűzött felekezetei együttélés kutatása mellett sok lehetőséget tartalmaznak a források, melyeknek feldolgozása még sokféle publikáció alapját jelenti számomra.

IRODALOM

ADORJÁNI Rudolf

- 1986 Temetési szokások a maros-küküllői unitárius egyházkörben. *Keresztény Magvető* XCII. 214-230.
- 1990a A keresztúrköri egyházközségek vagyonleltára a XVIII. század utolsó harmadából. *Keresztény Magvető* XCVI. 30-39.
- 1990b A keresztúrköri egyházközségek vagyonleltára a XVIII. század utolsó harmadából II. *Keresztény Magvető* XCVI. 95-111.
- 1990c A keresztúrköri egyházközségek vagyonleltára a XVIII. század utolsó harmadából III. *Keresztény Magvető* XCVI. 240-251.
- 1991a A keresztúrköri egyházközségek vagyonleltára a XVIII. század utolsó harmadából IV. *Keresztény Magvető* XCVII. 38-48.
- 1991b A keresztúrköri egyházközségek vagyonleltára a XVIII. század utolsó harmadából V. *Keresztény Magvető* XCVII. 121-130.
- 1991c A keresztúrköri egyházközségek vagyonleltára a XVIII. század utolsó harmadából VI. *Keresztény Magvető* XCVII. 199-213.

ADORJÁNI Rudolf Károly

- 1995 A halottak útja a ravai unitáriusoknál. In: KÜLLŐS Imola szerk. *Vallási néprajz 7. Gyülekezeti élet és vallási szokások a Küküllői Református Egyházmegyében*. Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, Budapest, 181–212.
- 2011 *Pipe. Egy Kis-Küküllő menti unitárius falu száz éve*. Kriza János néprajzi Társaság – MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest - Kolozsvár

ASSMANN, Jan

- 1999 *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Budapest

BALASSA M Iván

- 2000 Stílusváltások a magyarországi templomok festett asztalosmunkáiban. In: CSERI Miklós – KÓSA László – T. BERECSKI Ibolya szerk. *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Magyar Néprajzi Társaság – Szabdtéri Néprajzi Múzeum, Budapest – Szentendre, 531-544.

- 2007 „Mert a te neved e házban vagyon.” Feliratok az Umling-műhely festett asztalosmunkáin. *Néprajzi Értesítő* 89. 41-54.
- 2008 Az énlaki cifra deszkafőlep. In: VISY Zsolt szerk. *Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról*. Pro Énlaka Alapítvány – Pécsi Tudományegyetem Régészeti Tanszék, Énlaka – Pécs, 39-49.
- 2009 A homoródszentpéteri karzat az 1520-as évekből. *Acta Siculica 2009*. 573-584.
- BÁLINT János – BUZÁS Miklós – CSERI Miklós – SABJÁN Tibor
- 1999 Egy tarcsafalvi lakóház bontásának tapasztalatai. In: BALASSA M. Iván – CSERI Miklós szerk. *Népi építészet Erdélyben*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 147-164.
- BARABÁS Endre
- 1904 *Udvarhely vármegye közgazdasági leírása*. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest
- BARABÁS László
- 2006 *Akiket fog a figura. Farsangi dramatikus szokások, népi színjátékok Marosszéken*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely
- 2009 Állandó és változó a marosszéki húsvéti szokásokban. In: LAJOS Katalin – TAPODI Zsuzsanna Mónika szerk. *A hagyomány burkai. Tanulmányok Balázs Lajos 70. születésnapjára*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 159-181.
- BÁRTH Dániel
- 2005 *Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*. MTA – ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport, Budapest
- 2007 A történeti szokáskutatás kora újkori forrásai: az unitárius szertartáskönyvek. In: S. LACZKOVITS Emőke – GAZDA Enikő szerk. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7/1*. Sepiszentgyörgy – Veszprém, 213-230.
- BARTÓK Albert
- 1910 *Csekefalvi Unitárius Egyház és Templomának Története*. Kézirat. Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára
- BENCZÉDI Gergely
- 1879 A kissolymosi, bözödi, bözödujfalvi, újszékeli és szent-demeteri unitárius templomok elvétele iránt 1697. január 19, 20, 21 és 22-én felvett tanúvallomások. *Keresztény Magvető* XIV. 35—41.
- BENCZŐ Dénes

1986 *A Homoródalmási Unitárius Egyházközség története, a mai templom fennállása 200 éves évfordulójának megünnepléséig.* Kézirat

BENKŐ Elek

1992 *A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája.* Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, Budapest

2002 *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelődencéi.* Teleki László Alapítvány – Polis Könyvkiadó, Budapest – Kolozsvár

2012 *A középkori Székelyföld I.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Budapest

BENKŐ József

1999 *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe I-II.* Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Szabó György. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest - Kolozsvár

BERECZKI Ibolya

2013 *A lakáskultúra változásai Homoródalmáson. Ház és Ember* 25. 133-150.

BUZÁS Miklós – VASS Erika

2010 *A homoródalmási építészeti kutatások eredményei. Ház és Ember* 23. 21-52.

CSEKE Péter – HÁLA József szerk.

2000 *„A Homoród füzes partján...” Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről.* Pro-Print, Csíkszereda

F. CSISZÁR Sarolta

1992 *Az unitárius egyház hatása egy egységesen kálvinista faluban az emberi kapcsolatok, különös tekintettel a párválasztásra.* In: NOVÁK László szerk. *Hiedelmek, szokások az Alföldön II.* Arany János Múzeum, Nagykőrös, 639-650.

DÁVID István

1996 *Műemlék orgonák Erdélyben.* Polis Könyvkiadó – Balassi Kiadó, Kolozsvár – Budapest

DÁVID László

1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

DOMOKOS Levente

2007 *Erdélyi unitárius templomok és iskolák felmérése.* Kézirat. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Magyar Népi Építészeti Archívum E-341/5.

DOMOKOS Levente – GALAMBOS Éva – SAJÓ István

- 2013 Kutatási eredmények a fiatfalvi Unitárius-Református Közös Templom egyik feliratos kazettájának restaurálása kapcsán. *ISIS. Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek* 13. 59-72.

FODOR Attila

- 2012 Egy aranyosrákosi toronygombirat. *Keresztény Magvető* 118. évf. 71-81.

GÁL Elek

- 1910 *Nyárádgálfalva*. Kézirat, Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára

GÁLFALVI Sámuel

- 1880 *Szentmiklós Unitár. Ekklezsia történetének rövid leírása*. Kézirat, Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára

CS. GERGELY Gizella – HAÁZ Sándor

- 1977 *Udvarhelyi varrottások. Írás utáni varrottas minták*. Kriterion, Bukarest

GÖNCZ Károly

- 1910 *Székelyszentmiklós unitárius egyház monográfiája*. Kézirat, Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára

IMREH Árpád

- 1935 *Adatok a fiatfalvi református egyházközség történetéhez*. Kézirat
1954 *Kedves Lelkipásztor testvérem!* Kézirat

IMREH István

- 1973 *A rendtartó székely falu*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
1979 *Erdélyi hétköznapok 1750-1850*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
1983 *A törvényhozó székely falu*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

JÁNOSFALVI SÁNDOR István

- 2003 *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett*. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely

JÓKAI Mór

- 2009 *Egy az Isten I-II*. Kossuth Kiadó, Budapest

JUHÁSZ István

- 1947 *A székelyföldi református egyházmegyék*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

- 2012 Az ünnep mint emlékezés és az emlékezés mint ünnep. *Jel-kép* 2012/1-4. szám.
http://communicatio.hu/jelkep/2012/1_4/kapitany_agnes_kapitany_gabor.htm
[2015.](#) március 15-i letöltés

KARDALUS János

- 1995 *Székely festett bútorok*. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- 1998 A homoródalmási mészégetés. In: KARDALUS János szerk. *Népélet a Kis-Homoród-mentén*. Szentegyháza
- 2000 *Adalékok a Kis-Homoród menti székely kapuk ismeretéhez*. In: CSEKE Péter – HÁLA József szerk. „A Homoród füzes partján...” Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről, Pro-Print, Csíkszereda, 225–230.
- 2001 *Utcatér-díszítés a Homoródok mentén*. Pro-Print, Csíkszereda

KELEMEN Lajos

- 1922 Legrégibb adataink unitárius templomainkról püspöki vizsgálati jegyzőkönyveinkben 1789-ig. *Keresztény Magvető* LIV. 168-180.
- 1925 A fiádfalvi kastély és régi gazdái. *Pásztortűz* XI. évf. 8. sz. 1925. április 19. 164—166.
- 1945 *Erdélyi magyar templomi karzat- és mennyezetfestészet a XVII. században*. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár

KÉNOSI TŐZSÉR János – UZONI FOSZTÓ István

- 2009 *Az erdélyi unitárius egyház története* II. Erdélyi Unitárius Egyház, Kolozsvár

KESZEG Vilmos

- 2006 *Egy Hír adása a' Késő Maradékhoz. 17-20. századi erdélyi toronygombiratok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

KISGYÖRGY Zoltán

- 1990 A háromszéki és felsőfehéri unitárius egyházakörök harangjai. *Keresztény Magvető* XCVI. 83-93.

KISS Dénes

- 2010 Az erdélyi magyarság vallásosságának sajátosságai. *Erdélyi Társadalom* VIII. évf. 1-2. sz. 71-87.

KISS Margit

- 1999 Az erdélyi kazettás mennyezetek és falképek állagvizsgálata. Az 1997-2002 program néhány tanulsága. In: BALASSA M: Iván – CSERI Miklós szerk. *Népi építészet Erdélyben*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 355-368.

KISS Margit – LÁNGI József – MIHÁY Ferenc

- 2007 „Virágozódott... Az Umlingok Kalotaszegen. Néprajzi Múzeum, Budapest

KISS Réka

- 2011 *Egyház és közösség a kora újkorban. A Küküllői Református Egyházmegye 17-18. századi iratainak tükrében*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- 2012 Irányvonalak a református vallási néprajzi és mentalitástörténeti kutatások rendszerváltás utáni történetéből. In: BARTHA Elek szerk. „*A burgonyától a szilvafáig*” *Tanulmányok a hetvenéves Kósa László tiszteletére*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 180-243.

KÓSA László

- 1990 Protestáns egyházas szokások és magatartásformák. In: HOPPÁL Mihály szerk. *Magyar néprajz VII*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 443-481.

KONCZ József

- 1882a Az erdélyi ev. ref. egyház vallássérelmei 1631-ben. *Protestáns Közlöny* 1882. 380, 388-396, 422-423.
- 1882b A kissolymosi unitárius ekklezsia történelméhez. *Keresztény Magvető XVII*. 107-110.
- 1882c A szenterzsébeti, nagy- és kis-solymosi és böződi unitárius templomok átadása a reformátusoknak 1639-ben. *Keresztény Magvető XVII*. 217-223.
- 1882d Az ev. ref. vallásra térített szombatosok reversalisa 1639-ből. *Keresztény Magvető XVII*. 223-224.
- 1884 Adatok az udvarhelyszéki orthodoxus és unitárius atyafiak XVII. száz esztendőbeli történelméhez. *Keresztény Magvető XIX*. 163-166.

KOVÁCS András

- 2006 *Késő reneszánsz építészet Erdélyben. 1541-1720*. Polis Teleki László Alapítvány, Budapest – Kolozsvár

KOVÁCS Sándor

- 2008 Az erdélyi unitárius egyház rövid története. In: BRANDES, Dieter – GRAJDIAN, Vasile – LUKÁCS Olga szerk. *Az erdélyi egyházak és vallási közösségek rövid története*. Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár, 135-156.

KÜLLŐS Imola

- 1999 A húsvéti határkerülés és zöldágazás innovációi két Nyárad menti faluban. In: KÜLLŐS Imola szerk. *Vallási néprajz 10.* Református Egyház Teológiai Doktorok Kollégiumának Egyházi Néprajzi Szekciója, Budapest, 97-105.
- LEVÁRDY Ferenc
- 1982 *Magyar templomok művészete.* Szent István Társulat, 1982.
- LŐRINCZI Miklós
- 1971 *Krónika emlékkönyv Csekefalva.* Kézirat, Csekefalvi Református Parókia
- MAROSI Ernő
- 1975 *Magyar falusi templomok.* Corvina, Budapest
- MIKLÓS Zoltán
- 2005 „Cigányból pap nem lesz.” Szegregáció és passzivitás a magyar-cigány kapcsolatokban. In: JAKAB Albert Zsolt – SZABÓ Á. Töhötöm szerk. *Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 171-192.
- MOHAY Tamás
- 2007 Erdély, a vallási sokszínűség és türelem földje. *Ház és Ember* 20. 61-78.
- MOLNÁR Ambrus
- 1994 Adatok temetési szokásaink eredetéhez: a virrasztás mai gyakorlata a Küküllő és Nyárad menti református és unitárius gyülekezetekben. In: BARTHA Elek – DANKÓ Imre – KÜLLŐS Imola – MOLNÁR Ambrus szerk. *Vallási néprajz 6.* Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója–KLTE Néprajzi Tanszék–ELTE Folklore Tanszék, Debrecen, 21–39.
- MOLNÁR B. Lehel
- 1999 Az udvarhelykörüi unitár[ius] ekk[é]zsi[ák] javainak conscriptiója 1715. dec. 10-én. *Keresztény Magvető* CV. 150-168.
- 2006 Unitárius püspöki vizitációs jegyzőkönyvek és néhány Aranyos menti unitárius egyházközség ezek tükrében. In: KESZEG Vilmos – SZABÓ Zsolt szerk. *Aranyos-vidék magyarsága. Aranyosszék, Torda és vidéke a változó időben.* Kriterion, Kolozsvár, 131-135.
- MOLNÁR István
- 1995 Adalékok a Székelykeresztúri Egyházkör eklézsiáinak ismertetéséhez 7. *Keresztény Magvető* CI. 222-226.
- DR. NAGY Jenőné MURVAI Júlia
- 1982 A templom belső díszítése. *Keresztény Magvető* 88. 151-154.

B. NAGY Margit

1977 *Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

NYÁRÁDI Zsolt – SZÁSZ Hunor

2010 A recsenyédi unitárius egyházközség a levéltári források tükrében. *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2010.* 257-285.

OLÁH Sándor

1993 Magyar görög katolikus „románok”. Vallási-etnikai feszültségek egy székely faluban a két világháború között. *Regio IV.* 99-120.

1999a Homoródalmás. In: HERMANN Gusztáv Mihály szerk. *A többség kisebbsége.* Pro-Print, Csíkszereda, 277-298.

1999b Egy székely falu népmozgalma a második világháború után. *Regio X.* 3—4. 207-225.

2003 A fiatfalvi földhasználat 2003-ban. *Székelyföld VII.* 131-145.

2004a *Falusi láttelepek 1991-2003.* Pro-Print, Csíkszereda

2004b *Homoródalmás.* Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet – Homoródalmási Unitárius Egyházközség, Homoródalmás Önkormányzati Hivatala. Székelyudvarhely

OLÁH Sándor – MIHÁLY János

2013 *Mi idetartozunk a földhöz... Homoródalmás múltja és jelene dokumentumokban, szavakban, képekben.* Pro Print, Csíkszereda

ORBÁN Balázs

1868-1873 *A Székelyföld leírása.* Ráth Mór – Tettey Nándor, Pest

1868 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból I.* Ráth Mór bizománya, Pest

1870 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeii szempontból IV.* Ráth Mór kiadása, Pest

PÁL-ANTAL Sándor

1999 Marosszék népessége 1831-ben. In: KISS András – KOVÁCS KISS Gyöngy - - POZSONY Ferenc szerk. *Emlékkönyv Imreh Isván születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 342-361.

2007 *Székely székek a 18. században I. Marosszék 1701-1722 között.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2009 *Székely székek a 18. században II. Udvarhelyszék 1701-1722 között.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

PÁL János

2008 Vissza- és elrománosítási kísérletek a székelyföldi unitárius egyházközsegekben. *Magyar Kisebbség* XIII. 186-253.

PALOTAY Gertrud

1947 *Tót csipke, tót hímzés a XVIII. századi Erdélyben.* Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet R.T. Kolozsvár

RAFFAJ Domokos

1884a *Az újszékelyi unitárius ekklézsia történelme.* Kézirat, Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára

1884b Egyházi élet. *Keresztény Magvető* XIX. 188-189.

1910 *Az újszékelyi unitárius egyházközség története.* Kézirat, Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára

SÁNDOR-ZSIGMOND Ibolya

2009 A fiatfalvi kastély és lakóinak életmódja egy 1805-ös conscriptio alapján. *Acta Siculica* 2009. 605-622.

SIMÉN Domokos

1994 Templomi ülésrend Désfalván a 18. század elején. In: BARTHA Elek szerk. *Vallási néprajz* 6. KLTE Néprajzi Tanszék - Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, Debrecen, 161-170.

1995 Harangjaink és a harangszó jelentése a Küküllői Unitárius Egyházkörben. In: KÜLLŐS Imola szerk. *Vallási néprajz* 7. Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, Budapest, 91-104.

1996 Református – unitárius együttélés a Székelyföldön a XVI-XVII. század fordulóján és ma. In: KÜLLŐS Imola szerk. *Vallási néprajz* 8. Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, Debrecen, 217-234.

1999 A csíksomlyói búcsú folklorizálódott eredethagyománya. In: KÜLLŐS Imola szerk. *Vallási néprajz* 10. *Tanulmányok Dankó Imre tiszteletére.* Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója, 129-138.

2000 A homoródfürdői unitárius búcsú. In: CSEKE Péter – HÁLA József szerk. „*A Homoród füzes partján...*” *Dolgozatok a Székelyföld és a Szászöld határvidékéről.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 257-260.

SIMON Zoltán

2011 *Az Alsó-Nyárád mente településeinek vallási élete. A vallási közösségek viszonyrendszerének néprajzi-antropológiai vizsgálata.* Doktori disszertáció.
https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/127074/simon_phd-t.pdf?sequence=7&isAllowed=y 2015. augusztus 8-i letöltés.

SLUKA, Horst

1990 *Siebenbürgisch-sächsisches Zinn.* Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster Westfalen

SEPSISZÉKI NAGY Balázs

2003 *Székelyföld falvai a huszadik század végén 3. Udvarhelyszék.* Nap Kiadó, Budapest

SOÓS Farkas

1874 Fiátfalva. *Erdélyi Protestáns Közlöny* V. 39-40, 46-47.

SZABÓ Dezső

1981 Templomépítés az unitárius egyházban a türelmi rendeletet követő 30 esztendő alatt. *Keresztény Magvető* LXXXVII. 157-177.

SZABÓ Károly szerk.

1876 *Székely oklevéltár* II. Magyar Történelmi Társulat Kolozsvári Bizottsága, Kolozsvár

1895 *Székely oklevéltár* IV. Székely történelmi pályadíj-alap felügyelő bizottsága, Kolozsvár

SZÁSZ Tibor András

é.n. A székelyföldi templomok és a történelmi léptékű földrengések.
<http://szekelyudvarhelyi.me.ro/images/stories/Telegdi/Foldrengesek.pdf> 2015. augusztus 22-i letöltés

SZINNYEI József szerk.

1897-1901 *Magyar tájszótár* II. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2001 *Erkölc és közösség. Orbai széki erkölcsirányítás a XVII-XVIII. században.* Csíkszereda

SZÚK Balázs

2012 Adalékok az erdélyi cigányságnak a 14. század végétől 1893-ig terjedő történetéhez. *Művelődés* 65. évf. 4. sz. 26-29.
<http://www.muvelodes.ro/index.php/Cikk?id=1221> 2015. július 5-i letöltés.

TAKÁCS Péter (sajtó alá rendezte)

2001 *Udvarhelyszéki parasztvallomások 1820-ból. Források Erdély Történetéhez 1.*
Erdélytörténeti Alapítvány, Debrecen

TAMÁS Iringó – KOVÁCS Mária Márta

2010 Az Erdélyi református Egyházkerület klenódiumainak és textíliáinak
leltározása. In: BERNÁD Rita szerk. *Egyházi gyűjtemények szolgálatában.*
Verbum, Kolozsvár, 79-84.

TÓDOR Enikő

2013 Juhászat Homoródalmáson. *Ház és Ember* 25. 231-248.

TOMBOR Ilona

1968 *Magyarországi festett famennyezetek és rokonemlékek a XV-XIX. századból.*
Akadémiai Kiadó, Budapest

TOMKA Miklós

2005 *A legvallásosabb ország? Vallásosság Szatmárban, Erdélyben, Romániában.*
TIMP Kft. Budapest – Piliscsaba

TÖRÖK Elek

1991 Temetési szokások a nyáradgálfalvi unitárius egyházközségben. In: Dankó
Imre – KÜLLŐS Imola – MOLNÁR Ambrus szerk. *Vallási néprajz* 5.
Református Teológiai Doktorok Kollégiuma Egyházi Néprajzi Szekciója,
Debrecen, 291–302.

ÚJSZÁSZY Kálmán

1936 *A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához.* Kisfaludy László,
Sárospatak

VARGA E. ÁRPÁD

2008a *Hargita megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850-
2002.* <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/hretn02.pdf> 2015. augusztus
2-i letöltés.

2008b *Hargita megye településeinek felekezeti adatai 1850-2002.*
<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/hrfel02.pdf> 2015. augusztus 2-i
letöltés.

2008c *Maros megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai.*
<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/msetn02.pdf> 2015. július 5-i
letöltés

- 2008d *Maros megye településeinek felekezeti adatai.*
<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/msfel02.pdf> 2015. július 5-i
 letöltés.
- VASS Erika
- 2007 Ház a Homoród mentéről a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. Ház- és
 családtörténeti kutatás Homoródmáson. *Acta Siculica* 2007. 557-569.
- 2010 *A búcsú és a búcsújárás mint rituális dráma.* A szerző kiadása, Szeged
- 2012 *A Hunyad megyei református szórványmagyarok.* Szabadtéri Néprajzi
 Múzeum, Szentendre
- VASS Erika – BUZÁS Miklós
- 2007 Az Erdélyi épületegyüttes a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. (Telepítési
 koncepció, 2006. november). *Ház és Ember* 20. 227-268.
- VERES Emese-Gyöngyvér szerk.
- 2008 *Az unitáriusok öröksége.* Vallási néprajz 14. Barca Kiadó, Budapest
- VIDA Gabriella
- 2013 *Ónedények Magyarország közgyűjteményeiben.*
<http://onedenyek.neprajz.hu/neprajz.02.07.php> 2015. július 22-i letöltés.
- VILHELM Károly
- 1975 *Festett famennyezetek. Alakos ábrázolások a 15-18. századi erdélyi
 templomokban.* Kriterion, Bukarest
- VIRÁG Anna – KOVÁCS Péter
- 1990 A nyáradmenti unitárius székelyek vallásos hagyományaiból. In: FEJŐS Zoltán
 – KÜLLŐS Imola szerk. *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl.*
 Magyarságkutató Intézet, Budapest, 173-192.
- ZENTAI Tünde
- 2014 *A Dél-Dunántúl hímes templomai.* Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs